

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

IVAN V. LALIĆ, PINTÉR LAJOS
ÉS BORDÁS TÍMEA VERSEI
GOBBY FEHÉR GYULA NOVELLÁJA
LOVAS ILDIKÓ, BRASNYÓ ISTVÁN
ÉS DRAGAN VELIKIĆ
REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA
FIATAL MŰFORDÍTÓK MUNKÁI
BORI IMRE, CSÁNYI ERZSÉBET,
NÉMETH FERENC ÉS GUELMINO JÁNOS
TANULMÁNYA

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1996

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LX. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Ivan V. Lalić: Harmadik kánon (vers) 705*
Géber László: A fordító kérdései 708
Lovas Ildikó: A szerelemről (regény, II. rész) 710
Pintér Lajos versei 723
Gobby Fehér Gyula: Követünk idegen isteneket (novella) 727
Bordás Tímea: Cinema paradiso (vers) 731
Brasnyó István: Ezerszáz (regény, III. rész) 734
Dragan Velikić: Az északi fal (regény, IV. rész) 739
- Fiatalok műhelye*
David Albahari: Strossmayer (Almásy Csilla fordítása) 751
Ivo Andrić: Nyaralás délen (Kiss Izabella fordítása) 754
O. Henry: A karácsonyi ajándék (Sóti Nóra fordítása) 761
Wolfgang Borchert: Éjjel a patkányok mégis alszanak (Dobó Csilla fordítása) 764
Saul Bellow: Egy meghurcolt ember (Kertész Mónika fordítása) 766
Neil Jordan: Homok (Kovács Tamás fordítása) 768
Danilo Kiš: Jegyesek (Kispál Éva fordítása) 771
O. Henry: Az utolsó levél (Kocsis Antal fordítása) 775

HARMADIK KÁNON

IVAN V. LALIĆ

1

És írva van még: kegyelmeddel vezéreled te megváltott
Népedet; vitéz harcos az Úr és a legnagyobb
Logisza: utat vág a járhatatlanban
A tarka gyalogság számára ebben a mentési tömegjelenetben,
A Faraó szekereit és seregét pedig a tengerbe veszté –
Kicsoda az istenek közt olyan, mint te, Uram?

De vajon

A te nagy félelmed végzetszerű árnyoldala a megváltásnak?

Meghallják ezt a népek és megrendülnek: a történelem megbotlik,
Ha rátapos valamelyik kutyakaparásodra, amelyet
Kifürkészhetetlenül raktál volt sorba időd és teréd
Behorpadt metszeteiben; a kutyák pedig csaholnak ablakom alatt,
Igaz, még jóhiszeműen, s ma is szerte Szerbiában
Éhes rókák ugatnak, s a mezőkön vihar füstöl,
Mint Vojislavnál, hogy költői lelkét megbocsádsz,

Mert kételkedett a te szolgád, Vojislav, hosszan hallgatva
Sötét évszázadok himnuszait épp a tenger zúgásában,
Amelyet te egy szusszal átvágsz, mint ő késsel a sajt . . .
Uram, ejtesz-e könnyet, amikor igazságodat osztod
Örökre szóló terveddel összhangban, amely a teremtés
Államtitka? Mintha látnám könnyedet, amint kibuggyan, s mint
Valami óriás kőszikla lehasad és legördül.

Jéghegytömbök úsznak az Északi-sark vizeiben
Délre sodródva; talán a sarki fény is szempillád
nedvének világossága –

ám nincs bizonyíték

Az isteni könnyről, úgy sem, mint lényegről, úgy sem, mint
Energiáról. Nehezen ejt könnyet a Teremtő. De hatalmával
Visz be szent lakóhelyére, mondja a könyv.
Ő tudja, hogy mért roskad meg mentében a történelem.

De te, umile e alta piu creatura,
Te, aki kilenc hónapon át szíved alatt hordtad
A Teremtő szerelmét – ismeretes neked íze a könnynek
Amikor végiggurul az arcon, és megáll a megdermedt,
Szótlan ajkagnál;

fűzz kegyelemfonalat

A tú picci fokába, hogy beszélje majd
Aggodalmát holnapi napomnak a félelem és a szegény szegélyével,
Míg te könnyörögsz értünk, bűnösökért.

2

Félelmetes a könyv, amikor így szól: mert
Tanács-vesztett nép ez, és nincs bennök
Értelem;

ha a népeknek van lelke,

Akkor az ő lelkük is ismeri a lelkek éjszakáját,
És oly vidéket, szörnyűt, ahol pusztítás tarol –

De mit álmodik egy nép a lélek éjszakáján? Én annak
A népnek a részecskéje vagyok, mert a Teremtő így akarta:
Hogy e nép az emberiség leegyszerűsített élő formája
Legyen a történelemben; vagy ahogy a könyv mondja: örökséget
Osztott a népeknek, mikor szétválasztá Ádám fiait –

És én, egy porszem, az atomrészecskék fizikájának tárgya
Vitatható nagyságában annak a népnek,
Boszorkányokat, lefejezéseket és szörnyetegeket álmodok,
Csuklyás leprást, kígyófüvet, amikor mély
Álomba merülök e nép lelkének éjszakáján

Amely tanács-vesztett nép és nincs
 Benne értelem, csak kitartó remény a szenttelen
 Teremtő igazságában – aminek semmi köze az értelemhez,
 Mint ahogy a szerelemnek sincs köze.

Már hosszabbodnak a kora téli
 Esték, és bekapcsolják az összes tévét Szerbiában . . .

Boldogságos leány, Joakim és Anna lánya,
 A Studenica folyó mellett egy nép szüleidnek
 Szentélyt emelt, amikor még volt világosság
 A lélek éjszakája előtt. És énekelni kezdtek a falak
 Beszédes színek által földi életeredről.

Emlékezz
 E kápolna építőinek távoli utódaira. És rám is emlékezz
 Ebben a bűnös sokaságban.

3

Dicsérni, de nem mentegetőzve és nem kételkedve
 Méltóságodban, hogy dicsérsz; dicsérni egy veréb
 És egy angyal szárnyának tolla közötti aránytalanságot
 És a szerelmet ebben az aránytalanságban: dicsérni a tátongó
 Rést a dolgok között, és betömdösni a lélek fényével,
 Amely mint a holdfény, kölcsönvett; dicsőíteni –

Az Úr szegénnyé tesz és gazdagít, megaláz
 S fel is magasztal, mondja a könyv; dicsérni ezen oszcilláció
 Ellenvetésnélküliségét és ne vadászni értelmének árnyékát
 Túl a megismerhetetlen, ahol a látható dolgoknak nincsen
 Árnyéka, egy másnemű fényanyagban: dicsérni a zenét
 A csend és a sötétség süket hasadékaiban: orgonahangot hallani

A félelem néma szobájában, és örülni a
 Hangmatematika fölényének;

Méltóságod,
 Hogy dicsérsz, a remény vízjegyével van ellátva a fehér
 Papírlapon, amelyet összefirkálsz, ha örülsz, valamely

Kegyelem közelségétől megriadva; dicsérni tehát
És nem kérdezni,

mert te magad vagy valaki kérdésének válasza.

Nincsen olyan kőszál, mint a mi Istenünk, éneklí Anna,
A bibliai prófétaasszony. Dicsérni kell a sebeket,
Az összeroncsolt kart, lehorzsolts térdet, a szikláról való
Zuhanás minden következményét. Dicsérni a zúzóást és hálát adni
Az emlékezet részleges elvesztéséért, az esés után
A magasból, amelyet sejtened szabad, halandó –

Szűzanya, te, aki Új Éva vagy,
Te, aki halandóságunknak mozgásirányát
A sérült emlékezetben felfoghatatlanul kiigazítottad,
Mint egy kormányos, aki a hajó ormányát egy Betlehem
Fölötti csillag felé irányítod, mosolyoddal enyhítsd esésemet,
Ezt a többször megismételt megváltási vizsgagyakorlatot, Szűzanya.

GÉBER László fordítása

A FORDÍTÓ KÉRDÉSEI

Ha egy költő fűz megjegyzéseket verse után, az lehet gyümölcsöző, jelentést hordozó, egy fordító megjegyzései azonban többnyire csak okoskodások. Amikor elkezdtem fordítani Ivan V. Lalić verseit, ő még élt. Most itt van a halott költő, „a szerelem legjobb tárgya”, ahogy Brodskij, a másik halott költő mondta. Ők már tudják, érdemes volt-e énekelni az Úrnak. Számunkra a kérdés továbbra is marad.

Utolsó művében, a *Négy kánonban* Ivan V. Lalić szinte csak az Úrral kommunikál. Egy nagyszerű formát is talált ehhez, a kánont, amely a pravoszláv vallásban (görög egyházban) egy összetett templomi énekformát jelent, amely kilenc meghatározott kompozíciójú részből áll, és amelynek mind a kilenc éneke tematikailag és hangnemben a kilenc bibliai énekhez kapcsolódik, azokhoz az énekekhez, amelyek a pravoszláv istentiszteleten hangzanak el. És mindezt Lalić négy változatban énekelte meg. Mert mit tehet a költő a „lelkek éjszakáján”. Lalić énekelt. Négy kánonja egy óriási költői vállalkozás, kapcsolatteremtés a bibliai éneklőkkel, velük való azonosulás, és így a mindenkori kérdésekkel való szembesülés, vívódás és végül a feltétel nélküli dicsőítés, „igent mondás”. Akaratlanul is Babits *Jónás könyve* jut eszünkbe: „születni fognak újabb Ninivék / és jönnek új Jónások . . .”

Korunk a tudományoknak köszönhetően a végső kérdések megoldásában reménykedhet, s mégis, a legnagyobb költők a legnehezebb pillanatokban a bibliához térnek vissza. Vajon nemsokára értelmetlenekké válnak-e ezek az énekek – vetődhet fel a kérdés. És miért a végén a dicséret és az „igentmondás”? Miért mondja a végén Nietzsche is, aki isten halálát bejelentette, hogy ő már csak az lesz, aki Igent mond a dolgokra, „ich will irgendwann einmal nur noch ein Ja-sagender sein”. És miért mondja Rilke épp a végrendeletében: „Ez a végérvényes szabad Igen-mondás a világra a szívet az átélés más síkjára helyezi.” Kíváncsian várjuk a tudomány felfedezéseit. A próféta jövendölését már tudjuk.

GÉBER László

A SZERELEMRŐL

*Az utcák fölött, lépcsőházakban, titkos alagutakban,
régvolt emberek közt feszülő érzésekről (2. rész)*

LOVAS ILDIKÓ

Nem könnyű beszélni erről, pedig szeretnék, könnyebbséget jelentene (egy furcsa barátom, értett a szavakhoz nagyon, költő volt, mindig csak azt mondta, a tökéleteset várom tőled, ne ismételj szavakat, főleg ne a publicisztikában használatosakat, most biztosan azt mondaná, hogy rossz a megkezdett mondatom, mert valami módon kétszer szerepel benne az, hogy könnyű. És én csak hümmögnék, mert igaza van, de így kell lennie, mert csak ekképpen csilloghat a mondatban könny, kimondatlanul, nem hagyva el a szem árkát). Akár egy sánc, ez a megkezdett mondat. (Erre visszatérek, a sánkra.) Eltűntethetném a szomorúságot, percekre szűnne a magány, amiért az emlékezés adatott, de nem megy. Vagy csak lassan. Nem szégyellem az egyszerűségemet, hogy a meséket és a történeteket szeretem, a lelke mélyén mindenki így van ezzel. Ami bánt, hogy későn jöttem rá erre. Túlságosan elfoglaltam magam irodalmi eljárásaim csiszolásával, mintha megtanulható lenne, amihez hiányzik a tehetség, a beszédmódok kutatásával, mintha nem az lenne másodlagos a regényekben, csak mostanában vettem ezt tudomásul, amikor már mindegy. A templomról jutott ez eszembe, a padosorokban ülő emberek arcáról, mindegyik egyforma, a nagy félelmekben és reményekben történik ez meg, erre a két érzésre ugyanazt a kifejezést rajzolja mindenki arcára az isten, talán mert ambivalensek egymással, nem tudunk félni remény nélkül és legszebb reményeink mélyén is ott a félelem (nem gondolok nagy dolgokra, közösségi, kollektív – micsoda szó! – szörnyűségeket okozó eseményekre, hogy mások – de csak emberek – döntenek tömegek életéről-haláláról, csak apróságokra, egyéni életekre, bajokra: a templomban feloldhatóakra), ennek megszokásához, elfogadásához kevés egy élet, még jó, hogy így van, akiknek megadatott, írhatnak róla,

a félelemmel terhes reményről és fordítva, a baj ott volt, hogy nem a receptúrákra figyeltem, hanem a mondatokra. Erről már szoltam. Az egyszerűség, ami a magányosan élő (öreg)embert – különösen, ha anyagi megszorultsága is ezt diktálja – jellemzi, csak arra jó, hogy emlékei tisztán bújjanak elő az éjszaka óráiban. Elképzelhető, hogy ez természetes emberi igény, csak éppen fájdalmas. De ha így van, akkor az egykori történések szépítése, megmagyarázása is (amivel én bajlódok az utóbbi hónapokban) ugyanannyira emberi igény, mely céljával a fájdalom legyőzését tűzte ki, hiszen „az éjhomályt elűzi az égi napfény”. Csakis ez lehet a magyarázata annak az őszinte rajongásnak, amit a plebs a mesés történetek iránt érez, minden ember ekképpen tesz, ha nem rak magára túlsúlyokat, tudományos magyarázatokat. A templomban jutott eszembe, hogy az éjhomályt elűzi az égi napfény, érthető. De nem a hitre asszociálva, vagy ha igen, akkor arra az egyetlenre, hogy a gonosz hatalmak rontásán győzedelmeskedve a szerelmesek ismét egymásra találjanak. Miként az a műben, ahonnan az idézet is származik, megtörtént. És közben szolt a fuvola. No, csak azért mesélem ezt, hogy pontosítsam a minapi feljegyzésemet: nemcsak akkor szerettem a fuvalát, ha útjára indult bennem a vágy, hanem mindig, amióta csak (egy rádióműsorban tizenkét évesen) végighallgattam *A varázsfuvalát*. Az már később történt, hogy a tiszta, égi hang mellé a vágyat rendeltem, az pedig, hogy a szerelmi tüzet tisztának, szépnek és győzelemre valónak, minden mese titkának, még később, túl későn. Amikor újra meséket kezdtem olvasni – a fiamnak. Elgondolkodtató, hogy a szerelmet az táplálja, hogy a nőt elrabolják, sárkányoknak szánják, elaltatják, madárrá változtatják, akit a hős (titkos hatalmak segédletével) megment. Még inkább elgondolkodtató, hogy a meséknek ott szakad vége, ahol boldogan kezdenek élni. A keresés célja azon egyszerű emberi igény kielégítése, hogy a nő mellett férfi legyen: „A nő a helyes útra nem lel, ha társa nincs, ki talpig ember.” A talpig ember a férfit jelenti, aki megharcol száz szörnyel. Arról sajnos nem szólnak a mesék, hogyan éltek boldogan, míg meg nem haltak. Ott az élet kezdődik.

Amikor az a júliusi délután tikkasztó volt, „a sáfrányszínű sugaraktól lankadt lelkem halálra ernyedtt”, és a félelemtől is talán, nem a nyitva hagyott templomajtó, inkább az ok miatt, ami odavitt, nem is tudtam, merre indulok a bicikkel, csak tekertem a pedált, van ilyen, fontos döntések előtt, végighajtottam az úton, amelyiken naponta megtettem az oda-vissza utat (iskolába, hittanra, a barátnőmhöz, aztán már a randevúra), úgy kerültem a park mögötti kicsi templomhoz. Ahogy

beléptem, a veríték rögtön csorogni kezdett a két mellem között, a talpamnak meg hideg volt, vibráltak a kockás kövek, a reneszánsz idejét ábrázoló filmek templomainak ilyen a padlózata, kötelességszerűen, valami könyvben írhattak erről meggyőzően, és letérdeltem az utolsó sor mögé. Akkor volt bennem a félelem, hogy hullani kezdett a liliomok szirma. És kértem félhangosan az Istent anyám névnapján, hogy segítsen nekem az életben, segítsen abban az „igen”-ben, amit holnap kimondok, segítsen, hogy úgy élhessek, akár mindenki más, egyszerűen és szépen. És segített. Semmit sem adott abból, amit kértem, de tízszeresen rosszát tette az elkövetkező több évemet, bizonyítva előttem, hogy rosszul kértem, nem is azt, ami kell nekem, vagy éppen ellenkezőleg, meghallgatott, és azt adta, amit megfogalmazni sem tudtam akkor. Erőt a kereséshez, ha kétségbeesve is, kockáztatva is, gondolatban csak vagy igazán, és közben az egyszerű és szép életet is nekem adta, ajándékképpen, a mindennapokat, a gyerek hangját, „édesanyám, te meg fényes nap voltál, napkeltétől napnyugtáig ragyogtál”, vegyél nekem téli fagyit, gördeszkát és ne mossunk ma haját. Hát ezért járok ritkán templomba. Hiányzik az érzés; hogy jogom van rá. Úgy érzem, akkor egyszer, Magdolna napján, azon a forró júliusi délutánon mindent közölt velem, amit akart, amit nekem szánt. Csak évek kellettek ahhoz, hogy megfejtsem, fölfejtsem, szavakba öntsem azt a templombeli csöndet, keressem azt, aki elúzi az éjhomályt, de birtokolni ne akarjam, mert ott kezdődik a mese vége és az élet. Nem kedvelem a közönségességet. Vannak, akik ezt nem értik, gúnyolódnak rajtam, kiforgatják a szavaimat, szentimentális vén bolondnak tartanak, szájhősnek. Megbocsátok. Nem hallhatták azt a csöndet: egy templomban, vagy egy párna alatt, amit az arcukra szorítottak: nem fojtogatás céljából, csak azért, hogy az ütések nyomán kibukó kiáltást ne hallhassa meg senki. (A két csönd között nem telt el sok nap.) Ennyit a nagy érzelmekről és indulatokról azoknak, akik nem éreztek fájdalmat, főzni szeretnek és hangoskodni szeretkezés közben. Azokra csak ennyi tartozik.

*

Most mit akar? Bebizonyítani, hogy nekem nincs lelke? Lila ködökbe burkolózó, szenvelgő és szépelgő? Nem szeretnék vitatkozni vele, de azt, aki visszamondja neki, amit én – lehet, hogy nagyszájúan, de nem rosszindulattal – beszélek vele kapcsolatban, szívesen megtépném. Bokán rúgnám, hogy pontos legyenek. Ami pedig a templomot illeti: ami kell,

vedd el, de fizesd meg az árat, amit Isten szab meg érte. Mondok egy példát. A történet befejezése teljességgel elűt a város bármiféle obszesszióval megvert, megáldott lakóinak sorsalakulásától, pontosabban a valóságban történt beveződése. Ugyanis van egy másik, legendaszerű megoldás is, sokkal hihetőbb – elgondolkodva a hős jelleméről –, ugyanakkor hihetetlen is, mert ez az egyetlen olyan hőse a városnak, aki ha nem is volt korrupt, nem riadt vissza saját jólétének megteremtése céljából a csalásoktól, visszaélésektől. Nem volt meg benne tehát a város alkotóinak szent örülete, noha alkotásai ezt cáfolják. Furcsán keveredtek benne a polgári jólét iránti igény, a tehetség és a kalandorság jellemzői, úgy is, mint üzelmekbe gátlástalanul belevágó, és úgy is, mint bujdosva kalandozó. Ezért kedvelem az ő történetét, kétféle életsorsát: egyes feljegyzések szerint egy bizonyos remekművéből sohasem tudott kigyógyulni, 1913 körül elment a városból és nyoma veszett, az anyakönyvekbe sehol sem jegyezték be halálának időpontját, más források viszont azt állítják, hogy a Lánchíd utcájában rendezkedett be egy gyönyörű, egyre szaporodó műgyűjteményétől zsúfolt lakásban, és boldogan, kiegyensúlyozottan élt családjá körében még a század közepe után is. Azért kedvelem tehát, amiért Gruber Emma soha nem tudná: nyoma sincs körülötte a szomorúságnak, öngyilkosságra való hajlamnak, magánynak és szívfájdalomnak, megtörtségnek, rejtett indulatoknak, amelyek a város nyomott-poros (boros?), bús lombú hangulatától éveken át gerjesztve-erjesztve hirtelen felszínre törnek. Vagy valami ilyesmi. Geil. Ennek a hősnek, mondjuk, architektus, aki már a múlt század végén a Wiener Künstlerhaus kiállításán és az Antwerpeni Nemzetközi Kiállításon nyer díjat – az Akadémia legnagyobb kintüntetésének megszerzését követően –, az életéből most csak egy aprócska eseményt említek, a nagy dolgokat, csodálatos palotájának leírását meghagyom Gruber Emmának, bár félek, hogy adott esetben a leírásból ki fogja hagyni az udvari rész – képeslapok tárgya – egyik ajtaját, azt a híreset, amelyen a műépítész titkon – talán pizsamára húzott kabátban vagy éppen ellenkezőleg, főúri göggel és sétapálcával – valamelyik kedveséhez sietett. Az aprócska esemény pedig egy templomhoz kötődik, igen, nem felejtettem el (ami kell, vedd el...): egy közeli kisvárosnak tervezett az akkori közízlést teljességgel kielégítő templomot. Nem lényeges, tervei, merész vállalkozásai sorában nem kapna helyet, skandallum se fűződik a dologhoz, mégis fontos. Ugyanis a főoltár képein gyerekeit mintáztatta meg, két lányát. Ki tudja, mi lehetett ennek a beképzelt fejtartású architektusnak a gondolataiban, akinek nősilése

is – a Szabadkai Hírlap hírei szerint – építészeti megbízatáshoz kötődik, aki az Osztrák–Magyar Bank épületének díszítését úgy látta jól megoldottnak, hogy a nőalakok mellett Hermészt is szerepeltette, nem mintha ritkaságszámba ment volna a kereskedők és tolvajok istenének ekképpeni megmintázása, de utal arra, hogy fricskázó kedélyű és gunyoros volt, a másságra, újszerűsége törekvő művészi körök tagjaként sem tartotta összeegyeztethetetlennek, hogy a városatyákkal való jó barátságának köszönhetően, mondjuk úgy, csajlon az épületanyagban, aki, de erre már nincsenek adatok sem újságokban, sem a levéltárban, sem könyvekben, ezt már csak a dédnagyanyámtól tudom, aki meg a Posta utcájában lévő péküzletükben dolgozó gajsectól, valamelyik fiútól, aki a vállán a péksüteménytől illatozó kosárral végignyargalta az utcákat, vagyis teljesen megbízhatatlan forrásból, de nem találok más magyarázatot az oltárképen szerepeltetett gyerekekre. A dédnagyanyám szerint az állandóan utazgató gazdag műépítész úr, akinek palotájában „tán még oroszlanok is voltak, de tyilimek biztosan”, csuda szerelmes természetű ember volt. Mivel alátámasztani ezt csak a kissé már habókos dédnagyanyám kacsinásával tudnám, részletekbe nem bocsátkozhatom. De a szerelmes természet állítólag egyenes összefüggésben állott az előbb említett kertre néző ajtóval és a Kossuth utcán veszteglő fiáke-ekkel. Hát ezt akartam én mondani a templomokkal kapcsolatban. Nem hiszem ugyanis, hogy az architektus kisebb-nagyobb csalásai, többkevesebb, a családi jólétet veszélybe sodró bankrottjai miatt akart volna egy kicsit az áldozathozáshoz hasonlatos módon fizetni istennek, rá jellemzően önző módon, de akkor is fizetni, felmutatni azt, ami számára a legértékesebb, a gyerekeit, megértést és megbocsátást is remélve egyben. A fiáke-eknek több közük lehetett ehhez. No, ezért lenne jó tudni, hogy mi is lett a sorsa. Tanulságos lenne a szerelmes természetű embereknek.

*

Így tehát vannak olyanok, akik mindenből csúfot tudnak űzni, mindent alárendelnek saját elméletüknek, talán még szórakoztató is, amit tesznek, mert elrejtik felszínességüket. Az érzelmekről szólni úgy a legkönnyebb ezeknek, ha gúnyosan teszik, mintha nem létezhetne valóban a szerelem, a fájdalom, a magány, mintha ezeket a szavakat a romantikus költők eszelték volna ki. De előbb-utóbb úgy járnak, mint Don Quijote meséjében az őrült licenciátus: amikor már meggyőzte a káplánt arról, hogy kigyógyult, egyszer csak kijelentette, hogy ő Neptunus a vizek istene és atyja, amiből Don Quijote – bölcsen, hiszen ő az egyik legbölcsebb hőse az irodalomnak –, levonta a következtetést: „S nem tudja kegyelmed, hogy mindig gyűlöletes s mindig rossz vért szül, ha valaki egyik lelket a másikkal, egyik bátrát a másikkal, egyik szépet a másikkal, egyik családot a másikkal összehasonlítja?” Gondolom, nem kell tovább magyaráznom, mi a véleményem az önkényesen felhasznált templomélményem lopott szerelemmel való összehasonlításról. De nem hagyom elveszíteni az emlékeimet, az álmaimat, talán már föl se ébrednék reggelente, ha nem jutnának eszembe azok a félig leeresztett redőnyök mögötti gondolatok, finoman izgatóak, a mindennapoktól nem elütőek, éppen ellenkezőleg, olyképpen simultak bele az állandóan ismétlődő feladatokkal zsúfolt napokba, akárha részei lennének; a fenyőfák rügyeinek friss zöldje ilyen, a gyümölcsfák harsány rózsaszín, fehér, majd szirmonként elhulló virágaival szemben, ezek a gondolatok soha nem hagytak el, az érzések, amelyek kiváltották, eggyé váltak a napi dolgokkal: mintha a kádsúrolás veritéke is – talán a furcsa, deréktörő póz okán – titkos szerelmi élmény eredménye volna. Belém épültek, mint a fenyőfák zöld hajtása a tavalyi tűlevelek sorába. Egyik ilyen délutánon azt álmodtam, hogy üres tér közepén ülök valamilyen járműben, kényelmetlen helyzetben, a cipőm sarka ritmusosan egy ablakhoz ütődik, a szoknyám pedig az orromon kiáramló levegőtől hullámoz, és amikor a térdemen végigkarcol egy csat – nem az én öltözékem része –, jólesően, nem fájón húz csíkot a bőrömon, félig nyitott számba a nyírfa fehér gömbpíhéje száll be, kitölti a szájüreget, mint a vattacukor, visszafogja a feltörni készülő hangokat, vigyáz a csöndre, amit csak a cipősarok ritmusos koppanása tör meg, a mozdulatokra, amelyek elszántan, de szép óvatossággal törekszenek arra, hogy minél több szabad bőrfelület találkozhassék. Más álmaimtól eltérően ebben nem vártam a szeretőmre, nem akartam megharcolni, nem volt semmilyen erős illat, hirtelen mozdulat az álomban, csak a nyírfa pihegömbjének puhasága, vigyázó és ringató mozdulatok, nehezen kiszabadított, veritékes felületek, has,

comb, és egy mell talán, de csak félig, két gomb közé szorítva, és némi remény, hogy ami így is gyönyörű, nem múlhat el. Ébredés után zavartan folytattam a megkezdett munkámat, kivételesen nem vasaltam, hanem adatokat böngésztem: annyi volt feljegyezve, hogy 1910-ben a városi hatóságok engedélyezték tíz motoros fiáker működését a városban, néhány évvel később már a korzón olyan nagy mennyiségűnek találták egyesek a kipufogó okozta szennyeződést, hogy erélyesen követelték: vesztegeljenek másutt a motoros fiákerek, ha már kell hogy legyenek, száguldozzanak a város utcáin. Itt kellett folytatni a böngészést. Nem vagyok biztos benne, de mintha azt olvastam volna, hogy 1910 után hirtelen megnőtt a Palicsi-tó mögé kanyarodó úthoz a fuvarok száma, ezzel egyetemben pedig a törvénytelenül született gyerekeké is, a motoros fiákerek tulajdonosai pedig az addig megszokottnál sűrűbben voltak kénytelenek cserélni az üléseket a tönkrement rugók miatt. A házasságkötések száma viszont nem növekedett. Nem arról van tehát szó, hogy mennyire kívánunk buják lenni, még csak arról sem, hogy mennyit tudunk beszélni vagy kitalálni erre a témára. És itt téved az a nagyszájú és – bár időnként irodalmias megalapozottságú, de az architektúrában és képzőművészetben is valamelyest jártas, műveltséget szeretne fitogtatni – közönséges nő, nagyot téved. Mert arról van szó, amit gondolni merünk. És nem cáfolom meg önmagam a két meghatározással (kitalálni – gondolni), mert kitalálni mindent lehet, anélkül is, hogy megjárnánk közben lelkünk kútját, elegendő annyi, hogy felhörpintsünk két pohár Törley pezsgőt, és már sorjázhathatnak is a kitalált képek. De gondolni! Gondolni merni az nemcsak annyiban jelent többet és összehasonlíthatatlant, hogy bekalandozzuk (bátorság is ez, nem véletlenül említettem fentebb Don Quijotét) a lélek rejtett ösvényeit; azt is jelenti, hogy a valós étellel kötjük össze a képeket, a valóságban megtörtént tényekkel (mint az autóban történt szeretkezések következtében megnövekedő gyerekszületés, és ez minőségében egészen más, mint egy architektus titkos útjai szeretőihez, mert az élethez kötődik, valóságosan ahhoz, nem azért, mert az ölelésben fogantatás is történik, hanem mert – ez esetben – a törvénytelen gyerek megváltoztatja a nő életének minőségét. Akár arra is kényszerítheti, hogy eldobja: az életét is meg a gyereket is), és ezáltal az élet másik minőségéhez kerülhetünk közel, a halálhoz. Ugyan miképpen juthatna el az a nagyszájú, pozór nőszemély az életnek ezen minőségéhez, amikor önmagába nem merészkedik, amikor megelégszik felületes „tanulásokkal szerelmes természetű embereknek”? És mi az, hogy szerelmes természetű? Állandóan szerelem-

be esik? Mindig másokkal vagy ugyanazzal? Ha ugyanazzal, akkor folyamatosan vagy időről időre? Ha mindig másokkal, akkor nem ugyanazt az egyet keresi-e mindegyikben? Ha ugyanazzal, akkor nem hitvány megalkuvás, gyávaság munkál-e benne? Jó lenne, ha az a szerelemszakértő hangoskodó nőszemély választ adna ezekre a kérdésekre. Azonban már a kérdésfeltevéshez is többre van szükség annál, mint ami őbenne lakozik (említem csak a főzést). Persze nem arra célzok, hogy az szükséges, ami engem hajt. Én inkább a halálhoz állok közel, és nem ezen kérdések megválaszolásához, noha a két dolog közti összefüggés (valami furcsa szégyen az élet gyökerébe vág) nem tagadható. De mi lehet az a több? Talán az, hogy férfi. Férfinak kell lenni. És akkor így vagy úgy, de lesz válasz. Csak két példa. Az 1782-ben megjelent *Né amori, né donne, ovvero la stalla ripulita – Se szerelem, se nők, vagyis a megtisztított istálló* című könyv szerzőjét a dicsvágy, az érvényesülés hajtotta. Nem mondhatjuk, hogy a mű címe hízelgő. Viszont a szerző adott – talán – annyi gyönyört a nőknek, hogy megbocsátható a címbe foglalt vélemény. S ha valóban ekként gondolta, akkor abban a korabeli hölgyek is ludasak lehettek. Legalábbis szerethettek hangoskodni. Ezt egy másik könyvből való példával akár alá is támaszthatom, amikor is egy hölgy – egyébként Voltaire ismerőse – véleményt formált egy költőről. Az író – Európa csődöre – ekképpen reagált: „Éreztem, hogy a haj égnek mered a fejemen, de uralkodtam magamon (. . .) számos példát idéztem annak támogatására, hogy az első olvasás nem elégséges.” Ennek a férfinak a válasza a fentebb sorjázott kérdésekre még ha szomorú is, elfogadható: egyrészt az ágyakban szerzett tapasztalataival, másrészt a szalonokban való csevegések emlékei által. A válasza pedig a megtisztított istálló. És nem okvetlenül a szerelmeskedésekben való csömör adatta vele az említett könyvcímet, sokkal inkább a most idézett beszélgetéstöredék, a szalonok alaphangulatának érzékletes példája. Mert bármennyire is lehettek villogóak és éleselméjűek más-más korok megörökített hölgyei (gondoljunk akár Maupassant okos és szerelmeskedésre mindig hajlandóságot érző hősnőjére), az észjárásukkal mindig baj volt; választ nem tudtak adni. A „szerelmes természet” mibenvalóságát nem tudták feltárni. Mintha az valóban a férfiak dolga lenne. Ezért nem tudom elfogadni annak a nagyszájú nőnek az okoskodásait. Ha gondolkodna és nemcsak a lába között érezne hajlandóságot az étellel való foglalkozásra, akkor nem tartaná végleges magyarázatnak egy architektus templómépítő példáját a szerelem viszonylataira. Amint-hogy annak tartja, és még csak zavarba se jön. Nem szeretném azt a

látszatot kelteni, hogy nekem ez az egyetlen példa elegendő a véleményem kialakításához. Ez csak az egyik végtelből felhozott példa. A másik végre is rátérek, onnan is csak egyetlen példát hozva – ismét nem azzal a céllal, hogy bárkit meggyőzzek, főleg önmagamot nem –, hogy aztán visszatérjek ahhoz a több sorral feljebb otthagyt gondolathoz, hogy mi szükséges a válaszhhoz, azon kívül, hogy „a több, vagyis a férfi”. Mert majd visszatérek. Megvallom, ezt a példát sokkal jobban szeretem, néha, amikor a keserűség nagyon összeránt, elolvasom, szavaitól, mint cseppenként az orvosságtól, várom a megnyugvást. Hogy milyen eredménnyel, arról később. Ez az író – a bennem róla kialakított kép mindenben ellentéte a másik példának, mondtam már –, több mint 200 évvel a „megtisztított istálló” megjelenése után ekképpen nyilatkozik a szerelemről: „Fogalmam sincs, hogy mi az. 14 könyvet írtam, és azt hittem, hogy egyszer majd megtalálom a választ erre a kérdésre. De fordítsuk komolyra a szót: mit ér el az ember egy élet során, mit érhet el annál jobbat, mint hogy szeret és szeretik? Valójában soha nem foglalkoztam mással, mint a szerelem témájával.” És van válasz – hiszen különben nem idéztem volna –; nevezzük azt el bizonyosságnak. Tehát ahhoz, hogy a „szerelmes természet” mibenlétére feleletet adjunk, abban az esetben, ha nem adatott meg az a több: férfi, bizonyosságra van szükség. Valószínűsége miatt valamely dolog bekövetkezésének majdnem biztos tényként való kezelésére. Hát, ez éppen az, ami a szerelemben lehetetlen, viszont a nők ezt kívánják el. Céljukat sokan el is érik. Én nem tartozom közéjük. Ezért, amiként már írtam is e gondolatkör kibontásakor, közelebb állok a halálhoz, mint a kérdés megválaszolásához. Hogyan megadni a bizonyosságot? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy anélkül a nők belehalnak a szerelem érzésébe: „Sierva María hiába várt rá. (. . .) soha nem tudta meg, mi lett Cayetano Delaurával, miért nem jött többé a süteményes kosarával és a telhetetlen éjszakáival. (. . .) Sierva María már belehalt a szerelembe.” És ezen a tényen nem változtat az sem, hogy talán a férfiaknak sem könnyebb: „Cayetano nem bírta tovább: összeomlott. (. . .) Végül, mivel különkegyelemben részesült, arra ítélték, hogy az Isten Szeretete Kórház ápolójaként töltsse le az életét: sok évig élt még ott, a betegek közvetlen közelében (. . .) mégsem teljesült be az a sokszor hangoztatott óhajtása, hogy elkapja a leprát.” Nem változtat a tényen, mert a férfiak élete nem a szerelemről szól. Talán egy-egy pillanatig. De az életüket – még ha a szívük szeretné is – nem teszik fel rá. És éppen ezért adhatják meg a választ. Távoltságban vannak.

Erről álmodtam tegnap. A bizonyosságról. A várakozásról az ablak mellett, amelyet nem a sírásra görbült száj tehetetlen íve tölt ki, és az orrból remegve kifújt levegő ködösít be, hanem a remény, az a nyugalom, amit a ha-ma-nem-holnap-vagy-egy-év-múlva-úgyis-eljön érzése jelenthet. Ez a bizonyosság. Ennél több nem lehet. Akkor már nem a szerelem az, amiről szó van. Erről álmodtam: hogy milyen jó lenne ekként érezni. És hogy csak akkor történhet ez meg, ha a bennem lévő szerelem és vágy azonos nagyságrendű lesz a türelemmel. Ezt álmodtam. Ébren sem gondoltam másként. Nem azért, mert nincs másik út. Van. Csak éppen számomra az nem bír értékkel. És különben is, azt már kiskorban gyakorolni kell, feladva a bizonyosság köré épített gondolatokat. Szintén nem megy. De azért elmondom, mert így is megközelíthető a szerelem: elmeséltem a Nórának – így a fiam –, hogy egyik éjjel betörők jártak a szobámban álomban. És azt mondta, hogy nála is. Elképzelhető tehát, hogy a bizonyosságot a nők nem kaphatják a férfiaktól, hanem megszerzik tőlük, megfelelő időben megfelelő mondatok kimondásával. Nem tudom, nem tudom. Én mégis kapni szeretném. Van időm. Menni fog. Szűnni fog a magány, amiért az emlékezés adatott. Csak lassan. A régi dolgok, ahogy az eszünkbe jutnak, legalább arra jók, hogy örüljünk mindennek, amit megtettünk valaha, elképzeljük, hogyan lehetett volna másként – hiszen mindez csak a szavak függvénye. És ha már végképp nem megy, soha nincs késő ahhoz, hogy télikabátunkat magunkra öltjük és belemerüljünk a hideg tóba, miután egy nagy, súlyos követ tettünk kabátunk zsebébe.

*

Hah! Ezek után aztán ember legyen a talpán, aki nem veszi komolyan a szerelmet, úgy komolyan, ahogyan az Gruber Emma szakácskönyvében olvasható receptek alapján készíthető, tálalható, odakozmálás esetén pedig jöhet a Palicsi-tó. Olyképpen ír, mintha kettőnk közül nem én lettem volna az újságíró, ő pedig a tanár (bár mint barátja megjegyzi, az ő írásaiban is felmerülnek bizonyos publicisztikus fordulatok), és ráadásul mintha nem is most, hanem nyolcvan évvel ezelőtt élne és írna. A Bács megyei Napló hirdetése jut eszembe stílusa és megfellebbezhetetlen(nek vélt) mondatai kapcsán: „Aki valamit tud, lát vagy hall, közölje a Bács megyei Naplóval. Telefonszám 510.” Mert „mi minden érdekes eseményt kikutatunk”. Az Emma egymaga a BMN. Nem tudom, hogy miért nem használja ki a perceket. Hogy veheti a szájára a Törley

nevet az, aki csak gondolkodik? És egyáltalán: miért gondolja, hogy aki – gyönyörűen metszett pohárból – időnként pezsgőt kortyolgat, nem gondolkodik? Tele van képzavarokkal. De őhelyette inkább a – demi-sec – pezsgő (anno 1882, illetve más források szerint 1881) adta-kínálta hangulattal foglalkozom. És ez nem komolytalanság, akár politikai síkra is terelhetné a gondolatok síkját, hiszen Törley a Bácsország 1905. II. évf. (a BMN is megerősíti) szerint Szabadka II. kerületének képviselő-jelöltje volt, de nem engedünk a csábításnak, sokkal izgalmasabb dolog az akkor negyvenhét éves férfi egyéb ügyeivel babrálni, semmint esetleges politikai becsvágyát boncolgatni. Az egyéb ügy pedig legyen pezsgőjének hirdetési módja. Már csak azért is, hogy bizonyítsam, az ún. eljárásmodok tőlem se idegenek (lásd a „Bácsmegyei Napló hirdetése . . .” kezdetű mondatot). A földön hever egy jegesmedve. Már csak puha szőrme, a feje sem félelmetes, inkább támasztékként szolgálhat, és kapaszkodóként. Fölötte áll egy tűbe fűzött, dévaj mosolyú hölgy, háta mögött egy úr helyezkedik el, szája annyira a női fülcimpától, hogy szájának érintése nem, de lehelete okvetlenül bejárja a női fülkagyló zugait: mindkettőjük kezében pezsgőspohár, ami föltétel, hiszen a Törley-féle pezsgőt reklámozzák. Egy másik esetben a jegesmedve hiányzik ugyan, de a karosszék, amiben a hölgy ül, alakját tekintve tökéletesen elegendő két embernek, amennyiben nem egymás mellett kívánnak elhelyezkedni benne, de még inkább az, ha nem is a karosszékben kívánnak elhelyezkedni, annak mindössze csak a karfáját kívánják fogódzkodás céljából fölhasználni. A hölgy mosolyából és felfelé emelt poharából ítélve ennek semmi akadálya nem lesz, amit a férfi mozdulata is bizonyít: poharának talpa érintőlegesen halad el a feltornyozott frizura mellett, annyira érintve mindössze a hajtincseket, hogy a női kézben megremegjen a pohár, amiben – természetesen – Törley pezsgője eregeti buborékjait. Nagyon szeretem ezeket a hirdetéseket, az erotika jelzés-rendszerével át- meg áthálózott két kis reklámrajzot, bár nem egészen tudom elképzelni, amint a Vácza-féle sütőporról rám mosolygó házi-asszony elheveredik a jegesmedvén, vagy a hastájékon jelentkező szél-görccseire a ** gyógyírt kereső barna ruhás hölgy (Lifka mozijának festett üvegen megmaradt reklámjainak egyikén) az említett karosszék támlá-jára veti harisnyakötős lábát, mégis nagyon szeretem, mert bizonyítéka annak, hogy minden időben létezhetett a szerelem keresését és meg-lelését pártoló gondolkodásmód, amelyben nem a lehetőség, hanem a megtörtént dominál. Hiszen ennek a két kis reklámrajznak az a szépsége, hogy a jelzéseiben magát a szeretkezést játssza végig, nem álomban,

félálomban megtörtént, elképzelt odaadást sugall, amint azt Gruber Emma elképzeli. Védekezésnek tűnhet, de nem bánom, kimondom: hogy szeretek főzni, korántsem jelenti azt, hogy Váncza-háziasszony módján, a torkomból ellenőrizetlenül kikerülő hangok útján élvezem a szerelmet. Inkább ő az, aki – bár nem szakácskönyveket olvas – háziasszonyosan áll mindehhez hozzá. Hiányzik belőle a szabadság. És erre nem magyarázat az anyasága, hogy „az anyasággal más funkciót kap a nő teste”. Ez csak ideig-óráig igaz, később azonban a szülés, a szoptatás, a gyerekkel való testi közelség megtapasztalásának köszönve fokozottan tér vissza eredeti funkciójába a női test. Ilyen nőket ábrázoltatott Törley a pezsgőit hirdetve. Nagyon kevés hasonló hangulatot sugárzó reklámra leltem (a harisnyaszem-felszedőt nem számítva, amit viszont direktsége okán nem sorolhatok ide). Erre a hangulatra gondoltam akkor is, amikor az architektusról beszéltem, a szerelmes természetű férfiről, az éjszaka kilopózóról. Mert ha nem is mondtam ki, abban a képben a nő is benne van, akihez megy. És ha tudnám, mi is lett a sorsa, mit gondolt magában, amikor az oltárképre a gyerekeit másoltatta, könnyebb szívvel rakosgatnám egyik polcomról a másikra a Törley reklámot. Talán közelebb kerülnék a férfiak titkához. Mert egyáltalán nem biztos, hogy ahol az élet kezdődik, ott van a mesék vége: a száz szörnyel megharcoló talpig emberrel, aki megszerezte a társát (vagy hogy a csudába írja). Talán éppen ott kezdődnek a mesék. Szóval, lehet, hogy fordítva van minden. „Szeretnék valamit elmesélni (akkor is, ha unád).” Így kezdtem a mondataimat taknyos koromban, amikor – a mondattal ellentétben – azt gondoltam, hogy az illető férfit igenis rettentően érdekli a mondanóm, és emellett értékeli Kosztolányira való utalásomat is (és mellesleg az is eszébe jut, amíg én mesélek, hogy mennyire szeretem őt, tudom, hogy izgatja szívét negyven cigarettája és a sok fekete: több évnek kellett eltelnie, hogy rájőjjenek, minden az én fejemben játszódott csak le, ő nemhogy nem tudta, hogy szeretem, ő már azt is tudta, hogy még egyáltalán nem szeretem). A közben eltelt évek történései odáig juttattak, hogy már semmit nem akartam elmesélni, sem neki, sem másnak. Így ez a mondatkezdés – szeretnék valamit elmesélni – akkor is hamisan cseng, ha már nem utalgatok átlátszó-ravaszul Kosztolányira. Hogy mégis ekként indítok, annak oka a történet kezdete is egyben: az történt ugyanis, hogy belekezdtem egy mondatba, amit nem kívántam befejezni, és rákérdezett. A férfi rákérdezett. Tudom, hogy hihetetlen, nevetséges és túlzónak tűnik, hogy előfordulhatott velem ilyesmi, egyrészt, hogy félbehagyok egy mondatot, másrészt, hogy rákérdez, de

megtörtént, többek között ezért is fogadom bizonytalanul a Gruber Emma megállapítását arról, hol kezdődik az élet és hol fejeződnek a mesék, mert én éppenséggel mesébe illőnek, tehát semmiképpen sem az életben megtörténhetőknek tartom ezt, amivel mostani történetemet indítom. Ezek után nem következhetett más, mint a Törley-féle reklám megelevenedése: a zöld papírnak a zöld üvegről való lehántása és a poharakba való finom buborékolása, amint azt a hirdetés sugallja. És amiért ezt az egészet szépnek tartom, az egy mozdulat, eszembe is jutott róla a jegesmedve feje: a mozdulat, ahogyan két kezébe fogta a fejemet, az arcomat, a hajamat és a fületem, miközben a testünk egészen másról beszélt; ez a bensőségesség hiányzott a reklámról és az életemből, annyi éve hiányzott, és most sincs nálam, nem fog megtörténni holnap vagy holnapután, de megtörténhet még, bár nem tudom, hogy ezt megint csak én akarom hinni, vagy már bölcs vagyok, és sejtem, ami történni fog, de ezért a mozdulatáért megéri beszívni reggel a levegőt. Ez jutott nekem eszembe a bizonyosságról és a mesékről. Semmilyen történet, tudom, nincsenek benne finom utalások és célzások magára a szeretkezésre, de hát én ezeket a dolgokat nem álmodom, hanem átélem, megtartva magamnak a jogot, hogy csak ennyit mondjak róluk.

*

Mintha valami történt volna velem. Olyan szomorúnak tűnik. Akárha menekülne. A vidámkodása, ahogyan kigúnyol, ellentmond nekem. Nem mintha sajnálnám. Ő beszél a hitelességről, aztán meg elmond egy történetet, amelyben még annyi sincs, hogy a valóságban-megtörténhetett volna. Gyöngül. De nem vele akarok foglalkozni, hanem a sáncokkal. Már majdnem elfelejtettem, hogy vissza akarok rá térni. Itt az ideje.

(Folytatjuk)

PINTÉR LAJOS VERSEI

KATONA JÓZSEF-MEDALION

egy évfordulóra

Kik pénzt olvasnak
bankban,
kik Bánk bánt
iskolapadban.

Kik fürkészve –
félve – néznek
a sors tükrére:
jövendőnk
mit hoz egyénre,
nyelv zenéjére,
alanyra-állítmányra,
s mit hoz
nemzetre-népre.

Kik a holt márványt,
márványszobrát
körüállják
s csodálják s tán csudálják,
álljanak most kicsit félre:
nem látni tőlük
az eleven költőt!

GYÖNGYSOR ÉS SEBHELY

Európa fényei, városai:
gyöngyök és sebhelyek.
Újszülöttek néznek veletek
farkasszemet: vesztőhelyek –
és elaggott remények a
feldöntött bölcsők körül, Európában.

Emlékszel, kedves, gesztenyét szedtünk,
kezünkben tartottuk a
didergő vadgesztenyét.
Október volt, aradi vértanúk napja:
néztük, ahogy egy aprócska gyertya
pislákol még s a körmünkre ég.
Szemünkben talán könnycsepp is csillant,
gyöngye harmat volt, ösztövé.
Buda és Pest, Berlin és Lipcse,
Prága és Pozsony: gyöngyök és
sebhelyek, Gdansk és Varsó,
mindenütt emberek – Vilnius,
Riga és Tallin, mintha a balti
tenger vigyázón nézne a tenger népre.
S Brassóban is a fekete templom
falai újra égnek,
a feketénél is feketébbek,
gyöngyök és sebhelyek.
Városaim, csillogó városok
az Európa-gyöngysoron.
Mindenütt egyazon géniusz jár:
a testvéri tankok elé
fölemelt kézzel
patyolat ingben ő áll.
Mindenütt egyazon géniusz jár:
az idő mélyén ő vacog,
ő, aki itt ül szívemben,
ő, a szabadság csillaga.

Egy hangot hallani, s ez
 büszke hang,
 de nincs benne gőg, nincs benne rang.
 Föld-mélyből fölzeng ő,
 de nincs benne kolduló harag:
 érette szóljon a harang.

EPERFÖLDEK

Tisztelet az anyanyelvnek

Nem tudom, hol, melyik lemezen
 keressem számukat, az *eperföldr*eket?
 Földieperre gondolj, barátom. Melynek
 nincsenek is „földjei”, csak kisebb
 kertjei. Földieper-kertek?
 epreskertek? – így mondanánk
 – s még mindig pontosíthatnánk – talán.
 Ő is így mondaná.
 Ha le nem lövik, oly
 gazdagon élhetne most, szegény.
 „Szeretetet akar, nem háborút” –
 rosszul fordítottam
 ezt is: épp mert sietve, elnagyoltan.
 „Szeress, ne háborúzz?” Love, love,
 a szeretet is kevés,
 az őrmester is szereti lovát,
 csizmahúzó kutyáját, s szereti
 a nála is bárgyúbb katonáját.
 De mi: *love*, szerelemmel akartunk
 szeretni, nem *relatív*e.
 Lásd, ilyen a mi anyanyelvünk,
 s mást jelent a *sarok* és a *sark* is.
 A sarokvas alatt ott vacogunk,
 a sarkcsillag fölöttünk ott ragyog.

ÜRÖM

*Csernobil ukránul azt jelenti: üröm –
Baka Pistának*

Pista, nem járjuk már Szeged utcáit,
hol a Tisza-part kiterítve előttünk,
mint ezüst karácsonyfadísz, mint ezüst
szalag, mit kertünkbe szórtak
a harci repülőök,
nem járjuk már Szeged utcáit, hol
a hajnali Tisza mint meztelen asszony
ott fekszik lábaink előtt,
ölel és engedi ölelni magát.
A szél, a sziszegő kócolja hajunkat és
borzolja az árva szeretőnk haját.
Újvidéken sem járjuk sorra többé
a Duna utca lemezboltjait,
hol együtt szól a klasszikus s a dzsessz.
S hol lehallgathatatlan lemez
történetünk, a történelem.
Én itt maradtam, itt, e sártekén,
mint iskolás, ki számolja kezén,
hogy egy meg egy. Ki számolja, hogy
mennyi még?
S te üzened, hogy oly hideg
az istentelen ég.
Madaraid röptek el veled:
nyírfajd, fekete harkály, fakusz,
fenyvescinke vagy fenyőrigó,
ki csőrébe vett s
elröptél veled.
Ki életében barátod volt s híved,
ugye, halálodban is barátod lehet!

KÖVETÜNK IDEGEN ISTENEKET

G O B B Y F E H É R G Y U L A

Az volt a bajom, hogy idegen isteneket kezdtem követni. Ezt persze nem kellett bevallanom, mert református lévén nem jártam gyónni, de ott belül, valahol a lelkem mélyén tudtam. Ezt hívtam akkor lelkiismeret-furdalásnak, de nem voltam képes ellene tenni, mert rendszeresen jártam Juliskával moziba, és a sötétben azt suttogtam a fülébe, hogy az ő lábai a legszebbek a világon, miközben elindultam a tenyeremmel fölfelé vékony combjain, közben meg a Kék angyalt néztük, és én láttam, hogy Marlene Dietrich lábai sokkal kerekesebbek, izmosabbak és simábbak is, mint Juliskáé voltak, de azt nem sejtettem, hol lehet Marlene Dietrich abban a percben, azt sem sejtettem, él-e még a gyönyörű és gonosz színésznő, akinek a lábaiért már rettenetesen szenvedett a kövér Janningsen professzor, ha egyáltalán Janningsen volt a neve, lehetett valami más is, de nagyon szenvedett, otthagyt a csapot-papot a kék angyal lábaiért, amit én is megvettem volna, de biztos, hogy én még annyira se érdekeltem volna a szép Marlenét, mint ez a szuszogó, kövér és szakállas alak, közben Juliska mégiscsak mellettem ült, és szavaimtól megbűvölve hagyta, hogy eljussak egész a frissen mosott alsójáig, csak akkor zárta össze a combjait, mikor már a keményített bugyit kezdtem bontogatni, s a lányok az ekránon szemtelenül nevettek a megszedült tanáron, akit hirtelen mindenki kerülni meg zavarni kezdett a városkában, ahol valamikor tekintélyes úr volt, én meg csak szegény telepi diák voltam, aki azon gondolkodott, miképpen javítsa ki a biológiából kapott egyest, hiszen sehogyan sem voltam képes megjegyezni, hogy a virág egyes részeit miképpen hívják latinul. Attól tartottam, nemsokára latinból is berepül az egyes Petrovics professzor úrnál, aki nem tűrte, hogy tanár elvtársnak szólítsuk, mert szívből utálta az egész elvtársakból

összeállított rendszert, és óráig mesélt a régi világról, mikor szerinte minden jobb és szebb és gazdagabb és boldogabb volt, mint a jelenben, és őszintén hitt benne, hogy egyszer visszatérnek a régi szép idők, amin titokban az egész osztály röhögött, ez persze senkit sem akadályozott meg benne, hogy latin helyett azzal töltsük el az időt, hogy beszéljünk vele a régi szép időről, amit az ősz hajú tanár szívesen is vett, talán már ő sem szerette annyira a latin nyelv szépségeit, amennyire kötelessége lett volna, inkább szidta Sztálint meg Beriját meg Molotovot, akiket szívből gyűlölt, úgy szikrázott a szeme, ha szidhatta őket, mint a papunké, aki az ördög ellen kívánt buzdítani bennünket, meg az idegen isteneket szidta, akik elhódítják ártatlan gyermeki szívünket az egyetlen és igaz Istentől, akit félni és imádni illet, különösen ha egyszer már a szánkra vettük a nevét.

A szerelemről suttogtam Juliskának, közben semmit se tudtam a szerelemről, de jólesett a combjait simogatni, pedig tudtam, hogy tornaórán mindig a Gergőt bámulta, valószínűleg jogosan is, mert Gergő országos bajnok volt síkfutásban, olyan teste volt, mint egy Apolló szobornak, de hát Gergő még egy lánnyal se ment el moziba, és az én kezem helyettesítette most Juliskánál az ő kezét, miközben hallgatta a szavaimat, és figyelte önmagán, mikor kezd borzongani az érintésemtől. Mert ő is élvezte, én is éreztem az ujjaim begyén, mikor lúdbőrözni kezdett a simogatásom nyomán, s ettől még szebb szavak jutottak eszembe, amelyektől az egész Petőfi mozi a szerelem templomává változott, amelyektől úgy éreztük, mintha igazi szerelmespár lettünk volna, akiket távoli utazások várnak, meg meleg tengerek, ahol a hullámok kékebbek, mint az ég, és ahol a forróság ellenére fehér kabátba öltözött pincérek szolgálnak ki különleges széles poharakban kikevert jeges italokkal, és olyan szép az életük, hogy belemerevednek, el se mozdulnak soha, ha egyszer nézni kezdik a naplementét.

Közel hajoltam a füléhez, és elsuttogtam neki, hogy. Közben Charlotte-nak szólítottam, aztán meg Catrinnak, továbbá Emilynek, aztán meg. Közben az ekránon Marlene tovább imádtá a pénz istenét, ami tőlünk is idegen isten volt, pedig hát. Ő meg azt érezte, hogy Gergő vette a kezébe, és az arcához dörzsöli fekete borostás arcát, pedig nekem még pelyhezni se kezdett az állam, még mindig otthon várt az előre megvett borotva meg a meg sem kezdett borotvahab a jó illatú kölnivel, de hát sehogy se bújt ki a szakállam, sovány és a tornatanár szerint a fejlődésben kissé lemaradt fickó voltam, akinek annyi izma se volt, hogy képes legyen egyből fölmászni a tornaterem plafonjára erősített csomós

kötélen, pedig sokszor megpróbáltatta velem a gyakorlatot, és én igyekeztem is, de a feleútról mindig lecsúsztam, nekem az a kötél a Himalája volt, a meghódíthatatlan csúcs, a világ legmagasabb pontja, és lecsúsztam róla kegyetlenül, hiába szuszogtam nagyokat, hiába volt a kemény elhatározás, az a Kormányos tanár úr által emlegetett kemény akarat. Én csak szavalni tudtam szépen, és Juliskának is mondhattam volna József Attila szavait, meg még Juhász Gyuláét is, meg még akár Szabó Lőrincét is, mert mind szép szavak voltak, de én a saját szavaimat kívántam a fülébe suttogni, amint azt meg is tettem a mozi sötétjében, mert azt hittem, akkor közeledek az igaz szerelemhez, közben meg.

Azt ígértem neki, hogy Cadillacen viszem kirándulni, mert egyszer láttam, hogy Elvis Presley is Cadillacet hajtott a texasi síkságon keresztül, ezért nekem is az volt, ott várt a református templom előtt, de hát Porschét is ígérhettem volna, kétszemélyest, olyan csapott seggűt és széles gumikkal ellátottat, amivel száguldani lehet, pillanatok alatt eléri a százötven kilométeres sebességet, és a műszerfala fából volt, akkor az volt a divat, szóval nagyon sikkos kocsis volt az általunk gyaláznivaló illendő, úgynevezett nyugati és romlott ifjúság körében, de az jutott eszembe, hogy elsején nincs miből kifizetni Kovácsnének az általam lakott sufni havi bérét, és akkor egy pillanatra elhallgattam, még a kezem is megmeredt, pedig ismét elértem a kikeményített alsónemű szélét. Ma sem értem, miképpen volt rá képes, hogy keményített alsóneműt viseljen, biztosan dörzsölte a combját, de hát addig sose jutottunk, hogy.

Nem kellett volna megengednem, hogy Juliska Gergő után leleselkedjen. Itt én határozok arról, hogy ki ki után leleselkedik, minek összekeverni a dolgot. Annál is inkább, mert arról is írhattam volna, hogy Gergő énutánam leleselkedik. Izmos, erős és határozott ember volt, nem tudom, hogyan utasítottam volna vissza, ha udvarolni kezd egyszer. Valószínűleg vinnyogva, szégyenteljesen szökök meg előle, viszont moziba el is csalahatott volna, mert akkoriban az volt a szórakozás teteje, de ha a combomat kezdi tapogatni, hát egyből otthagynom, még akkor is, ha közben a Kék angyalt vetítik, vagy Sternberg más híres filmjeinek egyikét, mert mást úgysem tehettem volna, sokkal erősebb volt, mint én, csak később jöttem rá, mikor már soha többé nem láttam az életben, hogy a lányokat valamilyen okból nem kedvelte. Minek akkor arról filozofálni, hogy Juliska kíváncsian bámulta az izmait, még akkor is, ha esetleg igaz volt. Az az igaz, amit én akarok. Lehet, hogy ebben a történetben semmi sem igaz, még nem tudhatom, mert nem értem a végére. Az viszont le nem tagadható, hogy Marlene Dietrichnek kerek,

sima és kemény combjai voltak, még akkor is, ha én se, más se, millió férfi a világon a közelébe se juthatott, álmódzni viszont lehetett róla, még a telepi Petőfi moziban is, miközben az erotika szele megcsapott és megszedített bennünket a Juliskák és Mariskák között, akiknek fehérre mosott és kikeményített blúza, valamint szoknyája a kezünk ügyébe került, és a fülük is hiszékenyen hallgatta az elsuttogott szavakat, arról, hogy.

Aztán autóztunk egyet a piros színű Cadillacen, amelynek leeresztettük fehér vászontetejét, hogy a hűvös esti szél összeborzolja a hajunkat, és nem féltünk a sivatag idegen indián isteneitől, hiszen tudtuk, hogy számunkra ártalmatlanok, különben is a távolban már látszottak Las Vegas csillogó-villogó fényei, ahol fehér kabátos pincérek vártak ránk széles poharaikkal, és alig várták, hogy kikeverjenek számunkra valamilyen színes és édes és kábító italt, amelyet még föl is díszítettek apró színes ernyőkkel, és amelyek aljára igazi olajbogyót helyeztek, hogy az apró kortyokban lenyelt ital után elszopogassuk a kissé kesernyés gyümölcsöt, csak azt nem tudom, hova kell köpni az olajbogyó kemény magját, ami az ember szájában marad, de hát azt is hamar megtanulja az ember, ha ilyen előkelő társaságba keveredik, ahol pillangónyakkenőkkel felszerelt néger jazzband húzza az igazi talpalávalót.

CINEMA PARADISO

BORDÁS TÍMEA

Lovas Ildikónak

I.

Míg pázsitot nyírtak a rozsdamarta autó mellett,
Sonja éledt föl vörös fényben a képkeretben.
Varázsló sétált a kertben,
zongorát hangoltak a közelben,
miközben lágy és gyengéd színek kergetőztek,
keringőztek a katonakertben.
Kassák szólalt meg rekedtes hangján:
akárha mesterséget tanulnál . . .
akárha egy gépet indítanál be . . .
akárha már mindez elhangzott volna . . .
akárha egy lehetőség szabadult volna csak el . . .
akárha a tudomány sohasem létezett volna . . .
És slágereket zengedeznek,
míg az óvoda ismétli a szót, lassan számtalan kórus üvölt és kiabál.
És elhal a hangod,
akárha sohasem léteztél volna,
akárha csak a tömeg létezne . . .
És hollók jelennek meg
bogyókat csipegetvén a napfény vakította levelekről.

II.

Démonok idomítottjaiként
 mosollyal kezünkben mi
 csak állunk a porondon,
 kezünk bilincsbén feszít,
 csipás szemünk nehezen nyílik.
 Akár az utolsó hitványok,
 keserű szájjal üritjük poharunk . . .
 Prospero bohócot küld
 széllal cserébe,
 a vihart idézván fel
 kitárja kapuit a szabóműhely,
 fergeteges színdarabhoz
 készítvén elő
 a kacatokat . . .
 Pávatollakban feszítünk,
 tövisek meredeznek ki a falból,
 vércseppek hiányoznak csak,
 számtalan tövisszörű-maradvány . . .
 Valahol leölik az áldozati bárányt,
 majd sámán issza ki véré.

III.

Furcsa kerékpár-járgányán
 furikázik végig az utcán,
 halacskákat rejteget nagy bőrdíjében.
 Éjszaka hatalmasra nő
 a szakálla, majd a földet súrolja,
 közben halait simogatja.
 A kentaur ezen nagyokat hahotázik:
 föléled a tükör,
 hol így,
 hol úgy torzít,
 néha kövérek,
 néha soványak vagyunk
 benne.

Órák, csészek, tányérok röpülnek –
lebegnek.
Mellöttünk a zsiráf
nyakát kíváncsiskodón nyújtogatja:
tengerek, hegyek, mezők, mocsarak,
elhagyatott tájak suhannak tova . . .
óriásfüben gyalogolunk,
akárha lesből szemlélné valaki,
akinek kerékpár-járgánya végiggördül mellettünk

IV.

Eltűntek a lábnyomok,
körtáncot jártak az árnyak,
ő elvesztette a szavakat,
miközben a hóhér kezében nekilendült a bárd.
Végenincs sorban álltak mögötte az emberek,
valaki fölördített:
csak forgács marad,
csak forgács marad a földön!
A sakkjátszmában patthelyzet állt fönn:
a hóhér kezéből kiesett a bárd,
a futár gyorsan értesítette a királyt,
a királynő fejéről lezuhant a korona,
a váróterem végtelen folyosóján
számtalan ember gyalogolt.
Üres falak,
virágeső hullik alá az égből,
hörgés tör fel a torkán:
szívárvány keletkezett az égen.

EZERSZÁZ

BRASNYÓ ISTVÁN

II.

LEGENDÁK HELYESBÍTÉSE

A lelkek kifúló hiányossággal eltévednek errefelé, az ó kísértetek elátkozott ösvényeken járnak, élik az elmúlást, keresve a levegő és a nyelv mondatainak csapdáit, kicsapongásait, és sárkányfűjtatással mindegyre csak tartanak valahová,

Ám kevés az, amit a háttérből hoznak, kiürült tartamként – kevés lesz mindez a mi történetünknek, hosszabb utat tettünk meg annál, semhogy ily rövid szavakban, el-elhaló szakaszokban végigmondható legyen, mint-ha sehonnan sem jönnénk, érkezte még a mai napig is csatakosan;

Régi hazánk emléktelen lenne, ahol csak a szél süvölt át az éjszakából a napvilágra, és borzolja a lovak szőrét, mely hosszára nőtt a zord éghajlat alatt, és szemük is inkább megüvegesedett csodálkozással van teli, figyelve az égaljra, amelyen mintha lefordulna nyergéből a világ, vagy pusztán a világosság:

A vidék elhatárolódik, kizárja magát, a látóhatár vonalával aláhúzza a fölírt csillagábrák összességét, s a tekintet ha még követheti hanyatt zuhanva a Tejút folyását – az elme vagy az elképzelés számára annál már nincsen nagyobb hosszúság, ott valahol fogalmazódott meg tudományunk, a Hadak útjának meredek kaptatóin.

Hogy mennyiből állana most nekünk odaveszni, mintegy belegázolni a sűrű ködbe, amelynek nincsen kijárata, csak zordon bizonyossága, miszerint esély van arra, hogy idegen zodiákus jegyként fogjuk végezni, dértől belepve, anélkül, hogy tudomásunk lehetne róla;

Összekuporodott testhelyzetben forognánk visszafelé elképzelésünk nyársán, a Mindenség-anyáölbén, annak bizonyosságaként, hogy voltképpen honnan eredeztethetjük az életünket:

Az életnek tragikus istenség-közele van, miközben az isteni váltig más alakban létezik, sokkalta egyszerűbben a mi túlbonyolított hálózatainknál és rendszereinknél – ez csak merő produktum, egy isteni folytonosság e világi végeredménye, az elgondolás fékevesztett megfogalmazódása, ami végül is miben testesül meg?

A mire sem vélhető megtestesülésben, és azután folytatódik a megtestesülés visszazuhanásában – és onnantól többé nincsen létezéssel kapcsolatos számontartás és nincsen bűvös kiszámolódási: vesztes van csak, meg aki az egész életét hitelével fedezi, a földre lépve, amelyről mindegyik mozdulata azt föltételezi, hogy az övé. A mozdulatban benne a föld. Itt történt születésünk, ekkor, e helyt.

A tízezer évvel korábbi, elnéptelenedett mamutcsapásokon, a jégkorszak kivéste szorosokon át, melyekben elhaltak, nem jó véget értek a gleccserek, de még mindig a mamutok nyomában járó, ázsiai emlékezet után, miként az elszabadult dübörgés, melytől még egyre ráng felettünk a levegő,

Ahogy a morénák görgetege, mely síkokat rohamoz, nekilendült főszeregként, egyetlen elgondolástól irányítottan, kürtszótól kergetetten –

Valaki egyszeriben megtorpan a lélegzetvétel magaslatán, s a beállt némaságban mintha még várni kellene a visszafojtott hangjára, hogy vajon képes-e fölismerni a fül, vagy mértéke szerint értékelni a hallás;

Milyen szavakat hordozhat magával, mely cselekvésre utalókat, amelyek fölsértenék a figyelő bőrét,

Megzilálnák érzelmeit, miként holdfényben fehérlő, elhagyott majdani csontvázát,

Földtörténeti csigaházunkat, melyet idők írtak be jeleikkel, öntöttek el üledékükkel,

Bevonva pusztulásuk folyamatába, ellenállásra kényszerítve . . .

*

Bármely órában bekövetkezhet érkezésünk.

A múlt felőli oldalról tartunk a mára elfeledett jövő felé. Semmivé foszlott a lovak nyerítése, csupán ebben sejtjük magunkat bizonyosnak.

Nem mondhatjuk azonban az időről, hogy bárhol is jó szolgálatot tenne nekünk. Üresség ez, és erre kárhoztatottan . . . Már jóval előbb megtörtént a nagy európai horológium beosztása,

És beszállásolni magunkat egy időszámítás közepébe, örökös jövénynek, hitetlennek, fölgyógyulhatatlan lelkületűnek,

Mert valahol feltör a kételkedés, örvényként elragadva sokasodik,

Elárad a síkok levegőjében, mintha messi földről sodródna, miként a dögvész, a ragály,

Valami elharapózna a hosszú futáson, megnyújtaná az utakat, elveszítené a haladás irányát, fölemelkedne a levegőbe,

Forgósél tölcserébe, mely hatalmas kerengéssel szabadítja föl a szédülest, alatta földig hajolnak a fák, megroppannak az ős gyökerek, és erődök ledőlnek,

Erődfalak, amelyeken ostromokkor fölfelé nyomult a keleti hadinép, Most puszták lesznek és elhagyatottak.

A véglegesség napáldozattal megpecsételt dokumentuma, ahogyan összeáll eddigelé ismeretlen szavakból, ahogyan istentelen ígéből,

Mintha valaki fönnhangon mondaná szerződésünk és esküvésünk soha ki nem ejtett hangzatait, zúgatva a szél hangszerén, amelynek futamai mellett telik alvásunk és támad hirtelen e világra ébredésünk –

Eredetünk vesztéseként robogva a világosság háttéréből a tudat ismeretlen, pannóniai menedékébe, ősi, sáros útvonalakon, amelyek ezer esztendő múltán is ugyanott vezetnek, nincs mód letérni róluk, miként égi országutakról:

És bármiként is alakuljon vonulásunk, nem jól fog alakulni, szerencsétlenség vonszolódik nyomunkban az égbolt és a földi por fellegeiben, hömpölyög vagy árad a vizekben, nem leve helyét vagy a mi helyünket;

Nem jó helyre érkezvén, és sohasem lesz mód kijavítani a fekvését, mintha árulásának esnének áldozatul, szörnyűséges mennyei félreértésnek, melynek tudata lelkünkben nem lesz képes megállni a helyét, mindenestül elveszítjük,

Miként eredetünk lámpását, és érkezvén minden irányból, e helyen rövid idő leforgása alatt összefutókként, ahogy először látnák egymást, örvendezvén efelett.

Lehullottak az esők, az itteni időszámítás szerint mi következik most: kora tavasz vagy késő ősz?

Ily szokatlan tájon járva bárhol érhet bennünket meglepetés, amely ott lapít az öröklött álmok szegleteiben, be nem járt zugaiban – emberöltők kellene még tüzetesen megismerni a látképet:

Az itt születésnek a legendája. Az otthon levés mítosza. A ménesből egyenlőként részelők föleszmélése. Míg meghatározódik, mennyi egy asszonynak az ára, és a pénz csak aranyból való lehet, az ezüstöket el kell kaparni a telihold világánál, vagy holtak szájába, szemére rakni,

Ha egyszer még az egészért külön is fizetni kellene: a megmutatkozásért. A feltűnésért. A délceg keresztülvágtatásért, mikoron még ki sem törődött azzal, hogy eljöhet majd a nap, amikor a porban vonzó-
lódhatunk. Idegen helyen ér bennünket, kit-kit az őt megillető vég.

Erre gondolni, hogy csak ez csupán kinek-kinek egyedüli sajátja, a többi mind közös, miként a kaland, a hadrend, a támadás és a vissza-
csapás; és nem mint akik a halál oldalán egyenként ütnek pártot.

És jellemünk, isteneinktől való, amely majd végleg megbélyegez bennünket, elkallódott, elbitangolt alattomos jószágunk; évezredekre szóló barbárság, mintha túl messzire előremerészkednénk az időben, elkövetni leendő aljasságaink, melyeket eleve késő van bánni, a megtörténés meg fog történni;

Hamisan szóló nyelvek, melyeket idejekorán ki kellett volna metszeni az álnokok szájából, hogy az ármánykodás kevesebbeket vigyen pusztulásba, vagy kényszerítsen elátkozni az egész elhatalmasodott nemzetiséget, mely zsugorodhat még csekélyé is, nagy elbizakodások után,

Roskadozva és jajongva Iső, az egyetlen Öreg Isten fenyítése alatt, aki, immár úgy tűnik, a gonoszok istenévé csapott fel, és magasztalódik a kétszínűség csillogásában, képtelennek mutatkozván fölmérni elszánásának helyességét,

Eszmévé lesz, amelyként beragyogta pályáját, és belezuhant az Ürességbe, sodorva magával elvetemült híveit, s amelyet népének java magára hagy: egy isten, akitől a népe fordítja el az orcáját, és más istenekre is ez a sors vár, mert rég láttuk az igazságos istent,

Hiszen más népeiség istene miért lenne igazságosabb, miért hordozná magában a jót, és tenne a mi javunkra, amikor árnyékában pusztán a szerencsére számíthatni, és nem Tőle ered a szerencse, hovatovább megtorolni igyekszik még a véletlen lehetőségét is.

Kezdetektől ugyanolyan, miként pártfogoltjai, akik vesztünkre törnek.

Amíg csak meg nem állapodik a csendesség a mérhetetlen magasságokban (ez lenne a lélek tájfunoktól félőruült mélye), melynek kétsége oly áttetsző, akár elvonatkoztatott ténylegessége, a megszünt keletkezés, a bevégzettség,

Hangtalan világosságban és hangtalan sötétségben, a némaság által meghatározott érzékű világban,

Az időszakos fájdalom áradásaiban, amely testetlenné zúzza a testet, a tudat tartalmatlan kiöntéseiben és fokozatosan megkötő iszapfolyásaiban, melynek felszínén majd megkövülnek az atavisztikus nyomok,

Miután méltatlan lesz hozzánk minden kopárság, akárcsak sarkkörü zuzmók lepte bőrünk;

És az egész leválik rólunk, súlyos vértként, melynek résein nem hatolhat át a szél, érzéketlenül maradvá a hőmérséklet felszökésére és hirtelen zuhanására, befagyott tenger szintjére, amely ugyanannak a végtelennek más irányból történt megközelítése.

Semmivé sem válásunk. Lázadozás idegen haza ellen, amelybe bekenyszerítésünk esik. Mindezt távolról, hitetlenkedve szemlélni.

Ezeknek a mezőknek közepébe hullik dörögve a mennykő, melynek tüzes nyomdokát követve érkezünk, de a semmivé enyészett helyét már nem lelmi sehol,

És más csodák is esnek, minket a csodák hordoznak a szárnyukon, tüzes, fénylő és villózó égi mutatványok, melyek csak századok múltán enyésznek, miután maradunk helyben, beborítva az égbolt mindegyre halaványuló burájával, miként pusztulásra szánt, tájékozódásuktól megfosztott hajósok –

Elveszve közönyösségünkben és dísztelenségünkben, és megkopottan, szavainkban elszegényedve, mintha minden és mindenünk kihullott volna az emlékezetünkéből;

Avagy emlékezetünk, a vissza nem emlékezés űzi káprázatát, és kezünk is elveszíti régi ügyességét és gyorsaságát, mozdulataink akadoznak, és a szél cibálása megtépázza varkocsunkat:

Tart még azonban időnk, kiszorítva a semmiből, miként a nirvánából, vagy talán magunk is onnan űzettünk ki, afféle ellenparadicsomból, megrémisztve édeni árnyak kaszabolásától, melyek kegyetlen álmainkban még mindegyre nyomunkban járnak –

Ám itt már megértünk a szembeszegülésre, méltatlanul a legyőzött szerepére.

(Folytatjuk)

AZ ÉSZAKI FAL (IV.)

Regény

DRAGAN VELIKIĆ

11.

Két hónapi fagyoskodás után a kályhátlan lakásban a Via Giuliani Bruni úr a saját otthonában, a Via Medolino 7-ben ajánlott fel két tágas szobát a fiatal dubliniaknak.

James és Nóra (így hívták a két dublini fiatalembert) most újfent hordár kíséretében caplatnak a pólai utcák hosszán, a vásárcsarnok gyönyörű épülete meg a Piazza Verdi üzletsora előtt. A ház, melyben szállásuk lesz, sarokház, s a szobák három utcára néznek.

Még aznap délután meglátogatja őket Amalija Globočnik, a Berlitz-iskola titkárnője. Amália (nevezzük így) hetente kétszer horvát nyelv-órákat ad gyér számú látogatóknak. Ez a fiatal nő Jamest egy dublini bolti lányra emlékeztette, akit gyakran láthatott a Grafton utcában. Hogy Amália mennyire magányos, azt James már akkor megsejtette, amikor először találkozott vele a Berlitz-iskolában. S attól fogva mindig, amíg a dubliniak Pólában voltak, Amália rendszeresen látogatta őket. Még a vasárnapi kirándulásokra is velük tartott.

Amália belém szeretett, közli James egy este Nórával. – Ő az a nő, aki egy hajóra vár. A pólai kikötő azonban nem túlságosan nagy, és lehet, hogy Amália sohasem fog férjhez menni.

Reggelente, mielőtt bemegy az iskolába, James péksüteményt és tejet vesz az egyik boltban a piacnál.

Amália kötelezően megjelenik, mint egy árnyék. Egy nap felajánlotta, hogy olasz nyelvleckéket ad Nórának. S csakugyan, néhány hónappal később, már Triesztben, Nóra megszólal olaszul.

Órák után James a várnegyed utcáin ténfereg. Magányosan cigaretázik a citadella tövében álló píná alatt. Miközben elnézi az Arzenal épületeit meg a kikötőgátat, megcsapja a mulandóság sejtelme, tudja,

hogy tíz vagy húsz év múlva az erre vetődő idegen egy másféle várost lát majd a píneafa lombja alól, mert minden változik, tovább araszol az évek fogaskerekein. S a hallgatag Androgenéből is, ahogyan Amalija Globočnikot a Stanislasnak szóló leveleiben elkeresztelte, gonosz boszorka lesz.

A maestrale sodorta tengerszag erővel tölti el. Ezernyi hang zsong benne. Majd csak az a gondolat kedvetleníti el, amikor eszébe jut, hogy fogászhoz kell mennie. Még a párizsi napok óta kínozza a foga. Koppeans úr beajánlotta a verudai kórház egyik katonaoorvosához.

James megkísérli elhessegetni a fogorvos gondolatát. Nóra áldott állapotban van, és éjszakánként gyakran vizel. A porcelán éjjeliedényt az ágy alatt tartják, és amikor Nóra felkel, ő úgy tesz mintha aludna. Gyönyört kelt benne a vékony vízsugár azzal a néhány kötelező staccatóval a melódia végén, akárha kamarahangversenyen volna.

1905 telén enyhe volt a február. James és Nóra vasárnaponként a Brioni-szigetekre kirándultak. Belaknak kecsketúróval meg csemegezőlővel. Este a Népkörben vidám társaság verődik össze. James ír balladákat énekel tisztán csengő tenorján, saját gitár- vagy zongorakísérettel. Hans Koppeans és felesége, Márta is gyakran velük tart.

James, miközben azon az enyhe februári délutánon ott áll a píneafa alatt, felidézi Marthe Koppeans zöld szemeit. Kalózszemek, mondta neki az este. Márta dévajkodva kacagott, ő pedig elmesélte neki a dublini öbölben, Stanislassal együtt átélt kalandját, de elhallgatta a perverz vénemberrel kapcsolatos epizódot, nehogy magára ismerjen ebben az országúti csavargóban.

Horthy úrnak is zöld szeme van, jegyezte meg Hans Koppeans.

Horthy Miklós, a nagy jövő elé néző katonatiszt, sohasem fordult meg máshol a Marine Casino előkelő helyiségein kívül. Az érzékeny James nehezen viselte el Horthy úr arroganciáját, amelyet a Berlitz-iskolában az órákon tanúsított, ezért Hans megjegyzésére jelentőségteljes torokköszörüléssel válaszolt.

Nóra elmondta Mártának, hogy férje már hosszabb ideje könyvet ír. Amint befejezi, Párizsba utaznak. Pólában unalmas az élet, mondta Márta, és ezért ő sokat olvas. Alig várja a nyarat, hogy akkor Triesztbe utazhasson, a rokonaihoz.

Amália is megjegyezte, hogy Póla valóban unalmas, de azért meg kell hagyni, a város napról napra élénkebb.

A dublini fiatal pár ismeretségi köre fokozatosan bővült. Nóra arról a napról ábrándozott, amikor James befejezi könyvét, s új életet kezd Párizsban.

Egy februári estén, amikor Isztriában már a tavasz készült fészket rakni, hogy aztán elfújja az első márciusi bőra, s csak áprilisban jöjjön vissza újra, James és Nóra a Via Sergión, a Rudi-féle fényképészműtérrel előtt összefutott Marthe és Hans Koppeanssal.

Na, megörökítettük magunkat, mondta Hans Koppeans. – Márta kalózhajó előtt szeretett volna lefényképezkedni, Rudi úrnak azonban nincs ilyen kulisszája, ezért csak egy pálmát ajánlott fel.

Ezután Hans Koppeans indítványozta, üljenek be a Miramar Caféba. A fiatal dubliniak elfogadták a javaslatot. A keskeny utcák kivezettek a közeli rivára. A társaság az ablaktól távol, az egyetlen szabad szepareglán foglalt helyet.

Hogy halad a könyvével? – kérdezte Márta.

Hajózatunk, hajózatunk, felelte James. – A szárazföld még messze van, noha akár már holnap felbukkanhat. Néhány héttel ezelőtt azt sem tudtuk, hogy Póla a világon van, most meg ebben a városban lakunk. Így jön létre a könyv is, az is olyan, mint a kalózkaland. Hiszek benne, hogy már eleve meg van írva, csupán az kell hozzá, hogy tapasztalatunk, miként a lámpa, megvilágítsa.

Amikor James kicsi volt, szeretett térképeket rajzolni, szölt Nóra. – Komolyan készült a kalózmesterségre. De hát sohasem lett belőle kalóz, mert fél a víztől.

Hans Koppeans fürkésző pillantást vetett Jamesre.

Igen, igen, helyeselt James. – Most már Pólát is berajzoltam a térképeimbe. Amint a vitorláink megszáradnak, kihajózunk.

Hová, merre? – érdeklődött Márta.

Triesztbe. Így mondta Artifoni úr. Kiderült, hogy a zürichi Berlitz-központban valami nagy tévedés történt, úgyhogy mi véletlenül keverdünk Pólába. No de sebj, jól érezzük magunkat itt.

A Miramar Caféból kijövet a két pár a Marine Casino előtt vált el. Koppeansék jobbra, a Monte Zara aljában fekvő tiszti negyed felé mentek, Nóra és James pedig a Via Julián a Piazza Verdi irányába tartottak. Korábbi lakásuk ablakai sötétek voltak.

Hans igen tehetséges, jegyezte meg James – ami nem mondható el arról a dölyfös Horthyról. Olyan, mint egy felfuvalkodott pulyka. Ritka egy tehetségtelen ember, ami a nyelveket illeti. Azt mondják, még az anyanyelvét, a magyart is németes hangsúllyal beszéli. Úgy hallom, hiva-

tásos tiszt, bizonyára ért a navigációhoz, a csillagokhoz és a szelek járásához.

James egy pillanatra megállt, s testének könnyed megfeszítésével nagyot szellentett. Nóra felnevetett, majd belekarolt. A sötétből, mint valami magas hajóorr, egyszerre csak előbukkant a sarokház, amelyben laktak. Amikor beléptek lakosztályukba, a tűz már régen kialudt, de azért a szobákban meleg volt. Betakaróztak, és egy darabig édesdeden álmodoztak még. Amidőn pedig Nóra elaludt, James sorra földézte magában azoknak a pólai polgároknak a fizimiskáját, akikkel ebben a közép-európai olvasztótégelyben találkozott, azokat az arcokat, amelyek ezentúl mindenüvé elkísérik új meg új hajóútjain. Fülébe idézte a tenger mormolását a Valcano-öbölben, ott, ahol a tiszt strand van. A hullámok hátán utazta be a kontinenst szívesebben vállalva az önkéntes száműzetést, semmint hogy annak szolgáljon, amiben nem hisz, nevezzék azt bár otthonnak, hazának vagy vallásnak.

12.

A Mediterrán túlsó partján pedig a maga útjait járva hajózott abban az órában Konsztantinosz, a császári nevű költő is. S elgondolkozott annak a papírizú világnak az értelméről és időtállóságáról, melyet verseiben szőtt, szövögetett éjszakánként, amikor becsukódott mögötte az utolsó kikötői lebuaj ajtaja is. Ha az ember nem ismerné a versfaragás titkát, vélte Konsztantinosz, a múlt úgy eltűnne visszavonhatatlanul a sátáni foncsor hidegében, akár a tükörkép.

Az alexandriai éjszakák szentjánosbogara volt ő annak az 1905. esztendőnek a februárjában, amikor visszatért Görögországból, szentjánosbogár, aki versekben örökíti meg a fiúk tiltott csókjait, akik reggelre úgy elpárolognak, mint a medúzák a tengerpart kövén. Egész nap a szájában érezte a halvé meg a verejték ízét, a bőrén meg azoknak a tiszta szemeknek a pillantásait, melyek mélyén, másodpercekre, vénség-gé töpörödött az ifjú szembogárban.

A vastag lencsék megnagyítják az utca kőlapjait, a sötét ablakokat meg a magányt. Ma este szomorkás hangulatban van. Megáll egy ház előtt, itt valamikor gyakran megfordult. Ez a ház a barátjáé volt, aki már nem lakik ebben a városnegyedben. Fájón gondolt vissza arra a délutánra, amikor a földszinti szalonban megjelent egy szolgafiú, s csomagot hozott. A házigazda eltávolodott, hogy átvegye a küldeményt. A társalgó nyitott ajtaján át Konsztantinosz a tükörből figyelte a fiú

karcsú termetét. Azután pedig a tükör elnyelte a fiút, s túlhan újból csak a fal egy része meg a függőlámpa ernyője világolt.

Ez a ház most ismeretlen emberek tulajdona, de Konsztantinoszban él a sejtelen, hogy a tükör még mindig a régi helyén van, s élénken emlékszik a szolgagyerek alakjára, aki mindössze néhány pillanatig időzött a félhomályos földszinten. Ezen az éjszakán, miközben az ismerős ház előtt ácsorog, a császári Konsztantinosz nevet viselő költő érzi a tükör jeges jelenlétét. Az ablakok nincsenek kivilágítva. A velencei praktika, a sátáni foncsor jeges tükrén ott izzanak megíratlan versének kezdő sorai. Kikopva már az éjszakából, szaporábbra fogta a rövidlátó ember tapogató lépteit. Csak minél előbb haza, motyogja magában a költő, s már nyál nedvezi a fakó ajkakat, vitorlaként dagadoz a kebel az izgalomtól. Lelki szemei előtt az asztal, a lámpa, a vetett ágy, a szék lebeg. Ha majd hazaér, sötét drapériákkal befüggönyözi az ablakokat, úgy hosszabbítja meg az éjszakát, a sátáni foncsor mélyrétegeibe pedig odaképzeli a fiú formás végtagjait. A sorok, amelyeket azon a reggelen ír le, bizony, időtállóbbak lesznek az Alexandria felett elzúgó nyári zivataroknál.

A természet utolsó rezdülését őszidőn, amikor még egy esztendő van lejáróban, azt rója be a gondtalan lakosok évgyűrii közé.

Szentjánosbogár ő az éjszakában, egy az aznapi milliók közül, amelyek valami kifürkészhetetlen elrendezésben népesítik be a földkerekséget. A drapériák szürkülnek, s Konsztantinosz tudja, hogy odakint halódik az éjszaka. Az utcák már garmadába gyűjtik az elkövetkező nap zajait.

Amikor pedig álmosan bár, de a tükör mélyéből kihalászott éjszakai zsákmánytól felvillanyozva bemegy hivatalába, a vízgazdaságügyi minisztériumba, Konsztantinosz érzi a megéledt fiú lehetőségét, és sejtelve azt súgja, hogy olyan verset írt az éjszaka, amelyet az év végén nem enged át, annyi mással együtt, a lángok martalékának.

Konsztantinosz nem fél a tűztől. Minden este, amikor a kávéházba indul, valamennyit visszanyer belőle, majd ennek melegével, a fiatal testek illatával feltöltekezve siet tova Alexandria sötét utcáin.

13.

Egy júliusi kora reggelen, amikor az éjjeli pillangók, lágyékukban a kéjencek és társtalanok remegésének emlékével elhagyják a Gürtel és a belső kerületek irányába szétágazó utcácskák alkotta szegleteket, a

Mollardgasse és a Füergasse sarkán levő épület egyik harmadik emeleti szobájában még égett a villany.

Az asztali lámpa fénykörébe merült tekintettel ott Olga ült Konsztantinosz Kavafisz versei fölött. Meztelen lábfejét reggeli hűvösség fűrésztötte.

Ismerte a receptet, tudta, mit kell tennie a lassan, fokozatosan növekvő elégedetlenség ellen. Ezek hamar kialvó szikrák, elektromos kisülések. De ami már az ébredés első percétől kezdve nyomaszt, arra nincs orvosság.

Olga korán kifejlesztette azt a készségét, amelynek segítségével bármikor a könyvek világába menekülhetett. Már gimnazistalány korában a csendes svájci városokat járta, ahol Remarque hősei tengődtek. Irigyledve gondolt száműzött sorsukra, a hűvös reggelekre a vasúti restikben. Híven követve kedvenc hősnőinek példáját, a könyvekből merítette a mintát arra nézve is, hogyan viselkedjen első udvarlóí irányában. Minden fiataalkori csalódására pedig ugyancsak irodalmi hőseinél keresett gyógyírt, akik örök fároszként világították meg életútját.

A legelső Remarque volt, majd Hesse következett. Később jött Joyce. Alexandria napfényes utcái Kavafisz verseiből elevenedtek a kalemgédáni alkonyatokhoz fogható valósággá. Végül Pessoa és Lisszabonja zárta a sort.

Azon a reggelen fél ötkor kelt, s amint kinyitotta a szemét, érezte, hogy a hatórás alvás felfrissítette. Örömmel gondolt rá, hogy estére Ritával és Tiborral találkozhatnak. Mélyet szippantva az éles reggeli levegőből, maga elé képzelte a Naschmarkton alvó török testeket, a raktarakat környező odúkban meghúzódó testeket, a Kelet maszatos kölykeit, akik sötétlő szembogarukkal frissítik fel a Közép-Európa üstjében, annak is a fenekén élő népek elhasználdott vérére; bankárokat látott, akik thaiföldi lányokról álmodoznak, de nem úgy, mint ábrándozásaiban Konsztantinosz, a költő teszi. Azon a júliusi hajnalon Olgának úgy tűnt, Bécs felett mintha mesebeli szőnyeg lebegne, s a csendes lakásokból, miként ezernyi kéményből, ezer meg ezer mindenféle álom száll oda föl s hagyja ott rajzát. Ehhez a reggelhez ő maga is hozzátett egy szálát, egy pici szegélymintát.

Ekként felvillanyozva az alvók által szótt arabeszkektől, Olga kávét főzött, tejet töltött a csészébe, majd becsukta a hálósobaaajtót. Azután rituálészerűen végigsimított tenyerével a könyv fedőlapján, melyben Alexandria szunnyad. Még a reggel csendjében, mielőtt fölzúgnak a gépek a Mariahilfer utcai építőhelyen, szeretett volna sétát tenni Ka-

vafisz városában. Kinyitotta a könyvet, s azon nyomban elkóborolt a kikötői lebuajok felé. Macskaléptekkel tűnt el a sötétben.

Amidőn pedig fél nyolckor nesztelenül kilépett a lakásból, és a Naschmarkt, Bécs legismertebb piaca felé vette útját, a város már teljes iramban lüktetett, meg-megcsikordulva robogtak a villamosok a Gürtelen, a Mariahilfer utca felől pedig zakatoltak a gépek.

Olga leereszkedett a Gumpendorferig, felszállt a 18-as villamosra, hogy aztán a Margareten Gürtelen a 4-es metróval folytassa útját. A naschmarkti tolongás, ahol szombatoként a bolhapiac is működik, meggyőzőbben emlékeztetett az ismert mediterráni utcajelenetekre minden prospektusnál az utazási irodák kirakataiban, amelyek előtt Olga gyakran megállt.

Bejárta a gyümölcs- és zöldségárusok pultjait, bekukucskált az üveg-
vitrinekbe, amelyek alatt bolgár, török és görög sajtok kockái tornyosultak, beleszimatolt a nagy olajbogyós hordókba. A Naschmarktton egy másik Bécs élte életét, ez sűrű és bódító volt, akárcsak az Orient fűszerei. Szájában a datolya ragacsos utóíze, fülében a keleti nyelvek torokhangjai. Fogsorok villantak, itt-ott egy röngyi arany is a kendővel keretezett homlok alatt, az árusok mágnesként vonzó pillantásai.

Kábultan érkezett haza, úgy, mintha az imént ereszkedett volna le a repülőtér kifutópályájára kétheti egzotikus szafari után Kenyában vagy Thaiföldön. A nap a júliusi forróságba torkollott, s amikor izzadtan végre bevergődött a lakás hűvösébe, a szatyrokat lehuppantotta a konyha kövére, maga pedig befutott a szobába, hogy elnyújtózzon Andrej mellett. A férj juram még mindig szundikált, s anélkül, hogy kinyitotta volna a szemét, magához vonta felesége vállát.

Ma reggel merre jártunk a repülőszőnyegen?

Csak a Naschmarktig, felelte Olga.

Andrej hosszan elnézte Olga hajlékony mozdulatait, ahogyan le-föl járkált a lakásban, s szorongva érezte, hogy az asszony ereje olyan hullámként borítja el, hogy ő akár meg is fulladhat alatta. S ezen a reggelen megsuhintotta az öregség árnyéka, vészjóslóan borult fölébe, akár a napernyő vászna, a vászon – és a vászon vetette árnyék sötét feltja a még mindig napfényes teraszon. Sejtelemként futott át rajta, hogy a nyílt tenger felé néző partok távolodnak egymástól, az a gondolat pedig, hogy utód nélkül hal meg, valóságos fenyegetésként riadozott Andrejban. Félt attól az Olgától, aki majd egyszer olyan idős lesz, mint most ő, s e jövődő Olgától való félelem felkeltette benne a vágyat.

14.

Este fél hétkor Rita még egyszer, ezúttal utoljára, szemlét tartott a széles ebédlőasztal fölött.

Tibor a fürdőszobában aznap másodszor is megborotválkozott. A nappaliban magyar cigányzene szólt.

Pontosan hétkor becsöngettek az első vendégek: Ingrid, Rita barát-nője, egyébként a német nyelv tanára a külföldiek Juden Platz-i iskolájában, és férje, Dieter, ismert bécsi újságíró.

Belgrádi barátokat várunk, szólta Tibor. – A kollégámat, aki már majd két éve Bécsben él, meg a feleségét, ő pedig Ingridhez jár tanfolyamra. Nagyszerű emberek, jó szerbek, tette hozzá ironikusan Tibor.

Jé, hát ilyen szerbek is vannak? – kérdezte Dieter.

Ez a jónevű újságíró ebben a pillanatban arról a magas lóról beszélt, amely mögött Európa szerencsés évtizedei álltak, azé az Európáé, melynek jólétéből és nyugalmas rendjéből ennek a kis alpesi országnak is kijutott. No és, hát annak ellenére, hogy Dieter gyermekkorra még udvari árnyékszéket jegyez a XXI. kerületben, egykori orosz zónában, amiképpen közös klozetokat jegyeznek a nedves, de gondosan karbantartott bérházak emeletein a vele egyívásúak ezrei, Dieter idővel egy szilárd világot rendezett be magának, a biztonság és rend világát, noha sejtette, mennyire ingatag alapokra építkezik.

Tibor időnként lezserül bekapcsolódott a nekihevült beszélgetésbe, mondván, hogy neki három hazája van. Jugoszláviában született magyar lévén, amott meg immár fél életét Ausztriában töltötte, tökéletesen hidegen hagyták az állami lobogók abban a pillanatban, amikor a szovjet impérium irdatlan sziklája kimozdult helyéből, és megzavarta az alatta levő férgék több évtizedes nyugalmát.

S amíg Tóthéknál folyt az üres csevely, Olga és Andrej éppen kijöttek a földalattiból, és a Hilton Szálló pazarul kivilágított földszinti kirakatai előtt elhaladva értek az Ungargasséba. Andrej egy butélia archivált bort szorongatott a papírzacskóban.

Csöngetés, Rita ajtót nyit, s Olga felcsillanó mosolya az, amire Tibor ebben a pillanatban felfigyel. A rövid, fekete ruha két szép női lábat láttat. Tibor ezen az estén gondolta először, hogy talán Olga az a személy, akit a taskenti orosz a kártyában látott.

A megismerkedés után erőltetett beszélgetés kezdődött. A televízió képernyőjén a boszniai háború képsorai villogtak.

Szörnyű, szólt Rita a szarajevói kórházban ápolts sebesült gyerekek láttán.

Ez a sok szerencsétlen gyermekkor, ez a legszörnyűbb, mondta Olga. – Attól a gyűlölettől félek, amely az ártatlan lelkekben gyülemlik.

Nem értem ezt a gyűlöletet, felfoghatatlan, jegyezte meg Ingrid.

S így indult meg egy beszélgetés, amely majd kitölti az estét a Tóth család ungarassai lakásában, a bécsi III. kerületben. Mindenki a maga tapasztalati állaga alapján beszélt. A jól csúszó wachau bor a halántékon dobolt.

Tibornak, anélkül, hogy egy pillanatra is szem elől tévesztette volna Olga idomait, eszébe jutottak a feketébe bújtatott testek a szabadkai temetőben, az első megkívánás, az első merevedés, amelyet azon az éjszakán mint tizenkét éves gyerkőc felfedezett. Miközben hallgatja az erőltetett csevegést, s igyekszik áthidalni a váratlanul előadódó szakadékokat, Tiborban felrajanak a gyermekkor emlékei, amelyet a Stipe Grgić utcában töltött, arra a Jaszibara felé, ahol török sírköveket találtak; felrémlik az utca, ahol minden áldott reggel, pitymallatkor, a legjobb magyar prímásokkal találkozhatott az ember, amint hazafelé tartanak a kávéházi muzsikálásból, estefelé pedig, ellenkező irányban, kiszagossítva, kipomádézva tűntek el az éjszakában. Elragadtatva hallgatta Olga fejtegetését, melyhez Dieternek az állam idegenrendészeti politikájához fűződött megjegyzése szolgáltatva az apropót.

Angolul beszélgettek, igaz, Tibor éppen hogy csak konyított hozzá, de őt most nem érdekelte a szavak jelentése. Az est hőse Olga volt. Egzaltáltan bár, de nem feledkezve meg a jómodorról, minden témához azonnal hozzá tudott szólni.

Nem tagadom meg ezeket az embereket, magyarázta Olga – ezt a népséget, amely kitódult Jugoszláviából a hatvanas években, amikor Tito, bölcsen, megnyitotta a határokat. Mindenki azzal a jártassággal, szakértelemmel indult Európába, amivel rendelkezett. Hallottam, hogy közülük több ezren házmesterek lettek itt, Bécsben.

Én elég régen vagyok itt, fogott bele mondókájába Tibor valami német–angol keveréknyelven. – Azt hiszem, sehol, a volt Jugoszlávia és a mostani Jugoszlávia egyetlen városában sem gyűlt össze annyi aljanép, mint Bécsben. Olyan jelenség ez Bécsben, amilyennel egyetlen balkáni város sem dicsekedhet. Mert a hatvanas években, amikor megkezdődött a nagy migráció, aki csak értett valamilyen szakmához, Európa legfejlettebb országaiba ment, Franciaországba, Németbe, Svédbe. Ausztriában csupa fizikai munkások telepedtek le, mivel pedig a ház-

mesterséghez ingyenlakás jár Bécsben, itt eluralkodott ez a szakképzetlen réteg. Az ő leszármazottaik azok a nemzedékek, amelyek két nyelv között élnek úgy, hogy egyiket sem ismerik elég jól. Néha magam is alig-alig értem gőgicsélésüket az utcán vagy a villamosban. Jugoszláviából mostanában először érkeznek iskolázott emberek Bécsbe, a kullisszák azonban állják az ostromot, és kevesen tanúsítanak megértést a jövevények iránt. Mindannyian eleve bűnösök már csak azért, mert szerbek. S mindenekelőtt azt kell bebizonyítaniuk, hogy jó szerbek.

Dieter valami olyasfélét mormogott, hogy nem ért egyet ezzel a véleménnyel.

A házmesterek külön mese Belgrádban, szólalt meg Olga. – Amikor 1944 őszén bejöttek a partizánok, az új kommunista hatalom fő kémei lettek. Minden épületnek megvolt a maga besúgója. A nagybátyám, aki gimnazista diákként élte át a megszállás éveit Belgrádban, csak nagy nehezen úszta meg élve a partizánok bejövetelét. 1949-ben megszökött, s utána Bécsből jelentkezett egy év múlva.

Bécsben él? – kérdezte Ingrid.

Már nem, felelte Olga. – A hatvanas évek elején Münchenbe költözött. Hét évvel ezelőtt a Starhembergi-tóba fulladt.

Ezután Rita fagyfaltot szolgált fel a hűtőszekrényből. Újból elhelyezkedtek a nappali szoba foteljeiben, és átengedték magukat a bőséges vacsora emésztésének. Tibor Olgával szemben ült. Szeme gyakran a fiatalasszony lábaira tévedt.

De hát a fagyfalt nem fagyasztotta be a beszélgetést. A bortól begerjedt Andrej kijelentette, hogy mindannyiszor, amikor az osztrák televízió nem ad hírt Jugoszláviáról, abból tudja, hogy a helyzet jó.

Természetesen, mondta Dieter. – Miért volna másképpen? Hát hír az, ha nem történik semmi?

Ez így igaz, jegyezte meg Tibor. – Andrej barátom azonban az intonációra gondolt.

Ah, az intonáció, hát annak valóban mesterei vagyunk, mondta Dieter, és jelentőségteljes pillantást vetett Tiborra.

Én valami más vagyok, értette el Tibor a megjegyzést.

Még a Bécsben töltött húsz év után is? – kotyogott közbe Ingrid.

Tibor magyar, szólalt meg Rita. – Márpedig ők a kétlakiság virtuózai, még 1867 óta.

Elfelejtik, hogy éppen ennek a kétlakiságnak köszönhetően Európában mi egyedül őriztük meg kékvérűségünket, a magyar nemességet, mondta Tibor. – Kettősség nélkül boldog házasság sincs.

Tizenegy óra körül Ingrid és Dieter elbúcsúztak. Olgát meg Andrejt Ritának sikerült még egy darabig ott marasztalni.

Olga a szalonban megállt egy régimódi fakeretes fénykép előtt. A fényképészműterem kulisszái között egy fiatal pár állt.

Márta nagymama és első férje, Hans, az én nagyapám. 1915-ben elesett, amikor Olaszország hadba lépett Ausztria–Magyarország ellen. Tengeralattjárón szolgált. A bajtársát helyettesítette, amikor elsüllyedtek.

Olga jelentőségteljesen Ritára nézett.

A barátját éppen meglátogatta a trieszti menyasszonya, ezért Hans váltotta fel a szolgálatban azon az éjszakán, amikor riadóztattak. A tengeralattjáró kihajózott, és két órával később találat érte. Az egész legénység a tengerbe veszett, Márta nagymama pedig megözvegyült egyéves kislányával, vagyis az anyámmal.

Pola, 12. Febbraio 1905., Photo „Rudi”, Via Sergia 24. – olvasta Olga a kép sarkában.

A nagymamája nemrégiben halt meg? – kérdezte.

Igen, most hat hete, százhet éves korában és teljesen elmerülve a maga világában. Már réges-régen nem olvasott, naphosszat a karosszékben ült az ablak vagy a könyvespolc felé fordulva. Az élete valóban egy izgalmas regény. Az az ember, aki miatt a férje életét vesztette, név szerint Martin Krauss, a Monarchia bukása után maga is Bécsbe került, és árnyékként kísérté Mártát. A Katonai Térképészeti Intézetben dolgozott. Sohasem nősült meg, s mindig a nagymamám közelében maradt. Különös barátság fűzte össze őket. Márta, amikor a húszas években Bécsben telepedett le, férjhez ment egy gazdag antikváriushoz, aki harminc évvel idősebb volt nála. Mindössze öt évet töltöttek együtt.

Ez a Martin Krauss, folytatta Rita – egy életen át bűnhődött Hans Koppeans halála miatt.

Olga szemügyre vette Marthe Koppeans vonásait. Az orra, fajtájának ez a jellegzetessége volt rajta a legfeltűnőbb, az orr, amely Ritánál már nem rajzolódott ki olyan élesen, mint a kiválasztott nép gyermekeinél általában.

Második férjének halála után Márta nagymama, akárcsak a jómódú bécsiek közül sokan, átengedte magát a mumifikáció háborítatlan nyugalmának.

Olga elmosolyodott.

Igen, igen, vannak ilyen esetek. Öreg emberek beadják a kulcsot, s utána hónapokig hevernek a lakásukban. Egypár évvel ezelőtt volt is egy riport két nővérrel, akik valahol a Naschmarkt közelében laktak.

Hét teljes évig holtan feküdtek a lakásban, valóban nagy szenzáció volt. Nemigen lehetett megmagyarázni, miként következett be a mumifikáció csak úgy önmagától, vajon a légáramlat miatt a pincéből, ahol a naschmarkti kofák az árujukat tartották? Az egyik nővér a kerekes székben ült, a másikat a padlón, a pirosan elszíneződött szőnyeg mellett találták meg. A körülmények hihetetlen összejátszása.

Járt Pólában? – kérdezte Olga.

Igen, egy nyáron. Látni szerettem volna a várost, ahol a nagyanyám született. Akkor, a pólai repülőtéren ismerkedtem meg Tiborral. Pólát a háromhetes nyaralás ideje alatt többször is bejártuk. Az óváros úgyszólván minden zegét-zugát lefényképeztem, de amikor a képeket megmutattam Mártának, alig-alig ismert rá valamire is. Változik a város arca, minden év rajta hagyja a maga lenyomatát.

Olga és Andrej éjjél után léptek ki az ungargassei lakásból, majd taxival hazamentek.

(Folytatjuk)

FIATALOK MŰHELYE

A KÖZÉPISKOLÁSOK MŰVÉSZETI VETÉLKEDŐJE MŰFORDÍTÁSI VERSENYÉNEK ANYAGÁBÓL

STROSSMAYER

DAVID ALBAHARI

Úgy nyílik a nap, mint a szardíniásdoboz. Josip Strossmayer azon a sétányon lépdél, amelyet majd róla neveznek el. Ősz van, majdnem őszi, és a szél úgy folyik, mint az olaj. A világ másik felén hajnalhasadáskor egy fiatal néger óvatosan kikandikál a sárga és piros levelek mögül, s figyeli a füstöt, amely egy ismeretlen ház kéményéből száll. Ezek után szédületes gyorsasággal játszódnak le a dolgok: törbe csalva megölnék egy gauchót; a szomszéd kuttyája vonítani kezd, amint meglátja a holdat; a japán császár kimonója ujjába köhög; Londoban pokolgép robban; két finn a rénszarvashoz lép, és a fülébe sűg, először a balba, majd a jobba; Peter Handke felhörpinti szimpla feketéjét a klagenfurti vasútállomás éttermében; a Moszkva Szálló harmadik emeleti szobájában utcai zaj ébreszti a vendéget; Jovan Sterija Popović azt álmodja, hogy álmodik; Lisszabonban a lány, aki lehajol, hogy megigazítsa a harisnyáját, pénzérmét vesz észre a tócsában; a prágai Sámuel rabbi a Talmud felett haldoklik, és homloka a házassági szerződés leírt szabályain koppan. Ljiljana viszont megőrzi nyugalmát: a baba abbahagyja a szopást, és arcával a mellbimbón álomba merül. A sapkácska az orrára csúszik, a keze a háziköntös szélét szorongatja. A gézfüggönnyel elfedett ágyikó valószerűtlenül fehér. Strossmayer úgyszintén élvezi ágyneműje fehérségét, a kikeményített lepedő halk ropogását. A sétányon, magasan a város felett, ő a szlávok vallási egységéről elmélkedik. Ljiljana viszont megőrzi nyugalmát: a szavak többé nem izgatják, talán sohasem izgatták, a beszéd pusztá pirotechnika, időzített bomba, amelyet saját magának állít be az ember. Ez ellen nem lehet kifogást emelni. A szálak, amelyek összefogják a világmindenséget, valójában azok, amelyek szét is választják, nemde? A réten kisfiúk futballoznak, kislányok szendvicset és főtt tojást esznek. A labda nyöszörög a nap hevétől és a rúgásoktól. A tóban kacskák lubickolnak. Rómában Strossmayer három órán át a pápa csalhatatlansága ellen érvelt; a szája kiszáradt, akárcsak a pápának és a többi püspöknek. Egy ránc vésődik a homlok közepébe, mély, vörös, mint egy sebhely. Ljiljana

viszont megőrzi nyugalját: a teste meleg, a lélegzete egyenletes, a lábkörme rózsaszínű. Hirtelen felkel, a haja utánalendül és csak az ajtónál éri utol, hozzáragad az arcához és az ajkához. A világ valójában nem mutatkozik mindenkinek egyformán. Az ablak hol kinyílik, hol becsukódik, mint amikor huzat van. A szoba be van sötétítve, de a víz csillog a pohárban. A cipők az ágy alatt vannak, egyik a másik mellett, a sarkok egyformára kopva, a pertlik kioldva. A markában tarthatná valaki azt a gyereket, olyan könnyű, olyan simulékony. Az utca végén a test megremeg az erőfeszítéstől, a feszült hátton szorosan simul a kabát, majd ismét a világ elvesztésének érzése támad, amikor a kucsma lecsúszik a szemöldökig. Strossmayer tudja, miről van szó, ismerős neki a csúszásnak ez a pillanata, a világok közötti *átcsuszamlás*, hányszor is rakott borogatást a homlokára, kengette ecettel magát, ivott teát. De létezik a hely teljesen tiszta képe a nyugodt felszínű tó tükrén, meg a visszhang a kanyonban, a ház mögötti nyírfa leveleinek rezgése, a túlevelű fák illata, amely puha és éles egy időben; a homok, amely sötétedik a víztől; az ujj, amely megérinti a szemöldököt, majd a halántékot; a madár, amely a tükörbe néz, a harisnya suhogása, a szövet hámlása, a düh a torokban, a dugó a szívben, a borotvapamacs tele beszáradt szappannal; a szemüveg, amely leesik a betonra; a terrazzóra, úgy, hogy az üvegszilánkok a márványmozaik részévé válnak kibogozhatatlan szimmetriaként. Ljiljana viszont megőrzi nyugalját: ősz van, kezdődnek az esőzések, ő pedig kedveli az esőkabátokat. A köpönyegsor a szekrényben úgy fest, mint egy szület szivárvány. Már csak ha az övekre néz az ember, elöntheti a melegség. Strossmayer az ablak előtt áll. Kintről az utcáról nézve, alakja nyugalmat, higgadságot tükröz, meg bizonyos távolságot az összes földi dologtól. De ő mégis ismeri a szenvedélyt, ismeri annak hatásfokát, tud kapni, tud adni, tud hang és betű nélkül közölni. Így keletkeznek a katedrálisok, a zsinagógák, a kolostorok és a függőkertek. A felemelkedés a leereszkedés fordítottja: aki ezt belátja, nem fog szenvedni. Ketten, akik a lábát viszik, megállnak, leeresztik, leülnek rá. Az egyforma nagyságú kis üvegek nem érik meg ugyanazt a sorsot. Kettő a fűvön van, kettő a parton, egy a csónakban, három a rózsza alatt. Strossmayer nem hisz a véletlenben, minden összefüggésben van valamivel; a tudásunk korlátolt, nem pedig maga a világ. A kavics morzsolódik és szétmállik a víz kotyogásához hasonló hanggal. Ljiljana viszont megőrzi nyugalját: a postás aláírására nyújtja a füzetét, ő pedig úgy fogja meg, mintha örökké a kezében tartotta volna. Strossmayer feltöri a pecsétet, de nem veszi ki a levelet a borítékból; a tartalma nem fogja meglepni, lehet, hogy ő maga is részt vett az összeállításban. Valami másról van szó: a szellőcske, amely hirtelen feltámad a fű hegyéről; alkony a völgyben; kopogás az ablakokon, amelyet senki sem tud megmagyarázni; hívó szó az erdőből; a hó csikorgása a teher alatt, önmagad alatt. A nyelvnek mint a folyondárral benőtt fatörzsnek többé nincs semmilyen ereje. A serpenyőmérleg nyelvcskéje ugyancsak megmozdult. A konyha ugyanolyan, mint régen, attól függetlenül, hogy az összes tárgy helyet változtatott. A hagymavágó fakés nyele

megsötétült a használttól, a tenyerek izzadságától és néhány könnyecseptől. A másik oldalon a tükörben egy kislány. Összeráncolja homlokát, mosolyog, vigyorog. A hajában lévő fésű aranyos szegélyű, a térdharisnyája szív- és lóheremintákkal van díszítve. A here négylevelű. Strossmayer hosszú éveken át őrizte legjobb osztálytársának herbáriumát; a szalagok elvékonyodtak az örökös kötözgetéstől; egyes növények porrá váltak vagy tovább porladtak a papír minden rezdülésére. Különbözik is, véli Strossmayer, a szeretet nem elegendő, a jelentősebb szerep a szlávok vallási egyesítésének jut. Hiszen nem színpad az egész világ? – ahogy mondta az a nagy költő, ügyesen összeállított verseivel. Ljiljana viszont megőrzi nyugalmát: az ágyúdőrrés, amely a delet jelzi, minden alkalommal visszahozza neki a valóságba vetett bizonyosságot, de olykor egy kicsit kevesebb valószerűséget kíván, csak a dörgést, de a delet már nem, szeretne szétfolyni, arc nélkül, melltartó nélkül a csillag nélküli, derült ég alatt. Hétszer látogatott Strossmayer Szerbiába, és tisztán emlékszik minden érkezésre. Egyszer megérintett egy márványt, amely majdnem olyan rózsaszínű volt, mint az emberhús. Az árnyékok lógtak a bejárat felett, mint az ágynemű. A porszemek tolongtak a fénysávban. A kocsni előtti tócsában a hold gömbölyded arca tükröződött. A valóság fénykép, semmi egyéb. Visszfény. A gyerek széttárt karokkal, remegő térdekkel jár; a cowboyok ledöntik a borjúkat, följük tartják a bélyegzővasat; a busmanok hallgatnak; a föníciaiak kegyetlen önbizalommal szállnak tengerre; a kínaiak feltalálják a puskaport; a cipészek céheket alapítanak; a szigetlakók szoronganak a szárazföldön; az angoloknak oroszlánrészüket van a teakereskedelemben; az amerikaiak hízásra hajlamosak. Öregségére Strossmayer mind sűrűbben gombolja be kabátja felső gombját, zsebre rakja kezét. Valamikor órák hosszát a verebeket figyeli. Egy időben három különböző naplót vezet; mindhárom titkosnak nyilvánítja, és a hidegtől vacogva, egy novemberi éjszakán elégeti őket a kandallóban. A lapok becsavarodnak, betekerednek mint ahogy az ő szíve is. Elfelejtette mi a szenvedély, de az egyesítés gondolata nem hagyja el. Órákon át egy helyben ülhetne, ha kissé melegebb harisnyája lenne. Ljiljana viszont megőrzi nyugalmát; egyszer jósnőhöz ment, aki babszemeket rakosgatva betegséget jövendölt neki; egyszer az utcán egy idegen férfi virágot ajándékozott neki; egyszer az étteremben hallotta, hogy egy halk csattanással kinyílt a harisnyatartója, és érezte, ahogyan a harisnyája lecsúszik a combján. Az élet ugrások, repedések sorozata, a feledések szakadékainak egymásutánja, nemde? Senki sem hisz már azokban az egyenes vonalakban, amelyek a látóhatárt döfködik. Az ökök úgy közeledik az asztalhoz, mintha nem is ökök lenne, hanem repülő. Ismeretes a kecskék keményfejűsége, a szamarak türelmessége, a macskák önféjűsége, a krokodilusok galádsága. Azok a szavak, melyek o vagy ó betűt tartalmaznak, teljesen nyitottak vagy teljesen zártak: az *otthon* például és a *kór*; a *torok* meg a *koporsó*. Strossmayer tudja, hogy az idő nem létezik. A parkban ül a padon, és vár, egészen addig, amíg a világ meg nem szűnik. Nem biztos abban, hogy teljesen megértette korát, de tudja, hogy kora nem értette meg őt, és valami

azt is sugallja neki, hogy a jövőben, eltűnése után, még kevésbé értik meg. Valamely szavak melegítik a szívet, mások pedig örök jégpáncélba zárják, ez a teljes igazság, nemde? A havon mutatkozó vadnyomok a veremhez vezetnek, ahol a szétszórt toll keveredik a vércseppekkel. Az orrcimpák tágulnak a szűrős szagtól, az ajkak megvonaglanak, a szemek összeszűkülnek. Az egész arc olyan, mint egy szakadozott pókháló. A beszéd mindig dadogás. A csontot először figyelmesen megtörlik levelekkel és fűvel, majd hamuba forgatják, és felakasztják a legmagasabb ágra. A sétatér üres, s így Strossmayer lazíthat, kinyújtja lábát, hátraveti kezét, nyújtózkodik. Ljiljana viszont megőrzi nyugalmát: a gyermek selyemhajának olyan az íze, amit nem lehet leírni. Gyengéden huzigálja ajkával a tincseket. Hajnalban Strossmayer végre álomba merül. Nincsenek angyalok, s nincs mennyei harangszó sem: egyedül van a réten; körülötte ismeretlen virágok és kövér bogarak; a felhők átlátszó fonalakon függnek; mezítláb van és éhes; a mezei pacsirta fejfelé zuhan; a szívóra ver a zsebében. Lehet, hogy még egyszer előlről kell kezdeni? Strossmayer hanyatt, ébren fekszik az ágyban, és próbál nem lélegezni. Fáradt, és ez az érzés soha többé nem hagyja el. Nem fontos a kopogás, az ajtónak egyszer muszáj kitárulnia, nemde? Ljiljana viszont ezt nem tudja.

ALMÁSY Csilla fordítása

NYARALÁS DÉLEN

IVO ANDRIĆ

Amikor az osztrák Alfred Norges és felesége, Anna megérkezett a kis tenger melléki városkába, nehéz, párás levegő és sok apró kellemetlenség várta őket. Minden olyan taszító és durva volt. A poggyászshordó embertől kezdve, aki mikor megkapta a pénzét, még annyit sem mondott, hogy köszönöm, egészen a beteges házinéniig, aki minden kérdésre leengedett karral és vállrándítással felelt. A szobában nehéz volt a levegő, és fojtó sötét uralkodott, mert a zöld ablakredőket becsukogatták. A legrosszabb az volt, hogy nem volt víz. Kiszáradt a vízvezeték. Víz helyett a kis mosdó feletti csap csupán sikolyra emlékeztető hangokat engedett ki magából. A házinéni hűvösen bizonygatta nekik, hogy a víz hajnaltájt jön meg, és egy-két óráig folyik; olyankor kell összegyűjteni. A levegőben és a szoba tárgyain érezni lehetett az áporodott szagot.

A professzor figyelte a feleségét, amint kipakolta a holmijukat a bőröndből, de magában azt kívánta, bárcsak elmenekülhetne valamerre messze, bárhova,

mert úgy tűnt neki, hogy itt nemcsak víz és frissesség hiányzik, de nincs se rend, se élet. Ám régi szokása szerint nem szólt egy szót sem.

Egy óra elteltével az első benyomás kezdett megváltozni. A délutáni nap utolsó sugarait élvezték, úsztak egyet a tengerben és felfrissültek, sétáltak a megvilágított téren, majd vacsora után még sokáig üldögéltek lakásuk teraszán, mely virágokkal volt körülültetve és sűrűn körülfuttatva szőlőlevelekkel.

Másnap korán keltek, a teraszon reggeliztek, s közben a hullámzó tengert figyelték. Hűvös, mégis kellemes nyári reggel volt. Ezen a reggelen már korán megmutatkozott a környék csillogó gazdagsága, és megbékéltek vele. Megkezdődött a váratlan és hirtelen átalakulás. Nyoma sem maradt az előző rosszkedvnek, már nem gondoltak a szökésre, sőt azt kívánták, hogy ez a gyönyörűség minél tovább tartson. Még az este találkoztak a bécsi ismerőseikkel, akik itt nyaralnak minden évben, és ők ajánlották nekik ezt a helyet. Már semmi nem volt fontos és nehéz, sem a párás szoba, sem a vízvezeték, melyen éjszaka csupán pár óra hosszat folyik a langyos víz, sem a kiszolgálás az étteremben. Sőt, most bontakozott ki a szépsége a tengerparti nyaralásnak.

A házinéni készségesnek tűnt, megtett minden szívességet; a városka lakói kellemes és előzékeny emberek; a virágos teraszon való ülés pedig állandó lelkesedés és ihlet forrásává vált.

Reggelenként hat órakor keltek. Egy-két óra hosszat fürödtek a tengerben, majd a felesége elment a városba gyümölcsért vagy egy csokor virágért. A professzor pedig az idő alatt üldögélt a teraszon; előtte egy asztal tele papírral. (Ezek voltak az utolsó ív papírok, melyek II. Fülöp életrajzát tartalmazták.)

Az úszástól, a napozástól és a tengeri víztől fölfrissülve úgy érezte magát, mint egy könnyű, de ünnepélyes virág, amely fehér és illatos ruhába öltözött, és hogy maga is virágzik és növekszik, mindazzal együtt, ami körülveszi. Mindent érthet magában és maga körül. A munka egyike a százféle kellemes-ségeknél. Lehetetlen, hogy összpontosítson, hiszen minden hívja és csábítja: a sűrű falombok a terasz alatt, melyeknek csak a csillogó tetejüket látja, a felhős ég, a tenger a sok-sok madárral, hajóval és állandó változásaival. Mindenből összhang és elégedettség sugárzik, de tudja, hogy másnap még szebb lesz.

Így várta vissza a feleségét, és szerette ezeket a várakozásokat. Várja: örül megjelenésének, mint szép meglepetésnek; de tudja, hogy biztosan eljön. Boldog, mint soha máskor. És még mielőtt megjelenne, hallja, ahogyan halkán hívja a lépcsőházból.

Jön a reggeli erős teával, friss gyümölccsel, tejjel és péksüteménnyel. (A verebek le-leszállnak egy-egy morzsát elkapva.) A reggeli után az asszony szó nélkül eltűnt, és magára hagyta férjét, hogy teljesen átadhassa magát a munkának. De napról napra a munka mind nehezebben megy. Minden felizgatja; kíváncsiságot ébreszt benne. Egy egyszerű cigarettá szenedélyesen kábító és fászesítő. Egyáltalán, az étel, a levegő és az illatok úgy áramlanak belé, mint ártatlan szenedélye a pillanatnak, de ha már egyszer megszerezte őket, akkor

minden, a legapróbb részecskék is hatalmas parázssal és százszoros erővel bontakoznak ki, s ez nem hagyja nyugton. Mind sűrűbben szakítja félbe munkáját, álmodozik, a tengert és a végtelen égboltot csodálja.

Az álmodozás mind több és több idejét veszi el; olyan, mint valami gyengéd, mégis részegítő erőszak, amely megmenti mindentől, ami benne és körülötte lakozik, de teljes egészében maga alá gyűri, majd csodás játékká alakul, megváltoztatja a világ viszonyait, amely körülveszi erejét és testének arányait. Mi van közel, mi messze? Mi levegőszerű, mi cseppfolyós és mi szilárd? Ki ő, és mik ezek a gyönyörűségek és boldogságok, amelyek mind jobban kitöltik belülről és körülzárják kívülről? Azokban a pillanatokban, mikor a játék a tetőpontját eléri, ezt nehéz felismerni. Mindent körülölel a cigaretta füstje, és a füsttel együtt minden mozog. A dohány erőssé és veszélyessé válik.

Becsukja a szemét. A bodorodó füstfelhőben ott áll egy alacsony, ősz ember. Ismeri. Ő az itteni piaci árus, kinél a felesége minden reggel gyümölcsöt vásárol, s minden este útközben megvesztegeti különös mosolyával, ami az apókanak szemmel láthatóan nem kellemetlen. Csak most valamivel ünneplésebb, hasonlít II. Fülöp arcképre, pislog, és könnyed mozdulattal int a jobb kezével, és hívja, hogy jöjjön be. Tétovázva bemegy. Gondolatban arra a vidékre megy, melyet eddig láthatott a jövőben, egyesül vele és minden részével.

A tenger lélegzik. A mozdulat áttevődik a kopár sziklás partokra és az erdő borította hegyekre, a felhőkre és a kék égboltra. Minden mozog és elszállni készül. Bármennyire hihetetlennek és lehetetlennek tűnik, megindul a terasz is. Ha nem mozdul meg, majd a professzor indul, és elhagyja, mert ő ahhoz tartozik, ami mozog. Furcsa, sőt veszélyes, és egy kicsit rémisztő, de másképpen nem lehet. És gyönyörű. Az az apóka most valamiféle vezető, lehet, hogy ura a mozgékony világának. Ravaszul pislog, és a felhők közt járva mutatja a kedvező és veszélytelen helyeket, amelyekre rá lehet lépni és elrugaszkodni a további repüléshez.

– Erre, kérem! Erre!

Semmi többé nincs az ember ellen. Nem érvényes a gravitáció hatása, sem a régi mértékek és értékek a távolságra és a tárgyak keménységére. Minden megváltozott és elmozdult.

Ha felmászna a hegyre, amely a város fölé emelkedik, úgy gondolja, beléphetne a végtelen égboltba. Minden lehetséges.

Itt valahol felriad csodás álmából, mert megérkezik a felesége a sétából. A kőlépcsőkön fölfelé jövet a nő gyengéd hangon megszólítja, várva a biztos feleletre.

– Fred? Fred!

– Igen, igen – felelné ő halkán mindaddig, amíg kikukkantana a felesége, majd megjelenne teljes egészében a kezében tartva a gyümölcsöt vagy a virágot.

Ekkor egyszerre lecsillapodik minden felkavart elem az ember körül, visszatérne valós viszonyába, arányába és távolságába, és megint azok lennének,

amik a nap többi órájában minden embernek, és neki is. A veszélyes és izgató boldogságát a lebegő helyiségeknek, az álmodott nyárnak, rajtuk keresztül változott az üdvösséggé egyszerű, valós nyaralásnak az ismert tárgyak körében és az örökké ismert arcok társaságában.

És mindez megismétlődött minden reggel, azzal az egyhangú, meghitt bizonyossággal, amely fontos jele a boldogságnak. Minden ismétlődött, de erősödött is. Az álom lassanként duzzadt és növekedett, mint a gyümölcsfák termése nyáron, és mind jobban közeledett ahhoz, aminek egy nap be kell következnie – a teljes beéréshez.

Ez a nap is eljött, mint egyike a nyaralási napoknak. Azon a reggelen minden ünnepélyes és sokkal izgatóbb volt, mint általában. Erős délkeleti szél fújt. A tenger hömpölygött. A hosszú és hullámok hatalmas játszadoztak, és hangos morajlással továbbvitték a parti köveket, a part fehér habban úszott. A hullámok egymást rejtegették. A hullámok habos fodrai ezüstös lépcsőket alkottak a part és a messzeség között.

A kevés fürdőző élvezte a hullámok kavarta kavicsok csörgését. Ugrándoztak, de nem mertek a tengerbe menni. Az asszonyok játszadoztak a hullámokkal, elébük szaladtak, majd szöktek előlük; a fehér, magas, habos hullámok alól ismeretlen, félelemmel keveredő boldogságot hallottak, melynek senki nem is kereste a magyarázatát. A levegő is éppoly sós volt, mint a tenger, és halványan hallatszott egy messzi vihar hangja.

Ezen a reggelen a professzor a feleségével elment a strandra. Izgatott volt. Minden arra készítette, hogy azt tegye, amit az a kevéske külföldi fürdőző nem mert: hogy ráfeküdjön a habos hullámokra, és engedje, hogy emeljék, vigyék és egymásnak dobálják. De a felesége megakadályozta. Határozott volt és csökönyös, mint soha eddig. Fogta férje kezét, ordított, hogy hallja a hullámok morajától, könyörgött, hogy ne menjen tovább, és bizonygatta, hogy az előbb mesélték az itteniek, hogy ezek a látszólag jámbor hullámok valójában veszélyesek is lehetnek, és hogy tavaly ilyen időben, ugyanezen a strandon egy ember megfulladt. Nem volt elővigyázatos és tapasztalt úszó, s egyszerűen eltűnt a nagy hullámok között a fürdőzők szeme láttára, nem tudtak neki segíteni. Eppen ezért ilyenkor senki sem úszkál a tengerben.

Végül is a férfi engedett. A hullámokkal való elővigyázatos játék után visszatértek a házba, kábultan a széltől, fáradtan és elégedetten a futástól és nevetéstől. Miután megszáradtak és átöltöztek, az asszony, mint általában, elment a térre vásárolni, a professzor pedig ott maradt a teraszon az asztalnál, melyen mint finom hullámok, ide-oda lebegtek a kiterített papírok.

Lassan és nehezen mélyedt munkájába. Valami állandóan repkedett és játszadozott rajta, vagy egy hajtincs, vagy a kéz, vagy a szemhéj. Még tartott a megvalósulatlan kívánság, hogy ússzon egyet a nagy, világoszöld hullámokban, melyeknek a moraját még mindig hallotta. Kisfiúsan, szófogatatlanul arra gondolt, mi lenne, ha gyorsan leereszkedne a strandig, belevetné magát a tiltott tengerbe, és engedné, hogy a hullámok ringassák és vigyék. S azután

még a felesége érkezése előtt visszatérne a helyére a teraszon. Vagy még jobb lenne, ha elindulna a kis út mentén, mely a ház felett vezet egészen a magas hegyekig, s ott megkeresné a csúcst, és azokat a panorámákat, amelyek közelednek feléje?

Ettől a gondolattól minden percben felemelte fejét a munkából.

Tekintete egyszerre rátévedt a terasz kőkorlátjára, melyre abban a pillanatban egy nagy, széltől megtépázott veréb szállt. A tartásáról és külsőjéről ítélve valami kalandor csavargó veréb lehetett. Kecsesen intett a fejével, majd egyszer csak – mintha belátta volna, hogy téves helyre szállt le! – méltóságteljesen és megvetően elszállt a magasba. Úgy látszik, elrepült egyenesen a felhőbe, és eltűnt. Az ember követte tekintetével a repülését, amíg csak bírta. Az ég derűs volt, itt-ott egy-két fehér szélű felhővel, melyek váltogatták színüket, mintha valami ünnepségre készülének. A messzi szigetek, melyek a láthatár alján kiegyenlítődték és összeolvadtak a még távolabbi part szárazföldjével, szintén változtatták alakjuk élességét és szikláik szürkességét, a sötét erdők vékony koszorúja lassanként rózsaszínűvé változott, puha és libegő lett. A tenger, mely a messzeségben halknak és simának tűnt, mind jobban alkalmazkodott színeivel és alakjával az ünnepélyesnek látszó felhőkhöz, éghez és partokhoz, s még ott is, ahol a nyílt tenger keveredett a láthatárral, és eltűnt határtalanul a végtelenben, s hozzáférhetőnek és nem kevésbé szorosnak a szárazföld határától. Így a légnemű felhők, a cseppfolyós tenger és a szilárd szárazföld változtatva tulajdonságaik alapjait, egymás felé mentek, hogy találkozzanak és átöleljék egymást.

Minden végtelenül széles, mély, és egyben minden kéznél van, közeli és minden emeli az embert, könnyűvé teszi, mozgékonyá, és mindenben alkalmassá az általános hullámzó ünnepségben. Minden hívja és készíti az emelkedésre és a repülésre, s az ellenállás jelentéktelen, szinte semmilyen. Persze, a kőkorlátig a teraszon könnyen eljuthat, mint a játékban, sőt, még rá is támaszkodhat, felmászhat rá, és leugorhat róla a meredek útra, mely a hegy-csúcs felé vezet, egyet csavarogni, mint a kalandor veréb.

A sűrű, zöld fák lombja már alatta van, s magán hordja ugyanazt a csillogást, mely összekötött és kiegyenlített mindent a földön, a tengeren és az égen. Az a fény, az csodás, meredek, és a lebegő híd, melyen az ember gravitáció és határok nélkül halad át. Igazi csoda, s mégis oly könnyű és egyszerű, a szerencse várása, mely már itt van. Minden egy és egyforma, mindenre rátámaszkodhatsz, mindenbe megkapaszkodhatsz, és minden ugródeszka a további könnyű és természetes repüléshez. Minden lenti felad a fölsőnek, a keményebb a lágyabbnak, és a sötétebb a világosabbnak. Soha nincs vége, a kezdete pedig visszaterhetetlenül elfelejtődött.

Nem létezik többé a bácsika II. Fülöp arcával, hogy megmutassa, hova lépjen, mert most valami fénysugarak, mint mozgólépcsők, maguk viszik az embert, mind messzebbre, mind könnyedebben, egy hatalmas vörös küszöb elé, oda a magasba; mögötte már látszanak az új sugarak és a fényes lépcsők sora, melyek

az emberi járást mind gyorsabb, hangtalan röpüléssé változtatják. Az ember messzire mehet, és magasra emelkedhet; teljes egészében azzá válik, és abban van az egész léte. Megy, de szárnyas járással.

*

A városból jövet az asszony, szokása szerint, már az első lépcsőről szólította nyugodt, éneklő hanggal, amely várja, hogy feleljenek a megszokott, szórakozott „igen, igen”-nel, mint ahogyan a pillantás természetesen felel a pillantásnak.

– Fred?

Csönd.

– Fred!? – ismételte újra, mikor már a teraszra ért, és látta az üres széket és az asztalt, melyen a papírok játszadoztak a széllal.

– Fred . . . – mondta halkabban, de kitartóan, amikor a félhomályos, már rendbe rakott szobába lépett, amelyből ismét csönd felelt.

– Fred! – kiáltotta eltompult hanggal, és megijedt saját hangjától is, és a didergéstől, melyet gerince tájékán érzett.

Megjelent a házinéni, és megmagyarázta neki valahogyan, hogy a professzor még negyed órával ezelőtt a teraszon ült. Látta az ablakon keresztül, amíg a szobájukat takarította, és észrevette, hogy újra és újra felkelt és visszaült az asztalhoz.

– Fred, Fred, Fred!

Az asszony leszaladt a lépcsőkön, és elindult az út mentén, ismételve halkán a nevet, de nem felelt rá senki. Körüljárta a kis városi teret és azt a néhány meredek, köves utcát, körülnézett a strandon, majd visszatért a házba. („Fred? Fred!”) A férfi eltűnt. A napon, mely most már beragyogta a fél teraszt, szétszóródtak és mintha játszadoztak volna a professzor lapjai. A házinéni, mint mindig, csak csóválta a fejét.

Az asszony elindult a kertés ház felé, melyben bécsi barátai laktak. Ők még csak most reggeliztek. Elégedetten törölgetve a szájukat, nyugtatták, hogy a férje biztosan valamerre elsétált, és majd visszatér, ha előbb nem, hát majd ebéidőben. Elviselhetetlen volt elégedettségük és gondtalanságuk.

Körüljárta a parkokat és az erdős részeket a város felett. Valahányszor visszatért a házba, és felment a lépcsőkön, törekedve arra, hogy fölébressze a reményt („Fred? Fred!”), mint ahogyan az ember harmadszor vagy ötödször próbál tüzet csiholni.

A forró teraszon reménytelen és kibírhatatlan csönd volt. A tenger felől hallatszott a hullámok moraja és a kövek hahotája, melyet azok parthosszat visszhangoztak.

Mikor eljött az ebéidő, sőt el is múlt, s a nap már lassan leáldozóban volt, s a férfinak nyoma vészett, az asszony kivörösödve és ködös tekintettel

újra felkereste a bécsi házaspárt, és velük együtt elment jelenteni a rendőrségnek az esetet.

A hűvös irodából a fiatal alkalmazott éppen ki akart menni. Azonnal visszajött, papírt húzott a gépbe, és legépelte a jelentést Norges professzor eltűnéséről, de maga is csillapította az asszonyt, hogy a férje valószínűleg egy kicsit tovább elmaradt, és biztosan visszatér. Mégis megparancsolta a rendőrnek, hogy rögtön induljon a professzor keresésére.

A városka egyetlen rendőre jószívű fiatalember volt, akinek valóban nem sok dolga akadt, általában semmi nem történik sem az itteniek, sem a turisták körében. Most komolyan ült szolgálati motorjára, és elsuhant a tenger melletti úton, mérsékelt sebességgel és sok önbizalommal.

De a professzort sem aznap, sem másnap nem találták meg. A rendőrség a part teljes hosszában nyomozott. Az újságban is szó volt az eltűnt turistáról.

Ez idő alatt az asszony az egész napot a strand egyik félreeső részében töltötte, ahol néhány nappal azelőtt fürödtek. Guggolt, a kezét az ölében tartotta, mint az itteni halászok feleségei, mikor várják a halászásból a visszatérőket. Halvány ruhája egybeolvadt a fehér kövekkel. Alig bírták rábeszélteni esténként, hogy hagyja el azt a helyet, és menjen aludni.

Három nap múlva megérkezett az anyja és a professzor öccse, és visszavitték Bécsbe.

*

Múlnak a napok. Már augusztus vége van, az év legszebb hónapja ezen a parton. Az eddigi nyomozások az eltűnt professzor után hiábavalóak voltak. A tenger nem vetette ki a partra, a szárazföldön pedig nem találták. De a hatóság kutat, és továbbra is keresi. A tengerparti kisváros felett egyenletesen lebeg a rendkívüli eltűnés légköre. Útközben, sokszor lehet hallani, amint két háziasszony a térről hazafelé jövet beszélget.

– És így, soha, soha semmi!

Azonnal ki lehet találni, hogy a szerencsétlen professzor eltűnéséről van szó. De a többi lakos is az egymás közti vagy a vendégekkel folytatott beszélgetésben, elgondolkozva szól az ember sorsáról. A rövid, hirtelen megállások a beszélgetésben és a gondterhelt tekintetek, amelyek az öböl felé tévednek, szó nélkül is arról árulkodnak, hogy mindannyian ilyen vagy olyan magyarázatot várnak a misztikus eltűnésre, s várják türelmetlenül, mint valami fontos dolgot, amelytől a megnyugvásuk függ.

KISS Izabella fordítása

A KARÁCSONYI AJÁNDÉK

O. H E N R Y

Egy dollár nyolcvanhét cent. Összesen ennyi. És ebből hatvan cent apróban. Pennykben, melyeket egyenként gyűjtött össze. Della háromszor is megszámlolja. Egy dollár nyolcvanhét cent. És másnap karácsony.

Itt aztán nem marad más hátra, mint lerogyni a kopott díványra és zokogni.

Amíg a ház úrnője sóhajtozik és sírdogál, vessünk egy pillantást az otthonra. Bútozott lakás heti húsz dollárért. Mindenütt a nincstelenség árulkodó jelei.

Lent az előszobában egy levélszekrény, amelybe sohasem érkezik küldemény, mellette egy villanycsengő, amelyből lehetetlen hangot kicsalni. Itt szomorodik egy névtábla is „Mr. James Dillingham Young” felirattal.

A „Dillingham” név a hajdani jólét idejében került oda, amikor a tulajdonosa még harminc dollárt keresett hetente. Most, amikor a bevétel húsz dollárra zsugorodott, a „Dillingham” betűi jelentéktelenné váltak, és mintha a nagy D mögé szeretnének elbújni. De mindahányszor, amikor Mr. James Dillingham Young hazaérkezik, és belép az ajtón, Jimnek szólítják, és Mrs. James Dillingham Young szívélyesen öleli át, akit az imént mint Dellát ismertünk meg.

Della befejezte a sírást, és bepúderozta arcát. Az ablaknál állt, és unalmasan nézett egy szürke cicát, amint a szürke kerítésen sétálgatott a szürke hátsó udvarban. Holnap karácsony, és csak 1,87 dollárja van Jim ajándékára. Hónapok óta gyűjtötte a pénzt, és ez az eredmény. Heti húsz dollár nem sokat ér. A kiadások többre rúgtak, mint ahogyan azt ő számította. Ez mindig így van. Csak 1,87 dollár, és ebből kell Jimnek ajándékot vennie. Az ő Jimjének. Oly sok boldog órán át tervezgette, mivel fogja őt meglepni. Valami kedvességgel és különlegességgel, ami csak egy picit is kifejezi azt az örömet, hogy ő Jimé lehet.

A szoba ablakai között egy keskeny tükör volt. Della hirtelen elfordult az ablaktól, és a tükör elé állt. Szeme ragyogott, de az arca egy pillanatra elszíntelenedett. Hirtelen mozdulattal leengedte a haját, és hagyta, hogy teljes hosszúságában elterüljön a vállán.

Két dolog volt kettejük életében, amire nagyon büszkék voltak. Az egyik Jim aranyórája, amely még apja és nagypapa tulajdona volt. A másik pedig Della haja. Ha Sába királynője a szemben levő folyosón lakott volna, Della egy szép napon kilógatta volna a haját, csak hogy megszégyenítse öngyászát ékszereivel és ajándékaival együtt. Ha Salamon király lett volna a házfelügyelő sok-sok kincsével a pincében, Jim kivette volna az óráját minden alkalommal, ahányszor csak elmegy előtte, hogy megpukkadni lássa az irigységtől.

Della gyönyörű haja barna vízesésként zúdult a vállára. Majd gyorsan és idegesen visszatúzta. Egy pillanatra elbizonytalanodott, megállt, és egy-két könnycsepp hullott az elnyúlt, piros szőnyegre.

Felkerült az öreg barna kabát és kalap. Egy szoknyaperdülés, és csillogó szemekkel máris kiröppent a szobából, le a lépcsőkön, ki az utcára.

A „Mme Sofronio – hajáru minden választékban” feliratig meg sem állt. Della berontott, és lihegve összeszedte magát.

– Megveszi a hajamat? – kérdezte.

– Vásárolok haját – mondta a madame. – Vegye le a kalapját, hadd nézzem meg!

Legördült a barna hajzuhatag.

– Húsz dollár – mondta a madame gyakorlott kézzel fölemelve a hajtömeget.

– Gyorsan adja ide! – válaszolta Della.

Ó, a következő két óra rózsaszín szárnyakon szállt el. Lázasan kutatott mindenütt a boltokban Jim ajándéka után.

Végre megtalálta. Ez csakis Jimnek készült, senki másnak. Nem is volt ehhez hasonló az üzletekben, pedig mindegyiket jól megvizsgálta. Egy platina óralánc volt, gyönyörű szép, méltó az órához. Amint megpillantotta, tudta, hogy ez csak Jimé lehet. Olyan volt, mint ő maga; jó ízlésű és minőséges. Huszonegy dollárba került, és sietett háza a megmaradt nyolcvanhét centjével. Ezzel a láncsal Jim aztán bármilyen társaságban büszkén pillanthat rá az órájára, és méltón mondhatja meg a pontos időt. Pompás, akár az óra, melyet Jim eddig csak titkon nézett meg a régi bőrszifj miatt, ami eddig a láncot helyettesítette.

Mire Della hazaért, lelkesedése egy kicsit lelohadt. Előkapta sütővasát, meggyújtotta a gázt, és megpróbálta enyhíteni a nagylelkűségből és szeretetből elkövetett pusztítást.

Negyven percen belül haja apró, sűrű, göndör fürtökkel volt tele, és új frizurája elragadó, vásott csittrivé varázsolta. Sokáig nézte magát a tükörben figyelmesen és bírálóan.

– Ha Jim meg nem öl – mondta magának –, mielőtt jobban megnéz, azt mondja majd, hogy kőristalány vagyok. De hát mit tehettem volna, mit tehettem volna egy dollár nyolcvanhét centtel?

Hét óraker kész lett a kávé, és a serpenyő is felkerült a tűzhely hátsó lapjára, felmelegítve, a hússzeletek sütésére várva.

Jim sohasem késett. Della kezében tartotta az óraláncot, és az asztal sarkánál ült az ajtó közelében. Ekkor meghallotta Jim lépteit az első emeleti lépcsőn, és egy picit pillanatra elsápadt. Szokása volt halk imákat mondani a legkisebb, mindennapi dolgokhoz, és most ezt suttogeta:

– Kérlek, Istenem, gondolja úgy, hogy így is szép vagyok!

Kinyílt az ajtó, Jim belépett, és becsukta maga mögött. Soványnak és nagyon komolynak tűnt. Szegény ördög, még csak huszonkettő, de máris családi gondok gyötrik. Új kabátra lenne szüksége, és kesztyűje sincs.

Jim beljebb lépett. Dellára nézett, szemében olyan kifejezés látszott, amit a nő nem tudott megfejteni, és ez megrémítette. Nem harag volt, sem meglepetés, sem rosszállás, sem rémület, egyáltalán semmi olyan érzélem, amelyre Della felkészült. Csak mozdulatlanul bámulta, különös kifejezéssel az arcán.

Della felugrott az asztaltól, és feléje indult.

– Jim, kedvesem – kiáltotta –, ne nézz így rám! Levágattam a hajam és eladtam, mert nem éltem volna túl a karácsonyt, ha nem veszek neked ajándékot. Újra ki fog nőni, nem bánod, ugye? Egyszerűen meg kellett tennem. A hajam borzasztóan gyorsan nő. Kívánj már boldog karácsonyt, Jim, és legyünk vidámak. Még nem is tudod, hogy milyen szép, milyen gyönyörű ajándékot vettem neked!

– Levágattad a hajad? – kérdezte Jim, mintha nem értene semmit.

– Levágattam és eladtam – válaszolta Della. – Nem szeretsz így? Én a hajam nélkül is én vagyok, nem?

Jim különös tekintettel nézett szét a szobában.

– Azt mondd, oda a hajad? – kérdezte tétován.

– Ne keresd! – mondta Della. – Eladtam, mondtam, hogy eladtam, elment. Karácsony van, kedvesem! Légy jó hozzám, mert teérted adtam el a hajam.

Jim mintha hirtelen felébredt volna. Megölelte Dellát. Megcsókolta. Aztán kivett egy csomagot a zsebéből, és az asztalra dobta.

– Ne törődj vele, Della! – kérte. – Nincs semmi kifogásom a hajvágás ellen vagy a sampon ellen, vagy más ellen, semmi sem csökkentheti szeretetemet az én kis feleségem iránt.

Della fehér ujjai gyorsan kibontották a csomagot. Örömeiben fölkiáltott, aztán könnyezni és sírni kezdett.

Ott feküdtek a fésűk szépen elrendezve, amelyek után Della már régóta vágyakozott a Broadwayen lévő üzlet kirakatából. Gyönyörű fésűk voltak, éppen a hajához illő színben. És most az övé mind, de a haj, amibe beletűzhetné, már nincs többé. Aztán könnyeivel küszködve elmosolyodott, és megszólalt:

– A hajam olyan gyorsan nő, Jim!

Ekkor Della, mint egy macska, fölugrott, és sóhajtott.

Jim még nem is látta a pompás ajándékát, az új óraláncot. Félénken nyújtotta a férfinak a tenyerén.

– Nem csodálatos, Jim? Az egész várost bejártam érte. Naponta majd százszor is ránézhetsz az órádra, hogy megtudd, mennyi az idő. Add ide az órád! Szeretném látni, hogyan áll rajta.

Ahelyett, hogy Jim teljesítette volna a kívánságot, lefeküdt a díványra, karjait a feje alá helyezte, és mosolygott.

– Della – mondta –, tegyük el a karácsonyi ajándékainkat. Túl szépek ahhoz, hogy azonnal használatba vegyük őket. Eladtam az órámat, hogy megvehessem a fésűket. És most talán elkészíthetnéd a vacsorát.

ÉJJEL A PATKÁNYOK MÉGIS ALSZANAK

WOLFGANG BORCHERT

Az elhagyatott falban üreges ablak tátongett, kékesfehéren a lenyugvó naptól telve. Porfelhők csillámlottak a meredeken nyúló kéménymaradványok között. A hamusivatag bóbiskolt.

Szeme be volt csukva. Egyszerre még sötétebb lett. Észrevette, hogy valaki jött, és most előtte áll, sötétén, halkan. Most megfogtak! gondolta. Ám mikor egy kicsit hunyorogva fölnezett, csak két szegényes nadrágba bújtatott lábat látott. Meglehetősen görbén álltak előtte, átlátott köztük. Megkockáztatott egy óvatos hunyorgatást felfelé a nadrágszáron, és felismert egy idősebb férfit. Egy kés és egy kosár volt a kezében. És egy kevés föld az ujjhegyein.

Te itt alszol, mi? kérdezte a férfi, és lenézett fentről a hajbozontra. Jürgen a férfi lábai között pislogott át a napba, és így szólt: Nem, nem alszom. Nekem itt őrködnöm kell. A férfi bólintott: Úgy, ezért van nálad az a nagy bot? Igen, felelte Jürgen merészen, és erősebben fogta a botot.

Mire vigyázol?

Ezt nem mondhatom meg. Kezeit szorosabbra kulcsolta a bot körül.

Pénzre, mi? A férfi letette a kosarat, és a kést ide-oda törülgette a nadrágja fenekén.

Nem, pénzre egyáltalán nem, mondta Jürgen alázatosan. Teljesen másra.

Na mire?

Nem mondhatom meg. Valami másra.

Hát akkor nem. Akkor természetesen én sem mondom meg, mi van a kosaramban. A férfi taszított egyet lábával a kosáron, és bekattintotta a kést.

Hah, el tudom képzelni, mi van a kosárban, vélte Jürgen csekély-meggyőződéssel, nyúleleddel.

Mennydörgős mennykő, igen! mondta a férfi csodálkozva, te egy kész férfi vagy. Hány éves vagy?

Kilenc.

Óhó, nézd csak, kilenc tehát. Akkor azt is tudod, mennyi háromszor kilenc, mi?

Világos, mondta Jürgen, és hogy időt nyerjen, még ezt mondta: Ez nagyon egyszerű. Átkandikált a férfi lábai között. Háromszor kilenc, nem? kérdezte még egyszer, huszonzét. Ezt mindjárt tudtam.

Pontos, mondta a férfi, pont ennyi nyulam van.

Jürgen eltátotta a száját: huszonzét?

Megnézheted őket. Sok fiatal van köztük. Akarod látni?

De hát lehetetlen. Hisz vigyáznom kell, mondta Jürgen bizonytalanul.

Folyton? kérdezte a férfi, éjjel is?

Éjjel is. Folyton. Örökké. Jürgen felnézett a görbe lábakon. Vasárnap este óta, suttogta.

De hát egyáltalán nem mész haza? Enned kell.

Jürgen felemelt egy követ. Ott feküdt egy fél kenyér. És egy konzervdoboz. Cigaretta? kérdezte a férfi, van egy pipád?

Jürgen szorosán megmarkolta a botját, és félénken mondta: Csavarok, a pipát nem szeretem.

Kár, a férfi lehajolt a kosarához, a nyulakat nyugodtan megnézhetted volna. Elsősorban a fiatalokat. Talán egyet kiválasztottál volna magadnak. De hát te innen nem jöhetsz el.

Nem, mondta Jürgen szomorúan, nem, nem.

A férfi felemelte a kosarat, és szedelőzködött. Na jó, ha itt kell maradnod, kár. És megfordult. Ha nem árulsz el, mondta gyorsan Jürgen ekkor, a patkányok miatt van.

A görbe lábak egy lépést visszajöttek: A patkányok miatt?

Igen, hisz azok holttestekből esznek. Emberekből. Abból élnek.

Ki mondja ezt?

A tanítónk.

És te most a patkányokra vigyázol? kérdezte a férfi.

Azokra nem! És akkor nagyon halkán mondta: Az öcsém, tudniillik ő fekszik ott lent. Ott. Jürgen botjával az összedőlt falra mutatott. Bombát kapott a házuk. A pincében a fény egyszerre csak elment. És ő is. Még szólongattuk egy ideig. Sokkal kisebb volt, mint én. Még alig volt négyéves. Még itt kell lennie. Hisz sokkal kisebb, mint én.

A férfi fentről nézett le a hajbozontra. De akkor hirtelen azt mondta: Igen, de hát a tanítók nem mondták nektek, hogy éjjel a patkányok alszanak?

Nem, suttogta Jürgen, és egyszeriben nagyon fáradtnak látszott, ezt nem mondta.

Na, mondta a férfi, ez is tanító, ha még ezt sem tudja. Hisz éjjel a patkányok alszanak. Mihelyt besötétedik.

Jürgen a botjával kis lyukakat vájta a hamuba. Csupa kis ágyak ezek, gondolta, mind kicsi ágyak. Akkor azt mondta a férfi (és görbe lábai egészen remegtek közben): Tudod, mit? Most megetetem gyorsan a nyulakat, és ha besötétedik, érted jövök. Talán egyet magammal hozhatok. Jó lesz egy kicsi, mit gondolsz?

Jürgen kis lyukakat vájta a hamuba. Csupa kicsi lyukat. Fehéret, szürkét, fehéresszürkét. Nem tudom, mondta halkán, és a görbe lábakra nézett, ha este tényleg alszanak. A férfi átgázolt a falmaradványokon, kilépett az utcára. Természetesen, szólt vissza, a tanítók becsomagolhat, ha még ezt sem tudja.

Akkor Jürgen felállt, és megkérdezte: Kaphatnék egyet? Egy fehéret talán?

Megpróbálom, kiáltotta a férfi elmenőben, de addig itt kell várnod. Akkor hazamegyek veled, tudod? Hisz meg kell mondanom apádnak, hogyan kell építeni egy ilyen nyúlólat. Mert ezt tudnotok kell.

Igen, kiáltotta Jürgen, várok. Vigyáznom kell még, míg sötét lesz. Biztosan várok. És még hozzátette: Otthon van deszkánk is. Ládadeszkánk, kiáltotta.

De ezt a férfi már nem hallotta. Görbe lábaival a nap irányába haladt. Az már piros volt az estétől, és Jürgen láthatta, ahogy a lábak között átsütött, olyan görbék voltak. A kosár izgatottan lengett ide-oda. Nyúleledel volt benne. Zöld nyúleledel, mely kicsit szürke volt a törmeléktől.

DOBÓ Csilla fordítása

EGY MEGHURCOLT EMBER

Naplórészlet

SAUL BELLOW

1942. XII. 15.

Valamikor az emberek szívesen vallottak önmagukról, és nem szégyellettek érzéseikről naplót vezetni. Manapság a naplővezetésre úgy tekintenek, mint az önmaguk iránti engedékenységre, gyengeségre és izléscamra. Mert a világ az érzéketleneké.

Napjainkban az amerikai örökség, a kemény fiúk törvénye uralkodik. Azt hiszem, hogy ez a törekvés az aszkétikus szigor különös keveréke. Eredete Nagy Sándorig nyomon követhető. Főleg most.

Vannak érzéseid? Helyes és helytelen módszerekkel kifejezheted azokat. Volt-e titkos életed? Ez senkire sem tartozik, csak rád.

Vannak-e érzelmeid? Fojtsd el azokat. Ennek a törvénynek bizonyos mértékig mindenki engedelmeskedik. Szerepet játszik, őszinte, az egyenes, a száját összeszorítva elhárító szerepében tetszeleg.

De a legigazságosabb törvény is tiltó hatású. A legkomolyabb ügyeket a viharedzettek elől elzárják. Az önelemzés tapasztalatának hiánya miatt felkészületlenek az ellenféllel való szembenézésre, akiket nem tudnak legyőzni egy merész, felülmúlhatatlan játék során.

Egyik parancs az, hogy ha vannak nehézségeid, küszködj velük csendben! A fenébe is! Az enyémről akarok beszélni. Ha annyi szám volna is, mint Sivának keze, és ha egész idő alatt jártatnám, akkor se lehetnék a törvény.

Pillanatnyi helyzetemben nélkülözhetetlen számomra a naplőírás, a kitérő, hogy ne érezzem magamat engedékenységem miatt bűnösnek.

A viharedzetteket kárpótolják hallgatásukért, repülőket irányítanak, bikákkal viaskodnak vagy horgásznak. Én viszont ritkán hagyom el a szobám.

Az ember, egy városban, ahol leélte majdnem az egész életét, nem feltételezhető, hogy egyszer magányos lesz. Én mégis az vagyok. Egyetlen szobámban töltöm a nap tíz óráját egyedül. Ahhoz képest ez még jó. Ugyanis a szűk helyiségekben az alacsony életszínvonallal járó kellemetlenségek is előfordulnak: ételbűz és különös szomszédok. Ezt az évek során megszoktam. Sok könyvem van. A feleségem abban a reményben halmoz el velük, hogy talán szükségem lesz rájuk. Vágyam, hogy úgy legyen. Régen, amikor saját lakásunk volt, folyton olvastam. Örökké könyveket vásároltam, őszintén megvallva többet, mint amennyit el tudtam olvasni. Könyvekkel körülbarikádozva az átlagosnál hosszabb, érdekesebb és fontosabb életet élhettem. Nélkülük akkoriban nem tarthattam volna meg magamnak ezt a magasabb szintű életet. Persze ez lehetetlen is volt, de legalább a jeleit a közelemben éreztem. S miután ezek elhalványultak, láttam és megérintettem. Mindegy, most ráérek, és az elkezdett tanulásra kellene összpontosítanom. Olyan érzésem van, hogy képtelen vagyok olvasni. A könyvek nem érdekelnek. Előfordul, hogy két-három oldal után nem tudom folytatni az olvasást.

Idestova hét hónapja mondtam fel az Inter-American utazási irodánál, hogy a katonai behívónak eleget tegyek.

Most is várok. Az egész piros betűvel írt bürokratikus komédiára hasonlít. Először ez volt a véleményem. Mindez úgy kezdődött, mint az évi szabadság. A rövid felfüggesztés a múlt év májusában indult, amikor hazaküldtek rendezetlen papírjaim miatt.

Tizenkilenc éve élek itt, de még mindig kanadai vagyok, brit tárgy, egy barátságos földönkívüli, akit ismeretlenül nem lehet besorozni. Öt hetet vártam, aztán megkértem Mallender urat az Inter-Americannél, hogy ideiglenesen vegyen vissza. De annyira kevés volt a munka, hogy még Tragar és Bishop úrnak is kénytelen volt felmondani. Évekig dolgoztak nála, mégsem tudott rajtuk segíteni.

Szeptember végén levélben értesítettek, hogy kivizsgáltak, és hogy a szabály szerinti második vérvizsgára idéznek be. Egy hónap múlva megtudták, hogy az IA-ban voltam, és szóltak, hogy legyek készenlétben. Ismét vártam. Végül a novemberi érdeklődésem során kiderült, hogy a nős emberekre vonatkozó új határozat értelmében haladékot kaptam. Új vizsgálatot kértem, azzal indokolva fellebbezésemet, hogy munkámban akadályoznak. Három hét gyözködés után áthelyeztek a 3A-ba. De még mielőtt tehettem volna valamit (hogy pontos legyek), egy héten belül egy újabb hatvan napra érvényes vérvizsgálatra utaltak. Hát visszaküldtek. Ez a meghurcoltatás még nem fejeződött be, abban biztos vagyok. Két, három, négy hónapig még elhúzódik. Addig a feleségem, Iva tart el. Könyörgött, hogy ezt ne érezzem tehernek, mert azt akarja, hogy élvezzem a szabadságot, olvassak és fenséges dolgokat tegyek, amit a katonaságnál majd nem lehet.

Kb. egy évvel ezelőtt nagy igyekezettel hozzáfogtam néhány esszé, a felvilágosodás filozófusainak életrajzát írni.

Diderot-nál a feléig jutottam el, amikor abba hagytam. Nem tudom, hogy vele folytatom-e majd.

Iva nem akarta, hogy dolgozzak, az IA ügyse biztosított volna megfelelő munkát.

Iva csendes lány. Sajátos módszerével elhárította magától a társalgást. Így most már nem bízunk egymásban. Sok dolgot nem tudnék neki elmondani.

Barátaink vannak, akiket régóta nem láttunk. Más életterünk van. Egyesek Washingtonban, mások a katonaságnál, egy pedig külföldön tartózkodik. Chicagói barátainktól korán eltávolodtam. Nem lelkesedtem azért, hogy meglátogassuk őket. Talán néhány nézeteltérést rendbe lehetne hozni. Én azonban úgy látom, hogy az összetartó fókopocs eltűnt, és a pótlására sincs szükség.

Végtelenül magányosan és tétlenül ülve a szobámban szeretném kiiktatni a nap kisebb zavarait: a cselédlány kopogását, a postás megjelenését, a rádiójazokat és a visszatérő kínos gondolatokat. Arra gondoltam, hogy dolgozni kellene, de nehezen látom be, hogy szabadsággal nem tudok mit kezdeni.

KERTÉSZ Mónika fordítása

HOMOK

NEIL JORDAN

A szamár patái olyanok voltak, mint a nővére kezén a körmök, hosszúak és hegyesek. A széleit kivéve, mert azok szálkásak és durvák voltak, nem pedig finomak és kemények.

Ült rajta, és mozgásra akarta bírni. Érezte, ahogy az állat gerince a csontoknak nyomódik a lába között. Érezte az oldalát, mint két puha, izzadt párna feszült a térdének és a combjának.

Sarkával megbökte az oldalát, és az állat odébb ment néhány lábnyit.

„Ne rugdost a homokot!” – mondta a nővére ideges hangon.

„Ha abba hagyom, jössz úszni?” – kérdezte.

„Csak állj le, légy szíves!”

„Nem!” – mondta.

Újra belerúgott a szamárba, habár félt a nővére nyelvétől. Amikor beszélt, úgy tűnt, hogy sok olyat tudott, amit ő nem. Olyan volt, mint a napozóolaja; mint az a szokása, hogy csukott szemmel fekszik a tengernél a törülközőjükön. Érezte, hogy ő is tud annyit, mint a nővére, de amikor ezt ki kellett mondania, sosem talált szavakat.

„Ha még több homokot rúgsz rám . . .”

„Jól van – mondta a fiú –, jól van.”

A számár nyakára tette a kezét, és megpróbált némi méltósággal leszállni róla, méltósággal, ahogyan a nővére tudta volna. Miközben ezen gondolkodott, a sötétkék tengert és a világoskék eget nézte. Aztán hallott valamit messze a háta mögött. Egy kiáltást. Hátrafordult a számaron, és látott valakit, amint fut az üregeken keresztül, és integet.

Gyorsan lemászott, minden méltóság nélkül. A csavargókra gondolt. Tudta, hogy a legtöbb számár csavargóké. Ránézett erre a számarra, és az pont olyan közömbös volt, mint mindig, a patái kimeredtek a fehérlő homokból.

Az alak különös, felnőttes céltudatossággal közeledett. Nem felnőtt volt mégsem, csak egy nála nem sokkal idősebb fiú. A fiú már a gyp szegélye mögött futott, felrugdosva a homokot. Teljesen meztelen volt. Egy csizmát tartott az egyik kezében, amivel időnként eltakarta a nemi szervét.

De jobbára nem tudta eltakarni, mivel futás közben hadonászott a karjával. A fiú látta, amint a kisebb, de erősebb és sokkal barnább, meztelen alak megtorpan. Látta a ziháló száját és a szemét, amely ijedt volt, mint az övé, de öregebb és mérgesebb, mint amilyen az övé valaha is. Az alak barna meztelensége a csipőnél fokozatosan szürkésfehérbe ment át. A csizma most már állandóan a szőrfolt előtt lógott.

„Ez az én számaram. Ereszd el.”

A fiú nyomban megtette. Nemcsak azért, mert félt, hisz félt is, hanem mert bármit megtett volna, amit az a szem kíván tőle. Ránézett a csizmára, ami nem rejtette el egészen azt a mérgesen göndörödő szörzetet és a nemi szervet. Ránézett a nővére. Ő másfelé nézett, el volt vörösödve, és megfeszült a teste a kék fürdőruhájában.

„Legközelebb megkapod!”

Kicsi, csontos ököl lebegett az arca előtt. Mögötte fiatal szemek, mint az övé, de a sarkuk körül ősi ráncokkal.

„Oké,” mondta. Megpróbált nem legyőzöttnek hangzani. A csavargó megfordult, és egy vékony nyaki szőrszálnál fogva maga után vezette a számarat.

„Tényleg,” mondta a nővére.

Most ő vörösödött el. A csavargó már a lejtőnél volt, és húzta maga után a számarat. A feneke ringott járás közben, a két fehér folt ellentétben állt vékony testének barnaságával.

Úgy érezte, hibáztatják ezért a meztelenségért. Most majdnem gyűlölte ezért a nővérét.

„Tényleg – mondta a nővére. – Egyes emberek.”

Hamisan hangzottak neki a felnőttektől ellesett szavak. A lány teste most a felhúzott térdének feszült, kezével átfogta, az álla pedig a karján nyugodott. A szemhéját leeresztette, nem csukta be egészen, csak kirekesztette vele a fiút. Bocsánatot akart kérni, de a lány szemhéja elzárta előle a szavakat. Ekkor már valóban gyűlölte. Már annyira elemi módon utálta, hogy szét tudta volna tépni, ahogy az ember a csomagküldözgetős játékban tépi szét a sok csoma-

golást, hogy megnézzze, mi van benne. Nem tudta, vajon gyűlöli-e azt, amit benne találna.

„Jean . . .” kezdte ő, de a lány hasra fordult, hogy hosszúkás hátát tegye ki a napnak.

A fiú egy kiáltást hallott a háta mögül, megfordult, és örült, hogy megszabadult a lánytól. Egy kicsit távolabb a csavargót látta, amint integet és kiáltozik felé, de nem hallotta, hogy mit. Valami sürgőset akarhatott, mert kezével az eget kaszálta. Elindult felé, bár félt a nővérét így, átkulcsolt karján nyugvó állal egyedül hagyni.

Ahogy haladt, a csavargó egyre nőtt, az integetés pedig fokozatosan megállt. Forró volt a homok a meztelen talpa alatt, a lábikráján pedig surrogott a fű. A fiú csípőre tett kézzel várta a közeledtét. Most nagyméretű nadrágot viselt.

„Akarsz egy menetet a számaron?”

A fiú hülyén bólintott.

„Kapsz fél órát a számarral fél óráért a nővéreddel.”

Nevetni kezdett a gondolatra, hogy elcserélje a nővérét egy számarért. A csavargó is nevetni kezdett, amitől a fiú még hangosabban nevetett, és a nagy nevetés körbejárta a testét megfeszítve a hasizmait. A csavargó nevetése lágyabb és értelmesebb volt. A fiú hallotta ezt, elhallgatott, és belenézett a cinkosan hunyorító szemekbe. Ekkor megint nevetni kezdett, ahogyan akkor szokott, amikor a felnőttek is nevettek. A tréfa átalakult egy másik tréfává, amelyet nem értett, de éppen ez tette egyre érdekesebbé.

Ekkor a csavargó hirtelen megállt: Kengyelt formált a kezéből, és maga elé tartotta.

„Tessék.”

Koszos és barázdált kezéről hámlott a bőr. A fiú engedékeny volt. Kiengedte a szellemet a palackból. Tudott is erről meg nem is. A bal lábát beletette a hámló kézből formált kengyelbe, majd felpattant a számarra, mire a csavargó belerügött az állatba, az pedig rohanni kezdett.

Félve és felvidultan kapaszkodott az állat nyakába. Ez pedig úgy rohant, ahogy sohasem gondolta volna, hogy a számarak képesek rá, sebesen döngette a talajt a patáival, a gerince igencsak törte a fiú ágyékát. A fejét odaszorította az állat nyakához, és hallotta a nehézkes és vad légzést, a paták pufogását. Térdei a dagadt hasba kapaszkodtak, a kezét pedig, amely nyálkás volt az állat pofájából csorgó nyáltól, erősen összekulcsolta a nyaka alatt. A szeme csukva volt, és a szemhéja mögötti feketeségben látott valami még feketébbet előbukanni, örvényleni, majd újra visszahúzódni.

Egyszer csak a számar megtorpant. Átbukott a számar fején, és a földre esett. Kiterült, állát a mélyedésben levő gyepebe ütötte, és meghallotta nővére sikolyát, egy sikolyt, amely tiszta volt, mint az ezüst.

A számar feje lógott, és ütemesen emelkedett. A lába között feketén fitygett valami, ami szintén emelkedett. A sikoly még mindig ott visszhangzott a fiú

tudatában. Tisztán, mint az ezüst, úgy szólt, mint ahogy a nap visszatükröződik a tengerben. A fiú futásnak eredt.

Gyorsabban futott, mint a szamár. Láta a zöld gyepet, a fehér homokot, majd a nővére fürdőruhájának tiszta kék színét és egy napbarnított hátat. Csomókban repült szét a homok körülötte, ahogy rávetette magát a hátra.

Érezte a meztelen vállakat a keze alatt. Utána a vállak kisiklottak, és az erős test hátrafelé nyomta, valami forró a hasának feszült. Egymás arcát öklözték, amíg nem kapott két-három erős ütést, majd mintegy kölcsönös megegyezésre abbahagyták. Aztán csak feküdt, amíg meg nem érezte a másik forró ágyékát, ekkor elvonszolta magát. Felnézett a nővére. Az egyik kezével a fejét fogta, a másikkal eltakarta a meztelenségét a fürdőruha felett. Hallotta a homokneszezést, amint a csavargó feltápászkodott.

„Azt hittem, cseréltünk.” Vérteljes volt a szája. Előrehajolt, mintha ütne, de ugyanolyan sebesen megváltoztatta a mozdulat irányát, és csak megvakarta a haját a füle mögött. A fiú elindult. Ő elmosolyodott.

„Elbánhattam volna veled” – mondta. Aztán felrántotta a nadrágját, és elindult a gyep felé. Amikor odaért, megfordult.

„Ez volt az utolsó alkalom, hogy elkaptad a szamaramat – mondta. Aztán végtelenül gúnyosan kuncogott. – Legalábbis amíg nem szerzel egy másik nővért.” Ezzel megfordult ismét, és elindult a fűvön át a szamár felé.

A kislány hangosan zokogott.

„Ugye nem fogod . . .” – kérdezte a fiú.

„De igen – mondta erre ő –, elmondom az egészet . . .”

De a fiú tudta, hogy úgyis szégyellné magát. Felkapta a törülközőt és a napolajat, majd elindult. Már elszállt a haragja. A szamárra, a csavargó hámló kezére és a nővére mellére gondolt. Kisvártatva megfordult.

„Ne sírj már. Elvégre nem történt semmi, vagy igen?”

A keze nedves volt a szamár nyálától, és vékony homokréteg tapadt rá. Ahogy megmozgatta az ujjait, csikorgott, neszezett alattuk a homok.

KOVÁCS Tamás fordítása

JEGYESEK

DANILO KIŠ

Akkoriban történt, amikor az apja még nem ivott (illetve a két Nagy Ivászat között, ahogy később az anyja mondta), és amikor még ő, Andreas Sam nem szolgált a gazdag parasztoknál. A háború második vagy harmadik évében jártak, a fiú nem volt még több nyolc–kilenc évesnél. A nemrég összegyűjtött széna illatától megrészgélve ült a kocsin, és figyelte a horizont mögé vöröslően lenyugvó napot.

– Adj isten, jó napot – köszöntötte Sam urat egy falusi gazda, és leemelte zsíros kalapját. Mondom, akkor történt mindez, amikor Sam úr, a fiú apja még nem ivott.

Az apja is levette kemény karimájú kalapját, majd így szólt:

– Jó estét. Látja, lassan lebukik már a nap.

– Szeles időnk lesz holnap – mondta a gazda. – Ha naplemente után vöröslük az ég alja nyugaton, az azt jelenti, hogy az idő szeles lesz.

– Igen, persze – erősítette meg a kijelentést az apja, és továbblépkedett a lomhán vánszorgó szekér után. A fiú nem tudta, hogy az apja észrevette-e. Szédült a szárított vadherétől, és furcsa bágyadtságot érzett. Hirtelen megremegett, és még jobban összehúzta magát a szénában. Az apja és Herman úr róla beszéltek. Hallotta, amint az apja megjegyezte: „Hallja, nagy csirkefogó lett belőle.” Tudta, hogy ez rá vonatkozott. Mukkanni sem mert, csak még jobban beletemetkezett a kocsin a szénába. Teljesen elgyengült a here és a kamilla kábító, mámorító illatától.

– Eh, gazduram – szólt a paraszt –, hamarosan kislányok szoknyája után futkos majd.

– Hogy mondja? Hamarosan?! – kiáltott fel az apja. – A napokban olyasmit tett, amit a szegyénytől el se merek magának árulni!

A fiút porig sújtotta a felismerés, hogy az apja tud a r r ó l. Az egészben az fájtn neki a legjobban, hogy az anyja elárulta. Pedig megígérte, hogy nem mond el az apjának semmit, amennyiben többé nem fordul elő ilyesmi.

– Mondom én kegyelmednek . . . – kezdett ismét beszélni a gazda, de a fiú ekkor már betapasztotta kezével a fülét, hogy egy szót se halljon többé erről. Szédülés fogta el a száraz kamilla illatától és a szegyénytől.

Íme, hogyan történt az az átkozott ügy, ami miatt most vörösödni, pirulnia kell. (Maradjunk meg a harmadik személynél. Lehet, hogy ennyi év után már nem is én vagyok Andreas.)

Júlia apjának, Szabó úrnak az udvarában bújócskáztak. Szombaton történt, iskola után. Amíg Farkas számolt, addig a többiek párokban bújtak el: Ottó és Marika, Emike (Júlia húga) és Oszkár, Júlia pedig Andival. Andreas már

nagyon régóta lángolt Júliáért. Ugyanabba az osztályba jártak, és ők voltak a legjobb tanulók: a fiú a fiúk között, a lány pedig a lányok között. A kislány szebben írt és gyorsabban felelt, mint a fiú, aki viszont szebben rajzolt és jobb fogalmazásokat írt.

Andi gyakran eljárt hozzájuk, mert az anyja angórából pulóvereket kötött Szabónénak és a lányainak. Ennek ürügyén gyakran fordult meg ott, különösen télen, hogy valami enivalót kérjen. Ilyenkor megállt és beszólt az ajtón: – Dicsértessékajézuskrisztus – majd azonnal hozzátette –, anyám kérné Szabóné öngagságát, hogy, ha nem esik neheze, adjon kölcsön egy kiló kenyeret. Lehet régi is. Édesanyám előre is köszöni, és azt mondta, hogy a nyáron majd mindent ledolgozik, amivel tartozunk.

Akkor átvette a lenvászon szalvétába csomagolt kenyeret, megköszönte (még egyszer), és már futott is, hogy megörvendeztesse az anyját. Azonban soha nem maradt hosszabb ideig Szabó úréknál.

– Írok neked egy levelet – suttogta.

Az istállóban, a szalmán feküdtek. Az udvarról behallatszott Farkas egyhangú mormogása: ötvenöt, ötvenhat, ötvenhét, ötvennyolc . . .

– Tudom, miről fogsz nekem írni – szólalt meg a lány.

– Nem tudod – válaszolt.

– Tudom.

El kellett hallgatniuk. Hallották, amint megcsikordult az istálló ajtaja.

– Valaki van a szalmában – kiabált Farkas.

Tudták, hogy nem láthatja őket. Csend lett. Tudták, hogy Farkas még ott maradt hallgatózni. Hamarosan azonban már távolodó lépteit hallhatták. Nem csukta be az ajtót.

– Nem tudod – ismételte meg.

– Tudom – mondta a lány.

– Holnap fogom odaadni, az iskolában. A hittankönyvedbe teszem. A tizenharmadik oldalhoz.

– Miért épp a tizenharmadikhoz?

– Csak úgy – mondta a fiú.

– Jó – egyezett bele a lány –, de akkor is tudom, hogy mi lesz abban a levélben.

– Esküdj meg, hogy senkinek sem árulod el.

– Jó – mondta ismét a lány –, de akkor is tudom, hogy mi lesz abban a levélben.

– Nem tudod – válaszolt. – Amint elolvastad a levelet, égesd el, és fújd szét a hamuját.

– Miért? – kérdezte a lány.

– Csak – felelt ismét kurtán. – Azért, hogy ne lehessen elolvasni, mi állt benne.

– Már mindenkit megtaláltak – mondta a lány.

– Te mész ki elsőként – szólt a fiú. – Mondd, hogy az istállóban voltál.

A lány lecsúszott a szalmáról, és szaladni kezdett. Ő csak akkor indult el, amikor már hallotta a lány csengő hangját az udvarról.

A következő körben ő volt a számoló. Am utána, mintha csak megbeszéltek volna, ugyanazon a helyen találkoztak.

– Tudom, hogy mi lesz abban a levélben – mondta ismét a lány. Hajfonatainak színe éppen olyan volt, mint a szalmáé, az orra fitos és szeplős, ajkai duzzadtak. Olyan volt az illata, mint a száraz vadheréé.

– Most akarod? – kérdezte a fiú. Alig tudta kinyögni. – Most akarod?

– Én félek – mondta a lány.

– Én is – felelte.

– Esküdj meg, hogy nem mondom el senkinek!

– Esküszöm – felelte.

– Én félek – mondta ismét a lány.

Szorosan egymás mellett feküdtek. A lány behunyta a szemét. Ő megcsókolta. Kis gödröcske volt az arcán, az orra kicsi, fitos és szeplős. Az illata olyan volt, mint a száraz vadheréé.

– Én félek – mondta a lány.

– Én is – ismerte el a fiú.

Egyszer aztán túl sokáig maradtak a szalmában, és Farkas rájuk talált.

– Andi és Júlia férj és feleség – állapította meg.

– Nem igaz – cáfolta Andi.

– Férj és feleség – ismételte meg Farkas. – Mindig együtt vannak.

– Köztünk semmi sincs – pattant fel Júlia.

– Akkor miért vörösödtél el? – kérdezte Farkas. – Miért pirul, ha nincs köztük semmi?

Júlia sírni kezdett, és evvel elárulta magát. Ezután minden a visszájára fordult. Andi erősebb volt Farkasnál, és pofon vágta, mire az elszaladt Annihoz, Andi nővéréhez panaszkodni.

Ezért döntött úgy Andi, hogy nem megy haza vacsorázni. Meg másnap reggelire sem. Soha többé nem megy haza. A nyáron majd halászik a folyóban, télen pedig faluról falura jár, és segít a gazdáknak. Amikor már lesz elegendő pénze, akkor vesz egy csónakot, és elutazik vele a nagypjához Cetinjére. Vagy bárhova. Gengszter lesz vagy nyomozó. Mindegy.

Szürkületig a folyóparton rejtőzködött, de akkor lehült a levegő, és a fiú reszketni kezdett. A hidegtől és a félelemtől egyaránt. Arra gondolt, hogy az édesanyja és Anna már biztosan mindenütt keresik faluszerte. Lehet, hogy az anyja bele is hal bánatába, ha ő nem ér haza az est leszálta előtt. Ezért úgy döntött, hogy letesz az utazásról, és a falu közelébe merészkedik. Hallotta Anna hangját, ahogy őt hívogatta. Visszaszólt neki.

– Gyere haza – mondta Anna. Nem mert a fűzeshoz közelíteni, ahol öccse rejtőzködött, mert biztos volt benne, hogy az követ szorongat a kezében. – Gyere ki, nem mondalak meg anyának.

– Ugyan mi mondanivalód lenne neki? – kérdezte.

– Nem árulom el neki, hogy Júlia vőlegénye vagy.
– Mondd meg anyának, hogy én soha többé nem megyek haza – utasította, és érezte, hogy összeszorul a szíve.
– Édesanya sírni fog – szólt a lány.
– Elmondtad már neki? – kérdezte.
– Nem – válaszolta Anna. – Esküszöm, egy szót se mondtam.
– Ha nem mondasz el neki semmit, akkor nem megyek el San Franciscóba. Crna Gorába se.

– Nem mondok el neki semmit – ismételte Anna.
Ekkor érkezett oda az édesanyja, és hívogatni kezdte. Andreas megtörülte a szemét, mély lélegzetet vett, majd előjött a rejtkehelyéről. – Áll az alku, csak ne mondj neki semmit arról – sűgta Annának.

Az anyja azonban mindig észrevette, ha sírt.
– Miért sírt az én kicsim? – kérdezte az édesanyja.
– Nem sírtam – mondta, de egy sírás utáni sóhaj szakadt föl belőle.
Elpityeredett, mert eszébe jutott, milyen borzasztó is lett volna az édesanyjának, ha ő világgá ment volna.

Anna segíteni szeretett volna neki.
– Megint el akart szökni San Franciscóba. Vagy Crna Gorába, a nagyapához.
Ekkor már be kellett vallania, hogy sírt. Azt is, hogy miért. Természetesen a világ összes kincséért sem ismerte volna el, hogy Júlia vőlegénye lett, és együtt aludtak a szalmában. Csak a legszükségesebbeket mesélte el: azt, hogy az istállóban együtt bújtak el, Farkas pedig emiatt csipkelődött vele. Ekkor ő végigvágott rajta. Ez minden. Ha kerékbe törték volna, vagy akár gyufát gyújtogattak volna a körme alatt, akkor se vallott volna be ennél többet.

Meg volt győződve róla, hogy az anyja elhitte, amit mondott, és Anna sem mesélt el neki semmi mást, hogy Júlia vőlegénye lett, meg a többi eseményt.

Most pedig, lám, rá kellett jönnie, hogy az anyja mindenről tud, ráadásul még az apjának is elmondta, hisz különben miért mondta volna az apja, hogy ő (Andi) a napokban valami olyasmit tett, amit szégyen lenne elmondani?

Hát ezért tapasztotta be kezével a fülét, és hunyta be a szemét, ezért érezte úgy, hogy rögtön meghal a szégyentől és a szomorúságtól. Teljesen elgyengült az épp megszáradt here mámorító illatától.

Amikor kinyitotta a szemét, látta az apját, megtermett alakját, bottal a kezében, fekete keménykalapjával, elmaradva a kocsitól, ahogy alakja kirajzolódik a vörös horizonton.

KISPÁL Éva fordítása

AZ UTOLSÓ LEVÉL

O. H E N R Y

I. rész

Greenwich Village-be, New York egyik körzetébe, sok olyan ember költözött, akiket érdekelt a művészet. Szerették a hely bohém életét, és élvezték, hogy számos művész közelében élhetnek. Az épületek, lakások gyakran öregek és piszkosak voltak, de ez csak növelte a hely érdekességét.

Egy régi téglaház tetején volt Sue és Johnsy stúdiója. Egyikük Maine államból való volt, a másikuk Californiából. Egy nyolcadik utcabeli hotel éttermében találkoztak. Mindketten művészek voltak, és akkortájt érkeztek New Yorkba, hogy munkát keressenek.

Ez volt májusban. Novemberben, egy hideg, láthatatlan idegen, akit az orvosok tüdőgyulladásnak hívnak, látogatta meg a várost, fagyos ujjával megérintette az embereket, itt is, ott is.

Megérintette Johnsyt is, aki festett vaságyán feküdt, alig mozdult. Onnan nézett ki, a kis ablakon át a szomszédos épület fehér falára.

Egy reggel az elfoglalt orvos kihívta Sue-t az előszobába.

– Egy a tízhez az esélye, hogy életben marad – mondta, miközben lerázta lázmérőjében a higanyt. – Ez is attól függ, hogy ő jobban akar-e lenni. De a kis barátnőd elhatározta, hogy meg fog halni. Van-e valami vágya?

– Egyszer le szeretne volna festeni a nápolyi öbölt – mondta Sue.

– Nem, valami lényegesebbre gondoltam, egy férfi talán?

– Nincs.

– Nos, meglehet, ez csak a láza és általános kimerültsége miatt van. De ha a beteg biztos benne, hogy meg fog halni, csak ötven százalék esélyt adok az orvostudománynak. Ha sikerülne felkeltened az érdeklődését valami iránt, például a legújabb női ruhák iránt, akkor egy az öthöz esélyt adok az egy a tíz helyett.

Miután az orvos eltávozott, Sue bement a szobájába, és sírt. Később megpróbálta eltitkolni szomorúságát, és füttyörészve ment be Johnsy szobájába.

Johnsy a takaró alatt feküdt, arccal az ablak felé. Sue abbahagyta a füttyörészést, mert úgy gondolta, alszik. De nemsokára ismétlődő, halk suttogást hallott. Gyorsan az ágyhoz ment.

Johnsy tágra nyílt szemekkel bámult ki az ablakon, és visszafelé számolt.

– Tizenkettő – mondta, kicsit később –, tizenegy – majd –, tíz – és –, kilenc – aztán –, nyolc, hét.

II. rész

Sue kinézett az ablakon. Vajon mit számolhat? Csak egy szürke udvar és a szomszédos ház fehér fala látszott. Egy réges-régi szőlő, melynek alsó része már elhalt, kapaszkodott fel a falra. Az ős hideg leheletével már majdnem lefújta róla a leveleket, ágai csaknem teljesen csupaszak voltak.

– Mi van, kedvesem?

– Elkezdtek gyorsabban hullani. Három napja még majdnem száz volt. Belefájdult a fejem a számlálásba. Ez most könnyű. Még egy leesett, már csak öt maradt hátra.

– Öt mi, drágám? Mondd meg! – szólt Sue.

– Levél. Annak a szőlőnek a levelei. Amikor az utolsó levél is elszáll, én is vele távozom. Ezt már három napja tudom. Nem mondta az orvos?

– Nekem semmi ilyen nem mondott az orvos. Ez csak butaság – mondta Sue. – Mi közük van azoknak a régi leveleknek a te gyógyulásodhoz? Egyébként is, miért szereted annyira azt a szőlőt. Kérlek, ne légy ostoba! Az orvos azt mondta nekem reggel, hogy gyorsan fel fogsz épülni. Most pedig próbálj enni valamennyit a levesedből, és engedd, hogy visszamenjek dolgozni, hogy legyen pénzem oportói bort venni neked.

– Nincs szükség bor vásárlására – szólt Johnsy, tekintetét a túlsó ház falára szegezve. – Még egy levél lehullt. Már csak négy maradt. Szeretném látni az utolsó levél lehullását is, mielőtt leszáll az est. Akkor én is távozom.

– Johnsy, kedves – szólt Sue, és odahajolt hozzá. – Megígéred nekem, hogy becsukod a szemed, és nem nézel ki az ablakon, míg dolgozom? Holnapig át kell adnom ezeket a rajzokat. Szükségem van fényre, ezért nem húzhatom le a függönyt.

– Nem festhetnél a saját szobádban? – szólt Johnsy hidegen.

– Inkább itt maradnék melletted – válaszolta Sue. – Különben is, nem szeretném, ha azokat a buta leveleket néznéd.

– Szólj majd, ha befejezted – mondta Johnsy, majd becsukta a szemét, és sápadtan, nyugodtan feküdt az ágyon. – Látni szeretném, ahogy az utolsó levél is lehull. Belefáradtam a várakozásba. Elfáradtam a gondolkodástól.

– Próbálj aludni – szólt Sue kicsit később. – Le kell mennem egy kicsit megkeresni Behrman urat, hogy modellt üljön nekem. De visszajövök, addig ne mozdulj, és ígérd meg, hogy nem nézel ki az ablakon.

Az idős Behrman festő volt, az első emeleten, alattuk élt. Már túl volt a hatvanon. Behrman nem volt sikeres művész. Mindig mesterművet szeretett volna festeni, de sohasem tudott hozzáfogni. Régoóta nem festett már semmit, kivéve a kereskedőknek készített reklámképeket. Kis pénzt keresett azzal is, hogy modelleje volt az olyan fiatal művészeknek, akik nem tudtak megfizetni egy hivatásos modellt. Sok whiskyt ivott, és amikor ittas volt, mindig arról a nagy mesterműről beszélt, amit meg fog festeni. Vad és heves ember volt, azt

képzelte magáról, hogy házőrző kutyája és védelmezője annak a két fiatal művésznek, akik fölötté laknak, és akiket annyira szeretett.

III. rész

Sue a gyöngén megvilágított stúdiójában találta Behrmant. Az egyik sarokban ott állt az üres vászon, mely már huszonöt éve várt a beígért mestermű első ecsetvonásaira. Sue elmondta neki azt a különös gondolatot, amit Johnsy talált ki az utolsó levélről, és hogy fél, nehogy Johnsy valóban meghaljon, mikor lehell az utolsó levél.

Az öreg Behrman felkiáltott.

– Hát vannak-e emberek a földön, akik olyan ostobák, hogy egyszerűen azért haltak meg, mert a levelek lehullottak egy régi szőlőtőkéről? Soha nem hallottam hasonlót. Miért hagytad, hogy ilyen jusson az eszébe? Oh, szegény kis Miss Johnsy.

– Nagyon beteg és gyenge szegény – magyarázta Sue –, a láztól tele van a feje ilyen különös gondolatokkal.

Johnsy aludt, amikor fölértek az emeletre. Sue leeresztette a függönyt, és behívta Behrmant a másik szobába. Félénken néztek ki az ablakon a szőlőtökére. Majd egy pillanatig némán nézték egymást. Hideg, havas eső esett. Behrman elkészült, hogy modellt üljön Sue-nak.

Mikor Sue másnap felkelt, Johnsy tágra nyílt szemeivel, tompa tekintetével figyelte az ablakot.

– Húzd fel a függönyt. Látni akarom – szólt Johnsy csendesen.

Sue engedelmeskedett.

De, oh, a heves eső és az erős szél ellenére is egy levél ott lógott a szőlőn. Az utolsó levél. Még sötétzölden csüngött egy ágon, körülbelül húszlábnyira a földtől.

– Ez az utolsó – szólt Johnsy. – Biztos voltam benne, hogy az éjjel leesik. Hallottam a szelet és az esőt. Ma le fog esni, és akkor én meghalok.

– Kedves Johnsy – szólt Sue, arcát Johnsyéhoz hajtva a párnára. – Gondolj rám, ha magadra nem is. Mi lenne velem akkor?

A nap lassan elmúlt, és az est növekvő sötétségén át még mindig ott látták a levelet a szemben levő ház falán. Amikor eljött az est, a szél ismét elkezdett fújni, és az eső is erősebben vert.

De amikor másnap Johnsy felhúzatta a függönyt, a levél még mindig ott volt.

Johnsy sokáig feküdt, és figyelte a levelet. Ekkor odahívta Sue-t.

– Tudom, Sue, rossz voltam – mondta Johnsy. – Valami azt súgja, az utolsó levél azért maradt meg, hogy megmutassa nekem, mennyire rossz voltam. Bűn volt a halált akarni. Kérlek, hozz egy kis levest, és tegyél néhány párnát mögém, mert föl szeretnék ülni, hogy lássalak főzni.

Egy órával később Johnsy ezt mondta.

– Sue, egy napon le szeretném festeni a nappali öbölt.

Délután jött az orvos. – Szépen gyógyulsz – mondta, miközben Johnsy vékony kezét tartotta a kezében. – Körülbelül egy hét múlva már teljesen jól leszel. Most pedig egy másik beteghez kell mennem, egy szinttel lejjebb. Berhmannak hívják. Valamilyen művész, azt hiszem. Szintén tüdőgyulladás. Ő idős, gyenge ember, a roham pedig erős. Nincs semmi esélye, de elküldöm a kórházba, hogy kicsit jobb környezetben legyen.

Másnap Sue odament Johnsy ágyához. – Az orvos szerint nemsokára teljesen meggyógyulsz – mondta, miközben Johnsyt a karjaiba fonta. Johnsy nevetett boldogságában.

– Hát nem csodálatos ez? – folytatta Sue. – De most valami fontosat szeretnék mondani. Az idős Behrman úr ma reggel meghalt a kórházban tüdőgyulladásban. Két napig betegeskedett. Mikor az első nap megtalálták a szobájában, fájdalmai voltak és magas láza. A cipője és ruhája hideg és nedves volt. Nem tudták kitalálni, hol lehetett majdnem egész éjjel. Majd találtak egy lámpást, egy létrát, és még néhány tárgyat, ami arra utalt, hogy míg odakinn esett és fújt a szél, ő felment, és egy zöld levelet festett a szemközti ház falára. Nem volt furcsa, hogy a levél sohasem mozdult, amikor a szél fújt? Ah, drágám, ez volt Behrman igazi mesterműve. Azon az éjjelen festette, amikor az utolsó levél is lehullt.

KOCSIS Antal fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

BAJCSY-ZSILINSZKY-KOSZTOLÁNYI-MANN

A német kultúra a Nyugatban a 20-as években

B O R I I M R E

Abból az elgondolásból indulok ki, hogy egy nép szellemiségének megnyilatkozásai legegyszerűbb módon a folyóiratok szélesre tárt kapuin át érkeznek egy másik nép szellemi életébe, kerülnek annak szellemi vérkeringésébe. Amikor tehát azt akarjuk vizsgálni, hogy az 1920-as években a német kultúrának milyen képét látjuk az 1996-os esztendő távlatából, kézenfekvő, hogy a kérdéses esztendő jelentős folyóiratait, elsősorban a *Nyugatot* és *A Mát* nyitjuk fel, s időzünk most a *Nyugat* évfolyamainál. Magyar irodalmat mondok, és nem Közép-Európát emlegetek, és teszem ezt azért is, mert a magunk horizontján túl a Közép-Európát is áttekintő szemlélődéshez sem időnk, sem erőnk. Meg azután az 1920-as évek kritikus időszakot is jelentenek azokban az irodalmakban, amelyeket közelebbről megismerhettünk. Ha az első világháborúnak voltak teherétélei a háborút követő évtizedben, akkor ezek a teherétélek a hadviselő országok háborúzó mivoltából is következtek. Gondolom, a magyar irodalom reakcióját a vereség ténye befolyásolta, a szerb irodalomét (ezt vélem ismerni) a győzelemé. Vesztes és győztes főleg a francia szellem felé fordult, a némettel már kisebb mértékben kommunikált. A német expresszionizmusra kellene gyanakodnunk a szellemi jelenlétet biztosító tényezők között, de 1920 után *A Ma* közleményeiből ítélve már nem ereje teljében jelent meg a magyar olvasók szeme előtt. Nincsenek azonban biztos fogódzóink, amikor a német szellem jelenlétének mibenlétét akarjuk vizsgálni, ezért tetszőlegesnek kell tartanunk azt a megfigyelésünket is, hogy a magyar kultúra az 1920-as években inkább mondható franciásnak, angolosnak, akár még olaszosnak is, de legkevésbé németesnek lehet tartani. Ha a *Nyugat* 1920-as évekbeli számaint nézzük, s mellettük *A Ma* fél évtizedét – ezt kell mondanunk. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a magyar irodalom az 1920-as években megvolt a német kultúrával való találkozások és érintkezések nélkül. S hogy nem volt meg, az alább következő megfigyeléseink is bizonyítani szeretnék.

1.

Kezdjük talán a legkényesebb kérdéssel. A *Nyugat* 1920-as évfolyamában találjuk a Bajcsy-Zsilinszky Endre első könyvével kapcsolatos polémiát, amely mostani érdeklődésünk körébe illő jelenség. Nem jelentős írás a Zsadányi Henriké, de már benne megtaláljuk a német kultúra, a német gondolkodás negatív képét is. Tegyük hozzá nyomban, ezek a jelzetek a következő években csak szaporodnak, hogy azután Hitler uralomra jutásával totalizálódjanak. Maga a „nemzeti újjászületés” igéje is a német örökség része, de a magyar közélet frázisai között is ott van, láthatók, mint Zsadányi Henrik írja, a falragaszokon éppen úgy, mint a nemzetgyűlési tudósításokban. Zsadányi kimutatja, hogy Zsilinszky Endre világnézete „magyar világnézet”, amelyet „erkölcsi és hatalmi irányba” szándékozik fejleszteni, legalább is a *Nemzeti újjászületés és a sajtó* című „kis munkácskája” szerint, amelyet a *Nyugatban* recenzoált. Zsilinszky nézeteinek forrását a német politikai gondolkodásban fedezi fel: „Zsilinszky Endre ideálja Németország, vagy talán inkább Poroszország, persze nem a mai, hanem a háború előtti. A német militarizmusért, rendért, fegyelemért és kötelességtudásért rajong. Militarizálni szeretné a lelkeket, a militarizmus véredényeit szeretné a nemzet húsába beágyazni.” Úgy tudja, hogy a porosz militarizmus szótárának legelkopottabb szavait használja. Hatalmi gondolatot hirdet 1920-ban – mondja Zsadányi. Nincs helye pacifizmusnak, a hatalmi elvnek kell uralkodni, és ami a legfeltűnőbb talán az, hogy Zsilinszky Endre elutasítja a nyugati kultúrát, a franciát a zsidóval egyenlíti ki, az amerikai kapitalizmust pedig egyértelműen elveti. Zsilinszky Endre fajvédő is itt: a zsidóság szerepét a minimálisra akarja csökkenteni, és a zsidó sajtót a magyarság erkölcsi züllése fő okozójának tartja. Az nagyra növelte a magyarság hibáit és bűneit, de kíméletlenül elnyomta erőnyeit. „Azt könnyen megállapíthatja minden normális ítéletű ember, hogy a magyar sajtónak döntő része van a magyar nép erkölcsi lezüllesztésében, nemzeti elerjedésében, a magyar állam szétdarabolásában és hatalmi letörésében.” Következik tehát, hogy úgy léphet Magyarország Németország nyomába, ha a sajtóban megszünteti a zsidóság befolyását. Cenzust is kész bevezetni: csak öt százalék, és nem több lehet zsidó a sajtóban! És ha ez meglesz, „Magyarország ismét büszkén emelkedhet ki Európa népei közül, erkölcsben, fegyelemben, tisztaságban és jólétben fog élni”.

Zsadányi Henrik leírásának terjedelmesebb felében vitába száll a kétségtelesenül kiabálóan ellenforradalmi, a fehérterror ideológiájához kapcsolódó nézetekkel. Nem mélyenszántóan, de a zsurnalizmus adta polemikus lehetőségek igénybevételével, és perel mind Zsilinszky Endre zsidófelfogásával, mind az egészséges magyar népet dicsérő szavaival – minden alkalmat kihasználva futtatta meg a kínáló német párhuzamokat, azt, hogy Németországban is

ott van a zsidó sajtó, ott is kapitalizmus van, de az egészséges kapitalizmus a Rotschildok jelentős otltéte ellenére. S leszögezi: „A mi gazdaságunk és erkölcsünk képét nagyjából szintén országunk földrajzi fekvése, földünk minemősége és politikai kapcsolataink szabják meg – persze az embereken keresztül, vagy ha jobban tetszik, az emberek »akarátán« keresztül.”

Zsilinszky Endre brosúrája felett azonban a *Nyugat* nem tért napirendre, mert 1920 őszén Móricz Zsigmond írásával még egyszer visszatért a Zsilinszky Endre témájára, főképpen hogy magáról Móriczról is szó van Zsilinszkyknél: „Ha Zsilinszky Endre oly kitűnő és bátor, sőt vakmerő jellemzését meri adni az én munkásságomnak, és pedig olyan elismerő értékeléssel: akkor hogy lehet, hogy nem találja meg azt a morális és belső parancsot, a kategorikus imperatívust, amely ugyanezt az embert előre vitte?”

Móricz is szinte pontokba foglalja Bajcsy-Zsilinszky Endre nézeteit. Említi, hogy „túlságosan, sőt csodálatosan katona”, és az „ő mai kultúrállapotával alig is illik össze ez a militáris világnézet”, holott „nem az a jövő katonája, aki öl, hanem aki ölel”. Túlzás Móricz szerint, ahogyan a zsidókérdést Zsilinszky Endre beállította, és „bűnbak-politikát” folytat. Hogy mindennek ellenére Móricz nagyobb megértéssel és szeretettel beszél Zsilinszky könyvéről, azt a szerzője iránti leplezetlen rokonszenvével magyarázzuk. Zsilinszky az ő embere, „abba a típusba tartozik, amelynek kitermelése lett volna az ő politikai álma”. Természetesen neki is van német párhuzama: „Tisza Istvántól hallottam egyszer egy vacsorán a következőket: »Ha Németországban egy földbirtokos megtelepszik, az rögtön megszervezi a falut, szövetkezetet csinál, ír, levelez, gazdasági ügynöke a falunak . . . Ahol pedig itthon egy magyar földbirtokos megtelepszik, ott felhangzik a cigánymuzsika . . .«”

A Bajcsy-Zsilinszky Endre pályájával foglalkozó irodalom egyértelműen jelzi, hogy a politikai pályán mozgó „katonás” férfi Szegeden Gömbös Gyula csoportjának volt a tagja, azé, amelynek fő jellemzője a türelmetlen nacionalizmus és a hars antiszemitizmus. Vagy részletesebben Vigh Károly szavaival: „Nacionalizmus és agrárreform, militarizmus, a kapitalizmus »kinövéseinek« letörése, oktatásügyi reform, a »zsidókérdés megoldása« és a szabad királyválasztás – ezek voltak a későbbi, fajvédőnek nevezett csoport jelszavai és politikai programpontjai” (*Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Budapest, 1984). A Zsadányi Henrik és Móricz Zsigmond ismertette Bajcsy-Zsilinszky-brosúra nyilván még szegedi provenienciájú. Életrajzából pedig azt is tudjuk, hogy 1920 tavaszán Németországba utazott, és ott fél éven át tanulmányozta többek között Noske nézeteit, és „lelkes hívévé” vált a nemzeti érdekű szociáldemokráciának. Érvényes volt az 1920-as évekre is, amit Thomas Mann az 1930-as években mondott, nevezetesen, hogy „Önöknel is, miként nálunk, szemben áll egymással egyelőre mereven és csak reményében a kiengesztelődésnek a két réteg; egyik az általános európai-humanista, a másik a nép-nem-

zeti elemek csoportja”. Bajcsy-Zsilinszky akkoriban kétségtelenül a „nép-nemzetiek” csoportjába tartozónak tudta magát.

A német szellemi világképnek ezek a Bajcsy-Zsilinszky Endre gondolkodásában is beszüremkedő vonásaira továbbra is figyel a *Nyugat*. Ignotus 1927-ben Hindenburgról elmélkedik, és azt állapítja meg, hogy éppen Hindenburg elnöksége idején került mind a nacionalizmus, mind az antidemokrácia az uralmi rendszer középpontjába, azzal a meghagyással, hogy Ignotus szerint Hindenburg kifejezője, nem pedig okozója mindannak, amin a német nép az 1920-as években keresztülment, s – tegyük hozzá – amin majd az 1930-as években keresztülmegy. Paradoxon ebben a gondolkodásban, hogy 1928-ban a Julien Benda nevezetes könyvét ismertető M. Pogány Béla azt mondja, hogy aki a németeket vádolja az „anyag uralmának” kezdeményezéséért, az „maga is beleeseik a francia nacionalisták legelembb elfogultságába”. Természetesen az anyagot „uralomra segítők” nevét is tudta mindenki akkor: Marx Károly és Engels Frigyes volt a két „vádlott”.

2.

A nemzeti újjászületés és a sajtó megjelenésének évében publikálta Kosztolányi Dezső *Tanulmány egy-versről* című esszéjét, amely méltó nyitánya az I. világháború utáni magyar Goethe-recepciónak, hogy nyomban utána Babits Mihály lépjen fel Goethe *Napló* című versének fordításával és kiadásával 1921-ben, majd 1925-ben már Kozma Andor Faust-fordítása foglalkoztatta az irodalmi közéletet Magyarországon, 1928-ban pedig Ignotus támaszt kis vihart a *Goethe és Börne* című írásával – kissé már a közelgő 1932-es Goethe-évfordulóra való készülődés ígéretében is.

Kosztolányi Dezső Goethe-értelmezésének nagy irodalma van, s kérdés, lehet-e valamit is hozzátenni ahhoz a heves és kétfrontos vitához, amely 1920-ban lezajlott, majd tovább élt elsősorban a Kosztolányi- és a Tóth Árpád-irodalomban. Kétfrontos vitát mondtunk, mert volt egy politikai pergőtűz is a Goethe-verset lefordítani kezdeményező Kosztolányi ellen, és egy párbaj a fordítás kérdésében Kosztolányi és Tóth Árpád között, fordításaik közreadásával a többiek, Dóczy Jenő, Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond, azután Kardos István, Kabos Ede és Pásztor Árpád segítségével. A Goethe-kérdés felvetésével a német szellemiség látszott aktivizálódni. Még akkor is, ha szem előtt tartjuk, hogy egy politikaivá is átminősülő kérdés kapcsán apolitikusságot is emleget például Kardos László a Tóth Árpádról frott monográfiájában. Kosztolányi Dezsőné nyomán rajzolódik ki Kosztolányi Goethe-élményének „harmadik utas” karaktere. Kosztolányiné írta: „Goethével foglalkozik most sokat. Bölcsességet tanul belőle, csendesen dolgozni akkor is, amikor a vihar csapkod. Tanulmányt ír az Über allen Gipfeln verstanáról.

Ugyanaz ez az ő számára, mint amikor Goethe a csontokról írt az ostromlott városban.” Ezt fejleszti Kardos László: „Kosztolányi, aki a proletárdiktatúra bukása után a klerikális *Új Nemzedék* munkatársa lett s ott a szatirikus Pardon-rovatot szerkesztette, politikai jellegű támadások tüzebe került. A támadásokat nehezen állotta, s igyekezett valaminő apolitikus írói teljesítménnyel semlegesíteni a baloldali felháborodást, s talán a jobboldali elégedetlenséget is, amely kevesellte Kosztolányi részvételét az ellenforradalmi sajtóhadjáratban. Így fordult Goethehez.”

Nem véletlen tehát a Goethehez való fordulása Kosztolányinak: olyan bástya a kiszemelt Goethe-dal, amely egyszerre szolgálta a védekezést és a támadást, azonkívül Kosztolányi mintegy a remekmű védnöksége alá helyezte magát 1920 tavaszán. Nem az a gesztusa, mint a Lenaut fordító Tóth Árpádé nagyjából ugyanabban az időszakban a *Záróhang az Albingensekhez* tolmácsolásával. Tanulságos lenne számba venni, mit írt Kosztolányi azokban a hetekben, amikor a Goethe-vers fordításán és kísérő tanulmányán dolgozott. Kitűnhetne például, hogy éppen ez a fordítás volt legszubjektívebb megnyilatkozása, annak a vágnak a kapaszkodója, amellyel a hétköznapi fölé dobhatta magát. Jogos ez a feltételezés, ha a *Tanulmány egy versről* című írása keltette vitákat lezáró *Még egy szó a versbírálatról* című szövegének következő passzusára figyelünk. Visszahatás volt a tanulmánya és a fordítása, így érezték többen is. Maga írta: „visszahatásnak érezték a napilapjainkban elburjánzott hangulatkritikákkal szemben, melyek vagy baráti élmélyések vagy pártos gyűlölködések, de meg-egyeznek egymással abban, hogy semmi kézzelfoghatót se adnak az olvasónak”. Sokcélúságát is hangsúlyozza Kosztolányi, de mintha magáról a versről és szerzőjéről, Goethéről, megfeledkezni látszott volna, ha nem találnánk a következő kitéelt is: „Az ilyen remekművek igazi nagysága éppen abban van, hogy mindnyájunkban a saját érzéseinket keltik fel, szinte személyesen fordulnak hozzánk.” Mi volt tehát a gyakorlati haszna azon túl, hogy íróasztalhoz ültetett költőket és kezükbe adta Goethe versét? A magyar műfordítás elvi és gyakorlati kérdéseinek tisztázását segítette elő, és megfogalmazni ösztönzött olyan gondolatokat, amelyek a műfordítás modern kánonjába beépültek, noha Kiss Ferenc azt állapította meg, hogy Kosztolányi az „Über allen Gipfeln fordításáról kezdeményezett vitában alulmaradt”. De alulmaradt-e valójában? Mert nem pusztán a vers lefordításáról volt szó, hanem magyarázatáról is, és Kosztolányi éppen egy Goethe-vers boncolásával mutatott példát a műelemzés egy lehetséges módjára. S bár a műfordítással foglalkozó Szabó Ede azt állította, hogy a Goethe-vers egyetlen fordítása sem hozott máig sem „kielégítő megoldást”, de Kosztolányi „remek formai-zenei elemzése” (esetleges gyengeségei ellenére is) példamutató, abban mindenképpen, hogy a vers egységének a gondolatát tette kiindulási pontjává, s nem játszotta ki a formát a tartalom, a tartalmat a forma ellenében, főképpen pedig példázta, a „kifejezés édes gyötrelmével” kell a „goethei vers végtelensége fölé” hajolni, illetve a

„formából a lélekre rámutatni”, ahogyan a *Tanulmány egy versről* zárósoraiban mondja. Tegyük mindehhez még azt, hogy a Kosztolányi felvetette kérdés valóban időszerű volt. A *Nyugat* kérdéses februári számában Kosztolányi tanulmánya után Babits műfordításról szóló tanulmánya következett, s az az alábbi mondattal indult: „Lehet-e valamely költeményt minden tökéletességével egyetemben átültetni egy másik nyelvre, hogy teljesen az eredeti hatását érijük el? Hiszen a versnek, a kötött formájú beszédnek sokkal kényesebb, sokkal kitapinthatóbb a hatást keltő mechanizmusa, mint a prózáé.”

Említenünk kell, hogy a Kosztolányival vitázók rendre Goethe verséről is nyilatkoztak, és ezek a nyilatkozatok a Goethe-recepció nem lebecsülhető, megkerülhető adalékai. Ha Kosztolányi azt sugallta Tóth Árpád olvasata szerint, hogy itt a „pantheista Goethe pogány muzsikája szólal meg . . . ujjongó zene, vad menádtánc”, akkor a vele perbe szálló szerint Goethe verse „könnyes szelídségű, a szentimentalitásig lágy hangú pár sor . . . amelyek végén – a nyugalom és béke és elhallgatás képei felsorakoztatása után – egy fáradt vándor a maga elpihenésének vigasztaló reményét sóhajtja az esti csöndbe”. És a fiatal Goethe sóhaja ez a vers még – mondja –, van benne a wertheri hangulatokból is, és az agg Goethe megkönnyezte, amikor szembetalálta magát ifjúkori világfájdalmával! Gellért Oszkár egy időben Tóth Árpáddal gyönyörködik Goethe versének szépségében, míg Móricz Zsigmond a maga fordítását jelképesen „nem a hegycsúcs alatt álló faház deszkájára, hanem a Goethe margójára” írja. Pásztor Árpád a „lefordíthatatlan szépségű Goethe-verset” elemzi, és a „vers mindent kiegyenlítő nirvánaszerű nyugalmú záró decrescendójáról” beszél. Kardos Istvánnak Schubert zenéje a támasza, és az énekelhetőség kritériumát viszi a vitába, Kabos Ede pedig lakonikusan szögezi le: „Goethe nyolc sora: muzsika és közvetlenség.”

Goethe az 1920-as években is mindvégig foglalkoztatja a magyar elméket, s érdekes, hogy indulatokat támaszt a vele való foglalkozás. Az újabb polémia 1928 nyarán lobbant fel, amikor Ignotus a vitasztító a *Goethe és Börne* című „figyelőjében”. Az apropót Turóczi-Trostler József szolgáltatta a régi német irodalom magyar vonatkozásairól írott tanulmányával, amelyben Börne Goethe-ellenességét emlegeti, és Petőfit idézi. Ignotus Börne és Turóczi-Trostler József ellenében kelt Goethe védelmére, és Goethe-ismeretekből vizsgálva leszögezi: Börne tudatlan volt és dilettáns, aki nem jutott túl a XVIII. század „naiv világboldogításán”, mert „nem vette észre, bár az orra előtt alakult, a gazdasági, tudományos és technikai új világot”, Goethe pedig „minden különcködése, ősisága és statikus spinozizmusa mellett dinamikusabb, evolúcionista, mindent összevetve modernebb volt a XIX. századbeli Börnénél. Ez, egyebek között, a különbség a genie és a talentum között”. Egy forradalmak utáni évtizedben természetesen kívánatosabb a „hüvös” Goethe, mint a „heves” Börne. Kosztolányi Dezső után most Ignotus nyilatkozik, s teszi így: „Ma már hüvösebben gondolkozunk a forradalmakról, többet is csalódtunk bennük,

mint Börne, de azért ránk is furcsán hat, hogy az egész nagy francia forradalmi felfordulás Goethét inspirálta ugyan, de nem többre, mint két igen alacsonyrendű, intrika vígjátékokskára.” Felidézi Ignotus Eckermann elbeszélését az 1830-as Goethéről, akit nem a párizsi júliusi események foglalkoztatnak, hanem a francia Akadémiában dúló vita az állatfajok eredetéről. Mintha Kosztolányit védené a Gábor Andorék támadásai ellen, amikor így írt: „Goethe, mindent összevéve, humánus szempontból is, hasznosabb, mint a tendencia s a szertelenség.” Ignotus egy hónap múlva visszatér a Goethe-témához a *Nyugat* Színházi figyelő című rovatában *Ad vocem Goethe* címmel egy Faust-előadás ürügyén, hogy megerősítse a „modern” Goethéről hirdetett nézetét: Goethe „nem adja a modernet”, ő modern volt „mindenestől”!

A *Nyugat* Goethe-írásainak zömét fentebb érintettük és említettük. De olvasható még egy Thomas Mann-tanulmány, a *Goethe és Tolsztoj* című a folyóiratban, azután az *Itáliai utazás* című könyvéről recenzió a Kozma Andor Faust-fordításáról szólóval egyetemben. Harsányi Zsolt mintha Kosztolányi fordításgondjainak körében maradt volna: „Ha fordítani semmi esetre nem szabad is, azért mindenesetre muszáj.” Szemmel láthatóan a fordítás általános kérdései foglalkoztatják, és szívesen beszélt paradoxonokban, mint aki Goethéről megfélekedezni látszik. „Az a furcsa, hogy ennél jobb egy fordítás, annál inkább érezni általa a belső tartalom és az eredeti nyelvű külső forma megzavarhatatlanul szent házasságát.” Ennek szellemében nem lelkesedik Kozma Andor Faust-fordításáért. Nemcsak azt írta, hogy „Kozma rettentő nehézségekkel szembenézve, de képtelen erővel ment neki a szinte lehetetlennek”. Tördőfészszámba megy, amikor azt mondja, hogy „fordítani nem is lehet másként, csak hatvanhetes alapon”. Ami, következtetjük ki, azt jelenti, hogy Kozma Andor „impozánsul tud magyarul”!

3.

A német kultúra XX. századi reprezentánsának, Thomas Mann-nak a jelenléte az 1920-as évek magyar szellemi életében a kapcsolatok fényes fejezete. A *Nyugat*ban már 1920 után úgy tisztelték, mint azt az „európai”, akiről tizenöt év múltán József Attila énekel majd. A Mann-recepció természetesen nem az 1920-as években kezdődött, s hiba lenne a Lukács György Mann-érdeklődésére és barátkozására, valamint a Hatvany Lajossal szövődött barátságra redukálni. Tény természetesen, hogy az 1920-as években is folyamatos a Thomas Mannra való figyelés. S az első nagyon is „odafigyelő” éppen Kosztolányi Dezső volt már 1920-ban a *Thomas Mann új könyve* című könyvismertetésében. A Kosztolányit tanulmányozóknak érdekes adalékokat tartalmaz ez a nem hosszú írás: a maga ideológiai életrajzához rokonítja a nagy németét, elmondva, hogy a világháború „akarata ellenére közel hozta a poli-

tikához”, könyve, az *Egy apolitikus szemlélődései* 1919-ből ennek a vihart támasztó dokumentuma, melyben – Kosztolányi szerint – „hitet tett a németiség szellemi világművelése mellett”. S azután az első szépirodalmi munkája, a *Herr und Hund* (Úr és kutya), amelyet írója „idillnek” minősít. Ne feledjük, Goethe vihart kavaráó verse is *idill*, s benne a „lyra és a humor olvadékony anyaga remek vegyületet alkot”. Mann 1923-ban viszonzta az írói tisztelgést, amikor *A véres költőt* dicséri – mondanunk sem kell, beleérezően, és talán nem leereszkedő álnoksággal. 1922-ben Király György méltatja *A Buddenbrook-ház*at olyan módon, hogy jelzi, van benne olyan pont, amikor a „regény beletévedt a szimbolizmusba vagy a líra a nyers naturalizmusba”, s nyilván nem véletlenül a fordítót dicsérő szavak nyomán adja a regény találó jellemzését, kiemelve, hogy a regény zenés jelenetében a fordító „természetes könnyedséggel, minden erőltetés nélkül költi át az eredetit annak érzéki realizmusával és leheletszerű finomságaival”. Az 1922-es esztendő hozza meg Kosztolányi Dezső fordításában és nyilván az ő tollából származó bevezetővel *A varázshegy* egy részletét, azt, amely a regényhős első napjait beszéli el a szanatóriumban, tehát azt a részt, amit Mann a pesti felolvasóestjén mutatott be 1922. január 12-én. De akkor elhangzik az *Úr és kutya* című nagynovellának egy részlete is. A Mann-recepciónak nemcsak ezek a fordítások és magyarázatok az elemei, hanem a személyes találkozások történetei – többek között a Móricz Zsigmonddal történt 1922. januári találkozás is. A személyesség szintjére ekkor emelkedett a német kultúra magyar irodalmi kapcsolata – ekkor még kéziratból, illetve kefelevonatból ismerik meg Budapesten a nagy Mann-regényt, majd a *Goethe és Tolsztoj* című tanulmányt. Az egész 20-as évekbeli kapcsolatoknak azonban Gyergyai Albert 1922-es Mann-tanulmánya a fő ékessége. Erről írja Győri Judit a *Thomas Mann Magyarországon* című könyvében, hogy a „nagy író” szellemi portréját Gyergyai „páratlan finomsággal és beleéréssel formálta meg”, középpontba állítva a *Tonio Kröger*t. S tette ezt Gyergyai úgy, hogy fiktív levelet írt Lisawettának Kröger nevében. Ebben a hírnév „bús hadparancs”, és ő híres, annyira, hogy már a Nobel-díj is említést nyer. Ez a szép és szubjektív tanulmány ilyen sorokat tartalmaz: „művész vagyok és életem értéke életem szimbolizmusában rejlik; – azaz – megcsalt csáló sorsa”. Most éppen Pesten van, ahol benne Európát „ünneplik” a magyarok. Gyergyai szerint Thomas Mann központi élet- és írói kérdése, hogy „mi a művész”? Felel is rá Flaubert szavaival, mondván: „a természetben nincs helye, az élethez pedig nincs köze”. Házi istensége Fontane, akiről különben a *Nyugatban* 1920-ban tanulmány jelenik meg. Gustav von Aschenbachot emlegeti, a „vénuölő művész, aki örök feszültségben, pusztán az alkotó munkának él, s könyörtelenül eltaszít mindent, ami az élet tarkasága, a vágyak és az ösztönök felé fordítanak”. Kézenfekvő, hogy alteregóit keresi a magyar méltatója Thom Buddenbrookban, Lorenzóban, a kis Friedmannban és természetesen Aschenbachban. Sorra veszi a Mann-szövegeket, és neki is van

jelzője, amikor az *Úr és kutya* Kosztolányi már emlegette elbeszéléséről, erről a „kültelki pastoraléról” beszél. S aztán a *Halál Velencében!* Majd *A varázshegy!* Felhívja a figyelmet a Mann-művekben oly fontos melléktémákra, a dallamfejlesztésre, amikor a művész művészetét jellemzi. Egyéni és egyedi Thomas Mann-portré ez az apokrif Mann-levél, fényes pillanata a német kultúrával való találkozások történetének.

Sorolhatnánk a mennyiségi mutatókat ezzel az egy évtizeddel kapcsolatban is, érintve mind Lessinget, mind pedig Stefan Georgét, amikor úgy tűnhetne, hogy a színházi előadások jelentették a német kultúrát a magyar művelődésben. Kétségtelenül a magas kultúra jelen volt, ott volt a magyar szépművesek érdeklődésének körében. Ám hogy minőségi mutatókkal mit láttathatunk más irodalmakkal szembesülve, arra nem tudok egyértelmű feleletet adni. Ortutay Gyula 1939-ben Illyés Gyula *Magyarok* című könyvéről írta többek között a következőt is:

„A germánság démonikus hatása ellen egyszerű fegyvert talál: rámutat arra s minden lekicsinylés nélkül, hogy a magyar szellem alakulására a német hatás volt a legkisebb, s ha közvetített is hatásokat, a franciát és az angolt közvetítette.”

Ennél természetesen sokkal gazdagabb, részleteiben árnyaltabb a kép, amit a német kultúra magyar recepciója valóban mutat. A mi három szegmentumunk is talán dokumentálja ezt!

Elhangzott Budapesten a Friedrich Naumann Alapítvány szervezésében 1996. április 3-án és 4-én megrendezett Folyóirat-kultúra, ideológiák a XXI. század küszöbén című értekezleten.

A FÜLELÉS POÉTIKÁJA

Miloš Crnjanski: London regénye

CSÁNYI ERZSÉBET

Miloš Crnjanski művészete a monómánia és egyfajta monotónia vonzásában bontakozik ki. Minden egyes művében megszületik egy öntörvényű világ, ám e modellek mindegyike a labirintusba vezettség ugyanazon szédületét kelti. Lehengerlő, ledorongoló, nyomasztó kiúttalanságba torkollik minden kalandos hányattatás, s ez a tudat mint őstapasztalat benne kering már az első mondatokban. E szintaxisról a kutatás megállapította, hogy a monotóniáig atomizált mondat a hátravetett determinánsokkal a beszédflow szokatlan ritmikai elrendezését, új intonációs pontokat és szüneteket iktat be. A kiszakadó és önállósuló szegmentumok a monotónia éles és különös effektusával gazdagítják e prózanyelvet, amely a *Čarnojević naplójától* a *Vándorlásokon* át a *London regényéig* következetesen radikalizálja a mondat széttördelését (N. Petković, 1985. 37.).

Egy módszer felfejlesztéséről van tehát szó, amely végigkíséri az életművet, s ez annak ellenére is érzékelhető, hogy a szintaktikai szerveződés regényenként más és más.

A *Napló* mondatstrukturáló eljárása például az éles vágások technikájára épül; a szemantikailag széttartó, motívumokban tobzódó, de azoktól sorra elforduló, magukba zárkózó mondatok tulajdonképpen elértéktelenítik önnön ábrázolásuk tárgyát, önérvénytelenítő hatásuk van. A *Napló* ezzel elfojtja a szöveg szentimentális felhígulásának lehetőségét (N. Milošević, 1970. 70.). Mindebben az avantgárd szövegképzés jelentésfelfüggesztő gesztusa érhető tetten.

Az *Örökös vándorlásra* már szinte ezzel ellentétes módszer jellemző: a motívumváltások lassú hömpölygésűek, a köztük lévő kapocs erősebb és folyamatosabb. A hosszú, összetett mondatok egyenletes és egyhangú, kompakt masszájú passzusokba tömbösödnek, terjedelmességükben a *Napló* szófukarságának ellenpéldái. Az író már ebben a regényében kitartóan alkalmazza és ismétli a nyelvi stilizálás bizonyos eszközeit: az archaizálást, az inverziót, a

vesszők szokatlan beiktatását, a három pont szünetképző hatását. A *Vándorlások* első könyve az élmények lírai, emocionális térségeit tágítja ki a mondatdallam és -ritmus szuggesztíven egyhangú körforgásában. A második könyv egy sokkal színesebb zenei architektónikával, vesszők által rendkívül széttördelt, inverziókkal és gyakori új bekezdésekkel, rövid mondatokkal felszaggatja a folyamszerű szövegáradást: a meditáció kerekedik felül az élmények rovására. A cselekmény háttérbe szorulásával a dinamikus hatáslehetőségek is leszűkülnek, egyfajta monotonía uralkodik el: a gondolategységek egy jelentésfókuszba koncentrálnak.

A Crnjanski-műveknek ezt a lappangó, megfoghatatlan üzenetű, de igen agresszív sugallatát, kisugárzását, költőileg felfogott „intellektuális koherenciáját” biztosítja az ismétlődések örvénylő folyása (N. Milošević, i. m.).

1. A METANARRATÍV BESZIVÁRGÁS

Miloš Crnjanski négy regényét (*Napló, Örökös vándorlás I., II., London regénye*) szem előtt tartva a formalizáltság közös nevezőjeként a metanarrációs vizsgálódások esetében is elsősorban a mondatritmusfajták bénító, szuggesztív hatása ragadható meg.

A fenti művek közül az első három a zárt fikcióra épül. A regényvilág hermetikus börtönként fojtogatja a hősöket. Sem ők, sem az elbeszélői tudat, sem az esetlegesen implikált olvasó nem nyithat ablakot egy másik világra.

A *Napló* rövid mondatai teljesen elütnek a később kidolgozott prózanyelv szintaxisától, a narráció és a deskripció redukáltsága mellett a szemantikai kontraszt érvényesül a rövidebb zárt mondatok és tagmondatok között. A montázseffektus az ambivalencia jegyében bontakozik ki, vonzás és taszítás erőinek vettettek alá nemcsak a szöveg szegmentumai, hanem maga a szöveg írója és befogadója is. A naplóírói helyzetre a regény csupán egy ízben reflektál („Kinek írom én ezt? Fiatalembereknek; lehet, hogy a fiamnak, sápadt és megsezenvedett fiamnak . . . A csöndös és nedves tavaszi utcáknak mesélem ezt . . .”), de ez a metanyelvi nyitás csak véletlen vágás marad az „öntudatlan” beszéd bőrfelületén.

A *Vándorlások* I. és II. könyve az erőteljes nyelvi szervezethez formációival vájja ki a metanarráció lehetséges medreit. A jellegzetes inverziók, a logikátlan helyen alkalmazott vesszők, az archaikus nyelv, a szegmentumképzés mind-mind a stilizálás túlzó eszközei a sajátos artisztikus effektus elérésére.

Miloš Crnjanski narratív világa azonban ekkor még csak a zárt fikción belül építkezik, s a megteremtett „intellektuális koherencia” feszessége nem tűr meg semmilyen repedést, amelyen keresztül a szöveg egy újabb dimenzió felé nyithatna. Kifejezetten referenciális, a nyelv jelölő-azonosító szerepe felé forduló jelrendszer ez; kontextusában az explicit metanarráció kizárt, az imp-

licit önreflektálás lehetőségei pedig csupán a nyelvi szervezettség különösségéből bonthatók ki.

Crnjanski szövegeiben metanarratív megnyilatkozások szinte egyáltalán nincsenek – állapítja meg a kutatás –, minek oka, hogy az író „alkotói fogékonysága minden jelenségszerűt és fogalmit képekbe, érzéki élményekbe öntött, s ezek ledöntötték a diszkurzív fejtegetések korlátjait” (Z. Subotički, 1988. 11.). A szerző ezt az alkotáslélektani vonást véli tetten érni abban is, hogy Crnjanski saját poémáihoz írt „kommentárjaiban” sokszor költőibb szöveget hoz létre a magyarázott versnél. Ugyanebben a jelenségben viszont egy másik kutató éppen annak bizonyítékát látja, hogy az író korát megelőzve olyan önreflexiós adalékokat csatolt műveihez, amelyek a posztmodern metanyelv „külterjes” megnyilvánulásaiként foghatók fel.

Mindkét elképzelésben van némi igazság. A *London regényétől* eltekintve Crnjanski említett műveit valóban nem lehet kikezdeni a metanarráció felől. Az egyes költeményekhez fűzött kommentárok (*A Szumátra magyarázata, Ithaka és kommentárok*) is azt jelzik, hogy a szerző egy bizonyos gondolatartományt nem tudott/kívánt beépíteni a műbe, de hiányukat érzékelve furcsa tandem-műfajt alakított ki. A költői szöveg még képtelen integrálni, megfelelő módon bedolgozni saját anyagába ezt az idegen elemet. „Amennyiben a kommentárformát »metaműfajnak« fogjuk fel – hiszen Crnjanski befejezetlenül hagyta hátra a *Szerbia és kommentárok* kéziratát, s a *Čarnojević naplójához* is akart kommentárokat írni, amelyek visszaemlékezések lettek volna arra az időre, amikor a mű nyomtatására és lerövidítésére sor került –, akkor a kommentárokat sajátos posztmodern hibrid műfajnak lehet tekinteni, amely az emlékiratok, az esszéisztikus kijelentések és az író esztétikai álláspontja között foglal helyet” (M. P. Radović, 1993. 131.). A csatolt kommentárok tehát sajátos rejtőzködéssel és mereven elkülönítve, de igényt tartanak a művészi szövegvilág kívülről érkező bevilágítására, értelmezésére; ugyanakkor maga a szövegvilág metanyelviileg érintetlen marad.

A műbe integrálódó, implicit metanarráció csírái azonban a későbbi törekvések fényében, visszanezetből mégis kitapinthatók. A prózanyelv megformált-ságának feltűnő nyomatékosítása képezi azt a kezdeményt, melynek mélyáramából később az explicit metanyelvi tünetek is felszínre törhetnek. A *Vándorlások* nyelvi érzékenységének egyik mutatója az archaizmusok, az ószláv szavak következetes felbukkanása. A „különleges nyelvi ruha”, a nyelvi alak nyomul előtérbe. „Az archaikus nyelvi konstrukciók alkalmazásakor az olvasó figyelme a szokásosnál fokozottabban fordul az irodalmi megjelenítés formája felé, így a szöveg jelentése részben árnyékban marad –, ami azonban csak fokozza a megismerés intenzitását. Ez a művészi eljárás a regényüzenetet árnyékoló széles, elágazó hálózatrendszer része” (N. Milošević, 1970. 198.).

A forma burkolt figyelmeztetései menet közben, állandó impulzusokként érkeznek a Crnjanski-próza olvasásakor. A nyílt, szövetségserű megnyilvánulások sora viszont olykor magával a címmel kezdődik. Maguk a címválasztások a legfeltűnőbb módon és helyen mutatnak rá a metanarratív árnyalatokra. A címbeli meghatározások (*Napló Čarnojevićről, Regény Londonról*) mintha magukat a műfaji jellegzetességeket kínálnák a művészi üzenet egyik legfontosabb részeként. *Dnevnik o Čarnojeviću, Roman o Londonu*: a szerző legelőször is a műfajba kapaszkodott bele, csak másodlagos fontosságú annak közlése, hogy miről/kiről szól a mű. A műfaji kötöttségek demonstráló címbe emelése nyomatékositja a két tényező (a műfaji forma és a téma) különös jelentőségét, avagy éppenséggel e jelentőség burkolt megkérdőjelezését: a gesztus azonban mindenképpen az interpretációra való felszólítás kódja. A címben szereplő nyelvi elemek exponált pozíciója mindenestre az első, igen fontos metanarratív mozzanat kialakítását eredményezi.

2. ELSŐ FEJEZET: A POÉTIKA ÉS A TÖRTÉNET ESSZENCIÁJA

„A poétika elbeszélésperiódusa” a szerb prózairodalomban Aleksandar Jerkov szerint éppen a *London regényével* kezdődik: „A nyolcadik évtized elején a szerb prózairodalomban bezárult egy különös költői és intertextuális gyűrű. Arról a poétikai gyűrűről van szó, amely Miloš Crnjanski *London regénye* és Ivo Andrić *Elátkozott udvar* című műveinek érintkezésével jött létre. Az 1954–1971-es határévekre helyezve ez a két regény bekeretezi a háború utáni szerb próza narrátort vizsgáló korszakát, a *London regénye* pedig előrevetíti a poétikai elbeszélés periódusát és annak néhány alapsajátosságát” (A. Jerkov, 1991. 136.).

Az elemzés a *London regényének* csupán az első fejezetével foglalkozik, azzal a – Crnjanski-prózában először explikálódó és szervesülő – metanyelvvvel, amely a regényfikció főhősét és a (hős alteregójaként felfogható) elbeszélőt karöltve sétáltatja végig *A regény első fejezete* címet viselő első fejezetben. Az olvasó felé irányuló parodisztikus szájba rágás a címadás gesztusában máris jelzi: Crnjanski ebben a késői regényében az önreflexiós prózanyelv mellett döntött, s ennek a döntésnek éppen azért nagy a tétje, mert korábbi munkáiban a fikció egyöntetű zártsága megbonthatatlan volt.

Az első fejezet már a címe miatt is leválik a többiről, s egészében véve egy nyitányt képez. Az írói programnyilatkozat és annak alkalmazása, program és regényfikció különös szövevénye működésbe hozza a cselekménygépezetet és az önreflexiós vonulatot is. Két együtt mozgó árnyék útját követi az olvasó: az emberi árnyéknak nevezett főhősét és az őt követő láthatatlan narrátorét. A londoni metrón utaznak, majd a hős lakása felé loholnak a külvárosi utcákon.

Crnjanski tehát ebben a fejezetben nem a pusztá értekezés nyelvét választotta, hanem az elkövetkező szöveg minden közrejátszó dimenzióját felvillantotta:

1. az olvasóról való tudat;
2. a narrátorról való tudat;
3. a főhősről való tudat képezi azokat a szinteket, amelyekkel a szöveg explicité számot vet.

Az első fejezet beméri a lehetséges koordinátákat; a regény súlypontjainak foglalatát adja. Habár kimondottan nyitány jellegű, és az olvasóhoz szól, magát a történetet is elindítja.

A regényírás aktusát problematizáló beszéd az első pillanattól aktivizálja a többnyelvűség, a több nyelven elismételt azonos jelentésű mondatok párhuzamossága, az intertextualitás, a beszéd- és párbeszédszerűség, az időbeli/térbeli viszonyhálózat nyitottságának effektusát.

A Shakespeare-parafrázis a regény tragikusan intonáló, szétnyíló függőnye. A felcsendülő hang szemantikai sejtéseinek következménye, hogy a regény poétikailag már az első lapokon igen pontosan definiálódik. E képlet szerint a feltáruklkozó világ felemás lesz; a történetelvű, világszerű, valóságanalóg ábrázolásba beleleng egy külső, távolságtartó és értelmező tudat.

A *London regénye* csak részben kezdődik úgy, mint egy történet elbeszélése, s részben úgy, mint egy poétikai fejtegetés. Az első fejezet (amely a hagyományos regényekben népszerű prologusokra emlékeztet) funkciója nem a történet hitelesítése, hanem a regénypoétika kérdéseinek körvonalazása. Annak ellenére, hogy a narrátor felemás módon, hős-árnyékként belép a történet fikciós világába, általa nem a cselekményesség formateremtő erejéről, az epikai csoda hiteles ragyogásáról győződünk meg, hanem a regény poétikai koordinátáiról szerzünk információkat. A felemás megoldás készítetései mindenestre előre-jelzik, hogy a *London regénye* nem rombolja le a fiktív világ kiépítésének illúzióját, de a bevezető fejezet által is nyomatékosítani kívánja a regénynek mint dialogikus tudatnak, hangok és nyelvek párbeszédének műfaját. Ez a nyelvi, poétikai érzékenység képezi a mű fókuszát, ahonnan bevilágítható magának a főhősnek a sorsa is. Mondhatnánk, maga a főhős e poétika hordozója.

a) Dialogicitás

A poétika felfedése mindig egyfajta dialógus a szerző, az elbeszélő, a hős és az olvasó között.

Mindezeknek a narratológiai kérdéseknek a kulcsa a prologus paradox szókapcsolatai között rejlik: a „néma kiáltás”, a „hangtalan beszélgetés” poétikai stratégiája határozza meg azt a dialogikus tudatot, amely hangtól hangig hatol a regénybeszéd kialakításakor.

A mormolás, a fojtott hangú ismételtetés, a kérdés-felelet, a kiáltás, a suttogás, a mondogatás, a sűgás, a néma kiáltás, a mesélés pozíciói képezik a hallható némaság szintaxisának egyik pólusát.

A másik pólus abból a fiktív fűlből, fiktív hallásból bontakozik ki, amely minduntalan visszajelez a dűnnyögő fűhősnek: „hallom, hogy mormogja valaki”, „hallom, ezt mormogja”, „hallom, hogy mormogja, gűnyosan”, hallom a suttogást a fűlem mellett”, „kiáltja valaki a fűlembe”, „hallgatom a motyogását”, „mormolja mellettem valaki” stb. A „fűelve hallgatott” történet („priča koju osluškujemo”) és a magamagának suttogott beszéd paradox egyűttesét a fűhős neve is jelzi, mert a regényszűveg fejtegetései szerint Rjepnyin téves angol ejtéssel nyafogót, dűnnyögőt, elégedetlenkedőt jelent.

A *regény első fejezete* című első fejezet az elkövetkezőknél tőményebben hordozza mindazokat a sajátosságokat, amelyek a későbbiek során oldottabban bontakoznak ki. Az első fejezet alapos tanulmányozása által megfejthetők azok a szerepek és funkciók, amelyeket a nyelv magára ölt ebben a regényben.

A fűelés poétikája nemcsak a narrátorra érvényes, hanem a fűhősre is, aki hallucinációs kényszerképzei miatt – a paródia regénybeli kiteljesedéseként – még egy fűlorvost is felkeres. „Néma párbeszéd” folyik a fejében, a fűleben, váltakozó alanyokkal, tárgyakkal, őnmagával. Ennek a furcsa kommunikációnak a jakobsoni feladója és címzettje nem rögzített. Soronként változhatnak a szerepek, elmosódik annak bizonyossága, hogy ki beszél. A megszólaló személyével kapcsolatos bizonytalanság hűs és narrátor egészen hasonló alkatából következik. A narrátor mint hasonmás a hűs nézőpontjának megsokszorozási lehetőségét villantja fel, ez a szűrt szempontű menet a villózó érvelés eszkűze. A fűlelők láncolata leplezűdik le: a narrátorban a fűhűs szavai visszhangoznak, Rjepnyin tudatában felesége, barátai, kényszerképzetek és tárgyak szűlálnak meg. (A hangbefogadás tevékenységét mindig ige jelzi: hallom, suttogta, kiáltja stb.)

<— feleség
 narrátor <— fűhűs <— barátok, apa, Napóleon stb.
 <— tárgyak
 <— kényszerképzetek
 <— a hűs saját tudata

Ugyanazon megszólalásműd legyezűszerűen szűtűnyitott lenyomatai a beszűlés/fűelés pozícióját az általános emberi érvényűség szintjére emelik. Nemcsak a fűhűs, de a narrátor helyzete is arról tanűskűdik, hogy az emberi élet nem más, mint kűlsű és belsű hangok utáni hallgatűzás egy nagy dialógus keretében.

b) A teátrális

A dialogicitás válfajaként bontakozik ki a világnak mint színpadnak a metaforája a regényt nyitó Shakespeare-parafrázis nyomán. A színpadon, egyrészt, mindenki fellép, eljátssza a neki szánt szerepet. Másrészt megnézi a többiek előadását. Az allúzió utalásai értelmében színész és néző pozíciói teljességgel felcserélhetők. Ez a felfogás teszi indokolttá és autentikussá a regény folyamán kiteljesedő módszert: a narrátor és a hős szerepeinek állandó forgatását, kétségbevonását. A színházképzet, az élet produkció, a Shakespeare- és Molière-utalások motívumai az egész nyolcszáz oldalas művet átszövik.

c) Idegennyelvűség, többnyelvűség

A regény első fejezetében, ebben a poétikai foglatban programszerűen csendül fel az idegen nyelvek szólama. „Nyikogda”, „ujehal”, „egalité, fraternité”, Mars, Luna, Venus, Scorpio, Quintilianus, „la famille diun grand seigneur, le prince Repnin”, „Rosszija, matyuska”, „A good old English day”, „peremescennije lica”, „displaced persons”, „vot csudnij metamorfoz”; orosz, francia, latin, angol szavak, mondatok, nevek iktatódnak be a szövegbe.

Ez a többnyelvűség képezi a *London regényének* poétikai kulcsát. A beszélés/fülelés univerzális művelete ugyanis e párhuzamosan kibomló nyelvek kánonjából születve még univerzálisabbá válik, nem ismer korlátokat.

A nyelvek közötti bolyongás a bevezető kódjai szerint az egész univerzum, az egész földkerekség és az emberiség méreteiben gondolkodva járja körül (térben és időben egyaránt) a hős esélyeit. Térséghez, világmindenséghez kötődő, szimbolikus erejű cselekményszinti tényező az is, hogy a fejezet aktorai között folyó eszmeváltás a londoni földalatti egyik kocsjában zajlik. A szereplők mintegy élve eltemetve latolgatják a világ, az emberiség, a bolygók, az emberi agy, az országok, az óceán ölelte szárazföldek kilátásait.

Ez az alvilágiság egyben túlvilágivá is teszi az evilágiságról folytatott dialógust. Az emberi nyelvek hangzavara ebbe a hármas osztatú (alvilág, e világ, túlvilág) térszerkezetbe ágyazódik mintegy észrevétlenül a nyitó fejezet kulisszái mögött. A sok nyelvet mozgósító dialógus tétje (a főhős öngyilkosságra való felkészülése) igazolja ezeket a tájékozási igényeket.

A mélyből, a túlnanról érkező ítéletek súlya félelmetessé növekszik. A fent és lent feszültségét fokozza, hogy a rohanó, dörömbölő, kattogó, rángató földalatti vonat száguldásával mintha ellentétes irányba száguldanának a gondolatok. Egymásnak feszülő erők horizontális és függőleges irányultságukkal már a felszíni cselekményrétegben kitapintható hálózatot hoznak létre.

d) Hangok, nézőpontok

Paradoxon terméke maga a „néma kiáltás”: a regény.

A szövegben kétféle narrátorhoz kötődő hang artikulálódik. Az egyik elidegenítő nézőpontot alkalmaz. Ez a tárgyilagos-leíró hang váltakozik azzal a bensőségesebb hanggal, amely az ábrázolt világba belépő elbeszélőhöz köthető. Az egyes szám első személyű igealak használata ugyanis a narrátort is szorosan bevonja az eseményekbe. Pl.: „hallom a néma kiáltást a földalatti egyik kocsi-jában, Londoban”; „hallom megint ezt a suttogó hangot”; „kiáltja valaki a fülembe”; „hallom a suttogást a fülem mellett”; „így beszél hozzám ez az ember a kocsiban, míg rohanunk a föld alatt”; „kérdem”, „vigasztalom”; „hallgatom a motyogását” stb.

A hangazonosítás további elbizonytalanítását eredményezi az az egymásra csúsztató eljárás, miáltal a narrátor tudatvilága a hősével azonosul. Ekkor az egyes szám első személy már nem a külső hangokra fülelés műveletét jelzi, hanem a belső figyelem folyamatát. Elegendő, ha elsikkad a függő beszéd formai mutatója, s máris talány a megszólaló kiléte.

A pozíciók összemosása, árnyékba vonása a mű visszatérő bizonytalansági effektusait képezi. Hős és narrátor, úgy tűnik, ugyanannak az életnek a szenvedő alanyai. A tükörcép, az arcmás, az árnyék motívumának cselekményszintűi explikálásával a szöveg a főhóst és a képlékeny narrátort a hasonmásképzetek körébe vonja be.

„Ilyenkor a kocsiban ülő egy szempillantásra meglátja a saját arcmását, másik önmagát, a másik szerelvény ablakában, mint egy földalatti tükörben, mely egyszerre felbukkan és hirtelen eltűnik.”

Az egymásra csúszott nézőpontok kettéválásakor az árnyékmotívum az újbóli azonosulás előjele.

A „láthatatlan” kísérő, aki „észrevétlenül követi” a hőst „hangtalan beszélgetést” folytatva vele, maga is árnyékká hasonul. A dialógus nyilvánvaló célja, hogy a bevezető fejezetet a hangok játékvá alakítsa.

A narrátor füle immár nemcsak a követett árnyék dűnyögését hallja, hanem annak hallucinációit is átveszi. Az egyes szám első személyű, ismétlődő-halmozódó igealakok (hallom, látom, hallom, vigasztalom, hallom) a fejezet végéig jelzik a „hangtalan beszélgetés” kanyargós útját. A hang, az üzenet feladójának kiléte egyre inkább homályba borul, az alanyt egyre inkább a „valaki” megnevezés jelöli.

A regény első fejezete című rejtjelezett poétikai regényfoglatban hangok réteglelakódásai dinamizálják a beszédaktust. Ugyanakkor – mivel a hangforrás, a közlemény személyhez kötöttsége elmosódik, egyáltalán, a szubjektum

körvonalazhatósága is kétségessé lesz – a regénynek mint fülelésnek a koncepciója fogalmazódik meg.

A „hallható némaság” szintaxisát a *London regénye* a metanarráció egyéb megjelenési formái közé ágyazza. A poétikai önmeghatározás igénye, a műfaji definíció, az intertextuális utalások (az első fejezetben ennek a törekvésnek a reprezentánsai a shakespeare-i, a Quintilianus-, a Dickens-allúziók), az idegen nyelvek állandó egybejátszása, írásmódok és hangzások közti különbségek szövegszerű kimutatása, tipográfiai kiemelések: egyszóval a nyelvi érzékenység előtérbe nyomulása az egész óriási hordalékanyag forgatása közben a mű metanyelvét fejleszti ki.

Aleksandar Jerkov szerint a regénypoétika bemutatása az első fejezetben hiányérzetből fakad: „Egy olyan mű kompozíciójában, amely nem vette át a modern regénytechnikát (Crnjanski sajtáságos narratív szintaxisa a *London regényében* hagyományosabb a *Vándorlások* mondattanánál), amely nem határozta el magát azoknak a regénykísérleti tapasztalatoknak az elsajátítására, amelyek a XX. század első feléből és második felének elejéről valók, egy ilyen műben szükségesnek mutatkozott, hogy a regényeszmé a poétikai öntudatban igazolja önmagát” (A. Jerkov, 1991. 146.).

A meseszerűen szimbolikus kopogtatással kezdődő történet bejelentése az első fejezetben nemcsak a dickensi mesehangulatot idézi fel: a fentebb körvonalazott felismerések lehetővé teszik, hogy a kopogtató hang s az azt követő válaszhangra való várakozás rituáléját a fülelés poétikájának emblémájaként értelmezzük.

e) Vizuális dialógus

A nyitó fejezet egy körültekintő írói tudatosságról tesz tanúbizonyságot. A szerző a motívummagvak elhíntésekor nem feledkezik meg a látványszerűségek kiváltotta párbeszédlehetőségek jelzéséről sem. Kötődik ez a mozzanat magához a többnyelvűséghez is, mivel az idegen nyelvű betétek tipográfiailag elütnek a szövegkörnyezettől: dőlt betűk, idézőjelek teszik vizuálisan is felfoghatóvá ezt az elsősorban akusztikus élményt. Emellett cselekményszintű mozzanatként is domináns a képek, fényképek, terek, múzeumok, emberi portrék szemléletének, látványának tudati feldolgozása; a velük való elbeszélgetés.

A „néma kiáltás” kommunikációs csatornájának pólusai végső soron egyfelől az emberi arcok, másfelől maga London, az óriási Szfinx. Hang helyett itt már maguk a néma arcok kérdeznek, ám az üzenet felvevője, a szörny-város nem ad választ, „néma, szenttelen” marad.

A kérdés és a válasz is néma, hiányaival van jelen.

E párbeszéd észlelése közben nem mellékes, hogy az arc-város párhuzamba állítása két sokatmondó látványt aktualizál. Az arc az ember számára a legérdekfeszítőbb vizuális felület; a nagyváros mint nyüzsgő térkép, szintén jelentésteltett.

Az eljárásokat sűrítő, reprezentatív első fejezet poétikai sejtéseit a regényszöveg következetesen kibontja. Ennek értelmében az explicit metanyelv nem válik jellemzővé a *London regényére*. Az arányok egy másfajta metanarráció javára billentik az egyensúlyt.

A próza önreflexiós nyelve ily módon is kitágítja a mű intertextuális kapcsolatait, miközben nem terheli meg a történetet. Sok minden jelöltté válik, anélkül, hogy magában a történetben kellene szóvá tenni. Ezért állapítja meg a kutatás (vö. A. Jerkov, 1991. 149.), hogy a metanarráció nagyban felfokozza a szöveg gondolati horderejét, az elbeszélés gazdaságosságát, a poétikai ismeretek pedig magában az elbeszélésben nyitnak új, szimbolikus térségeket. Jelentéshalmozó és jelképtágító hatásuknál fogva az önreflexiós szövegek esztétikai értéket képeznek.

(Folytatjuk)

A FÜLEP CSALÁD BECSKEREKEN

N É M E T H F E R E N C

I. JÁSZKISÉRTŐL NAGYBECSKEREKIG

A Fülep család gyökerei a Jászságba vezethetők vissza, pontosabban a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Jászkisérre. A család történetét Fülep György, Fülep Lajos édesapja 1730-tól térképezte fel érdekes családtörténetében, amelyet nem sokkal a halála előtt írt Nagybecskereken, s amelyben sok érdekes részlet megrajzolásával mutatta be annak múltját 1930-ig bezárólag.¹ Jászkisér volt tehát a Fülepek ősi fészke, azon nagy múltú jászok leszármazottaié, akiknek egy részét még minden bizonnyal Árpád hozta magával. Az úgynevezett „nagy Fülep családot” Fülep Lajos nagyszülei alapították meg 1838-ban. Fülep nagyapa akkor harminchárom évesen négygyermekes özvegyember volt, aki feleségül vett egy tizenkilenc éves „vagyonilag szegény de igen szép, jó közép-magas, karcsú termetű, még szebb lelkületű s így valóban ritka szép nőt”.² Tíz gyermekük született: hét fiú és három leány. 1839-ben Pál, 1840-ben Rozália, 1841-ben Imre, 1843-ban Mihály, 1845-ben Jusztina, 1847-ben (hatodik gyermekként) György, Fülep Lajos édesapja, 1849-ben Benjamin, 1851-ben János, 1853-ban Lídia és 1859-ben Ferenc.³ Húsz év alatt tehát tíz gyermek született, de ebből csak a hét fiú érte meg a felnőttkort, a három leány viszonylag korán elhalt. Rozália alig néhány hónapot élt, Lídia tizenöt éves korában, 1868-ban tifuszban hunyt el. Jusztinával pedig, „ki ritka szép leány volt”, tizennyolc éves korában végzett a „heptika”, vagyis a tüdővész.⁴ A hét fiútestvér alkotta tehát a családfa hét erőteljes, lombosodó, terebélyesedő ágát. Ennek egyik ágát Fülep György (1847–1932) képezte családjával.

Fülep Lajos nagyszülei tehát sokgyermekes jászkiséri gazdálkodók voltak. Fényes Elek írja 1851-ben a Jászság e magyar városkájáról, hogy „van 5.316 lakosa kit közt 4.303 ref., 797 róm. kath., 4 ágostai, 12 n. e. óhitű. Kath. és ref. anyateplommal. Róna határa igen jó, szép tiszta buzát, s minden gabonát nagy haszonnal terem; van szőlőskertje, a Tisza mellékén nádas rétje, kis erdőcskéje. Sok és erős dohányt termeszt”.⁵ A dohánytermesztésről ismert helységet tehát túlnyomórészt református magyarok lakták. Közéjük tartoztak

Fülepék is, akik idővel elköltöztek: Fülep György még ott nevelkedett, idősebb fia, Fülep Jenő György már csak ott született, a fiatalabbikat, Fülep Lajost pedig még születése sem füzte oda, hiszen ő már Budapesten látta meg a napvilágot.

A *Fülep család története 1730–1930* című kéziratában (amely sajnos, csak részleteiben maradt fenn) Fülep György, a későbbi becskerekai állatorvos így vall önmagáról, gyermekéveiről, ifjúságáról: „Születtem Jászkiséren 1847-ik év július hó 18-án. 6 elemi iskolát Kiséren végeztem. Mivel kis növésű (de elég erős gyermek voltam) a 6. osztályt anyánk megismételtette velem. 1861-ben, 14 éves koromban oda adtak Mezei József sógorom kovácmesterhez inasnak, de csak 8–9 hónapig voltam ott, mert Mezei sógorom igen goromba, rabiátus és mellé kocsmás ember volt, vagyis sokat szeretett mulatni, haza jövetelekor a feleségével is gorombáskodott. Bár engem egyszer sem ütött meg, még is meguntam a gyakori veszekedését, 1862 tavaszán ott hagytam és apám elvitt Czeglédre, Némedi Pál nevű kovácmesterhez, ki állatorvos is volt. Czegléden a Szolnoki úton volt a háza és műhelye, elég jó család volt. Elég jól ment a műhelye és ott kitanultam a kovácmesterséget 3 év alatt. 1865 év tavaszán ott hagytam volt tanító mesteremet és egy Füles Sándor nevű géplakatos (kinek szülei czeglédi jó módú gazdálkodók voltak) barátommal, ki szintén akkor szabadult fel az inaságból, összebeszéltünk, hogy Debrecenbe megyünk”.⁶ Ott kovácmesterünket egy Debrecen környéki faluban szerződtették, majd ettől kezdve egyik helységtől a másikig vándorolt, hosszabb-rövidebb ideig. Dobozra, Gyulára, onnan Nagyszalontára, majd Túrkevére ment. Túrkevét 1866 májusában hagyta el, és Kisújszállásra, majd újra Nagyszalontára és Gyulára ment munkát keresni. Onnan újra Dobozra jutott. Ez utóbbiról írja: „Doboz községében kiteletem, ott ittam életemben a legolcsóbb bort, 2 krajcár volt kocsmában 1 itce bor. De én azért nem sokat fogyasztottam belőle, mert borivó nem voltam, csak a társaság kedvéért ittam, ma sem sokat fogyasztok belőle. Doboz községéből tavasszal el mentem, mert már akkor kissé felébredt bennem a tudat, hogy a kovácmesterséghez értek egy kicsit, és még gondoltam, hogy azt csak városban tudhatom jobban fejleszteni. Egy évig elhatároztam, hogy Szegedre megyek el és mentem 1867 év ősz táján Szegedre”.⁷ Ott Fodor András hajógyáros alkalmazta üzemében, ahol a hajókhoz szükséges vasmunkákat végezték, vasmacskákat készítettek, gyengébb-erősebb hajólánckokat, sarokvasakat, pántokat stb. A munka nehéz volt, de kovácmesterünk sikeresen végezte: „Ezen igen erős munkában annyira belejöttem, hogy nem is egész három hónap ottlétem után a gyáros úr rám bízta az egész üzlet vezetését, vagyis én lettem a nálamnál sokkal idősebb legények között az első segéd, és heti fizetésem akkor 5 frt. lett. Nagy dolog volt az akkor. Kissé fel is ruháztam magam. Igaz, hogy igen erős és nehéz munkám volt, mert bizony mikor 4–6 mázsás vasmacskákat kellett készíteni, habár a plafondról lecsüngő lánc segítségével eszközöltük, még azt a tűzből az üllőre itt-ott jobbra-balra forgatni bizony meglehetősen erőt igényel és ügyességet is.”⁸ 1868 júliusában

vett búcsút Szegedtől, és hazautazott, hogy szeptemberben a katonai sorozóbizottság elé álljon. Hazafelé jövet Szegedtől Ceglédig „gőzkocsin”, illetve vonaton utazott – életében először. „Az utat már gőzkocsin (mert így hívták akkor a vasutat) tettem meg, mert pénzem is volt hozzá, de mert meg is akartam tudni, hogy milyen az utazás a gőzkocsin, mert az volt vonaton az első utazásom. Persze akkor nem volt Pulmann kocsi a vonatokon, hanem kupék voltak, hogy egy-egy szakaszba 8-an fértek el, és minden szakasznak az ajtója a lépcsőről nyílt. S így ha az utas beszállt, ki nem jöhetett addig míg a kalauz azt ki nem nyitotta.”⁹ Ceglédről azután Nagyabonyon, Újváron és Jászládányon át gyalog érkezett haza Kisérre, szülei és testvérei nagy öröme, akik háromévi távollét után láthatták viszont. Néhány hetes pihenés után 1868 szeptemberében meg kellett jelennie a sorozóbizottság előtt. Erről az alábbiakat írja: „Eljött aztán a sorozó nap ideje és apámmal bementünk Jászapátiba. (. . .) Mikor a bizottság elé kerültem, alig ütöttem meg a magassági mértéket, de mert testben elég erős és izmos voltam, azt mondták, hogy majd megnövök. Besoroztak, ennek híre eljutott Béni öcsém füléhez is, ki akkor ott volt székálló legény egy mészárszékben. Rögtön letette a bárdot, kést és kötőt, átjött a sorozóbizottság helyiségébe, s a bizottság elé állt azzal a kéréssel, ha a bátyám besorozták, sorozzanak be engem is. A bizottság azt mondotta neki, ehhez apai beleegyezés kell. Apánk, ki ott volt, behívták és megadta a beleegyezést”¹⁰ Így katonáskodott együtt a két Fülep testvér!

Leszerelése után Fülep György munka után nézett: 1872-ben Nagykőrösre ment gyalog, és beállt Pousár László jónevű kovácmester műhelyébe. Ott dolgozott 1873 tavaszáig, majd gondolt egyet, s felment Pestre. Ott a Váci körúton (később Vilmos császár út) egy Schwimmer nevű kovács alkalmazta, ahol öt-hat segéddel együtt dolgozott. Erről írja, hogy voltaképpen nem a sok kovácmunka végzése esett nehezeze, „hanem a goromba és durva magaviseletű vén segédek gorombasága”, amelyet három hétnél tovább nem tudott, nem bírt elviselni. Onnan került kovácsunk a Hoffman-céghez, s ott dolgozott 1873 őszéig. Októberben gondolt egyet, felmondott munkahelyén, és Kunszentmiklóásra ment nagynénjéhez, akinél Imre testvére volt örökbe fogadva. Mindössze két hét után hólyagoshimlőben betegedett meg. „Ez a betegségem oly magas lázzal volt összekötve, hogy három nap három éjjel nem tudtam magamról” – írta.¹¹ December elejéig Kunszentmiklóson maradt, amikor is levelet írt Mihály testvérének, aki eljött érte, és hazavitte. Huszonhat-huszonhét éves volt akkor, és hazatért szüleihez Jászkisérre, mondván, hogy többé nem is megy sehova, hanem otthon marad. Néhány hónappal később, 1874. március 1-jén édesanyja, Pángel Éva betegedett meg hólyagoshimlőben, ám szervezete nem tudott megbirkózni vele, s március 11-én elhunyt. Saját bevallása szerint ez súlyos csapásként nehezedett a családra. „Ez borzasztó csapás volt nemcsak apánkra hanem énrám is, mert elvesztettem benne a legfőbb gondozómat, de bele kellett nyugodnunk. Temetés után néhány héttel apám és Pali, a legidő-

sebb testvérünk és Mezey sógorom összebeszéltek és a Mezey sógorom házát megvették részemre. Azt már azért is kínálta Mezey sógor mert ő már beleunt a kovácsmesterségbe, kocsmáros akart lenni és azután lett is. Így könnyebben keresett pénzeket. Megvették a házat részemre 1.600 forintért a szerszámokkal együtt, melyet a bátyám, Pali kifizetett. De úgy, hogy az 1.600 forintból csak 750 forintot tudtak be a Fülep vagyomból való örökségembe, 990 forintot pedig az én terhemre könyveltek el. Melyért nekem évente 93 frt. kamatot kellett fizetnem a bátyámnak. De mit tudtam én akkor, hogy mi az az életfenntartás. Azt hittem, hogy azt a 990 forintot én pár év alatt ki fogom fizetni, és nem fogok tartozni senkinek, de bizony nem tudtam. Alig hogy bírtam évente a 93 frt. kamatokat fizetni, nemhogy a tőkét tudtam volna.”¹² Fülep György tehát önállósította magát, háza is volt már, igaz, tetemes anyagi teherrel, kovácsműhelye is, és 1874. május elején serényen hozzálátott a munkához. Fogadott maga mellé egy fiatal segédet, és éjt nappallá téve dolgozott. Mivel elérkezett a családalapítás ideje is, Fülep György, akkor jászkiséri kovács, feleség után nézett. Ki is szemelte Sándor János tanító Róza nevű leányát, akit 1874 őszén feleségül vett.

Sándor Róza sorsa sem volt gondtalan és derűs. 1853. május 4-én született Jászkiséren. Édesapja Sándor János végzett teológus volt, aki a szabadságharc bukása után került Jászkisésre, ahol „a nagyobb gyermekek tanításával foglalkozott, amellet a templomban is teljesített gyakran szolgálatot, prédikált, úrvacsorát osztott. Keresztelt és esketett s így minden papi teendők végzésére fel volt jogosítva, de parochiát nem vállalt soha”.¹³ Szülővárosába, Kecskemétre is többször hívták teológiai tanárnak, de nem ment. Jászkiséren maradt, s ott is alapított családot. Juhász András mérnök egyik leányát vette feleségül, valamikor 1852 táján, s Sándor Róza volt 1853 májusában elsőszülött leányuk. Ebből a nyolc-tíz évig tartó házasságból még két gyermekük született. Azt követően Sándor János felesége elhunyt, s ő csakhamar feleségének egyik testvérét vette el, akivel négy gyermeke lett. Hét gyermek volt tehát összesen a családban, s valamilyen fratlan szabály szerint Rózának, a legidősebbnek jutott a feladat, hogy gondját viselje hat kistestvérének. Az 1860-as évek végén hunyt el Sándor János második felesége, majd 1873-ban Sándor János is, s az árva, magára maradt gyermekeket kiséri családok karolták fel. Apjuk ugyanis tisztelt és megbecsült ember volt, sokan kedvelték és szerették. Így jutott Róza, a legidősebb gyermek elhunyt édesapja egyik barátjához, Hegedűs Gedeon földbirtokoshoz, aki egy évvel később ki is házásította. Feleségét, Sándor Rózáat jellemezve Fülep György egy helyen az alábbiakat írja róla: „Szégyelltem magam előtte, hogy ő sokkal magasabb szellemi képességgel bírt mint én, dacára annak, hogy ő nem végzett semmiféle középiskolát mint én, de volt az apjának szép könyvtára, klasszikus és különféle regények, melyekből fejlesztette szellemi képességét. Ez már azért is könnyen ment nála, mert mindig oly társaságban forgott, hol csak szépeket, jókat hallott, de azért is mert nála könnyen ment. Ritka jó feje és ritka jó memóriája volt. Amit egyszer elolvasott,

akár klasszikus, akármilyen szép regényt, akkori időben a Jókai regények olvasása tetőpontján állottak, vagyis mindenki azokat olvasta s így ő is, de bármilyen könyvet, ha egyszer elolvasott, hetek, hónapok sőt évek múltával is el tudta recitálni. Ritka jó tehetséggel bírt, s így én is méltó akartam hozzá lenni, vagyis olvasottságban, tudásban utól akartam érni.”¹⁴ E mostoha sorsú, művelt leányt vette feleségül Fülep György.

Róza akkor huszonegy, György pedig huszonhét éves volt. Édesanyja halála miatt elmaradt a fényes lakodalom s a hangos mulatozás. A szerény esküvőről és a házasság boldog, de ugyanakkor szegényes, szerény és nehéz kezdeteiről Fülep György az alábbiakat vallja: „1874 év október hó 11-én volt az esküvőnk, lakodalmat nem tartottunk, mert én gyászban voltam boldogult anyánk elhalála miatt, ki ugyanazon év március havában halt el. Hegedűs úréknál volt egy vacsora melyre a legközelebbi rokonság mindkettőnk részéről volt jelen. Éjfél után boldogan haza vittem a feleségem a két földes szobás lakásomba, melyet előtte való napokban egyszerűen sőt szegényesen berendeztünk. Volt két egyszerű fenyőfa nyoszolyánk, egy asztal, néhány szék és egy sifon. Konyhai edényeink is bizony nagyon kevés volt, de rendkívül boldogok voltunk, telve nagy reményekkel, a jövőbe való bizakodással stb. hogy nevezett mézes hetekben hanem az utána való hónapban sem tudtunk odahaza főzni, egyszerűen azért, mert nem volt mit főzni. Apámékhoz jártunk enni, de azért végtelen boldogok voltunk, mert minden nap elmúltával jobban és jobban megismertük egymást, annál jobban megszerettük egymást. Később aztán hol az egyik, hol a másik rokon egyik . . . lisztet, krumplit, babot és más főzeléket hozott és küldöttek, sőt tűzre valót is kaptunk a konyhára, de bizony a szoba fűtésre nem jutott, egész télen nem is fűtöttünk, mert nem volt mivel. De azért nem fáztunk éjjel. Nem fáztunk, mert jól töltött dunna, derékaljunk is tollal töltött volt, és hónapokon keresztül egy ágyban illetve nyoszolyában feküdtünk, tehát hogy fázhattunk volna”.¹⁵

1875. július 5-én, a nagy szegénység közepette is, az egykori Mezey-féle házban megszületett Fülepék első gyermeke, Jenő György, a rákövetkező évben pedig a második, Lajos Pál (aki 1882. november 13-án difteritiszben hunyt el). Fülepék harmadik gyermeke „egy igen szép, erős egészséges kislány” volt, aki 1879-ben született és 1882. november 15-én a difteritisz áldozata lett.¹⁶ Később még három gyermekük született: Lajos Pál 1885. január 23-án Budapesten; Dezső József 1888. szeptember 23-án Nagybecskereken (ott hunyt el 1889. január 1-jén); és Dezső, aki 1892. november 13-án született Nagybecskereken (s ott is hunyt el 1892. november 27-én).¹⁷ Fülepéknek tehát összesen 6 gyerekük volt, de ebből csak ketten érték meg a felnőttkort: Fülep Jenő György és Fülep Lajos Pál. Így a későbbiek során róluk majd bővebben szólunk.

A gyermekek születésével megsokasodtak a Fülep család gondjai is. Ugyanis a terebélyesedő család eltartásához a szerény kovácsműhely nem bizonyult elegendő jövedelmi forrásnak. A család a legnagyobb igyekezet ellenére is

szűkösen élt, nélkülözött. Fülep György életének talán legnehezebb időszaka volt ez, amikor kora hajnaltól késő estig az üllő mellett dolgozott, sokat és kimerítően, ám akkor sem tudta megkeresni a betevő falatra valót. A nagy igyekezet, a fáradságos munka, de ugyanakkor a gyéren jövedelmező kovácsmesterségből való kiábrándulás időszaka volt ez: „Mikor aztán láttam, hogy a gyermekek szaporodnak, és mind szép egészségesek, és keresetem nem volt arányba a családuknak szaporodásával, dacára hogy többet dolgoztam mint bármelyik állat, mert télen nyáron csaknem állandóan nap nap után éjjel-nappal dolgoztam este 10–11 óráig, reggel 2–3 órakor már keltem és dolgoztam, de mind ennek dacára alig tudtam a napi szükségleteinket megkeresni. Mert olyan időt értünk akkor, hogy az ipart vagyis a munkát nem fizették nem becsülték semminek. (. . .) Eleinte csak mindenféle reperációs illetve javító munkát végeztem, többnyire volt is munkám, de jövedelmem nem. (. . .) Vettem magamhoz egy 14–15 év körüli sovány, vézna falusi szegény gyermeket inasnak. Az a gyenge fiú hamar is erősödött meg. Nagyon de végtelen szorgalmas, kitartó és feltétlen megbízható gyerek lett. A mesterséget szerette, és igyekezett azt elsajátítani. Ki is tartott mellettem 4 évig. Hajzinak hívták. (. . .) Felkeltünk éjjel 2–3 órakor, a kocsihoz való vasakat este előkészítettük dolgozni. Én háttal álltam a tűznek, Hajzi pedig velem szemben rá vert a vásra, de amellett a tűzre is figyelt, mert a tűzes vasat mikor én kivettem a tűzből, rögtön másikat tettem a tűzbe, hogy amint az üllőn levő meleg vassal készen lettünk, a tűzben levő vas szintén megmelegedett. Ez azért volt lehetséges, mert én egyik lábammal fújtattam a tüzet, tehát én állandóan egy lábon álltam az üllő mellett. Rendszeresen dolgozni így csak három embernek lehet. Egy, aki melegíti, kettő, aki feldolgozza, s így mi ketten három helyett dolgoztunk. (. . .) Így aztán képesek voltunk rá egy hét alatt két új kocsit előállítani, különösen akkor, ha napközben nem volt sok sürgős javítani való munkánk. Így dolgoztam 3–4 éven át, de midőn láttam, hogy bármennyit is dolgozom, anyagi eredményt nem tudok elérni, azért próbálkoztam az új kerék készítésével is, gondoltam talán kereshetek mellettük valamit, de nem lehetett.”¹⁸ E kilátástalan helyzetből, vagy mondjuk úgy: a szegénységből kereste a kiutat a jászkiséri kovácsmester, de egy ideig nem találta. Nem tudta, mi tévő legyen. A családfenntartás anyagi gondjai szinte leküzdhetetlen akadálnak tüntek, s úgy nézett ki, hogy összezsaptak a hullámok a feje felett. Ekkor támadt egy merész ötlete, hogy a jobb élet reményében nemcsak munkát, hanem környezetet is változtat. Ezt az elképzelését óvatosan közölte is feleségével: „Egy alkalommal aztán, bár félve, mert tudtam előre, hogy tagadó választ fog adni, azt mondtam neki, hallod-e kedvesem, én felhagyok a kovácsmesterséggel, és menjünk fel Pestre. Feláldozom mindenünket, és leszek állatorvos.”¹⁹ Felesége, Róza ezt eleinte ellenezte, az akkori közmondást emlegetve: Pest feketére fest. De később mind gyakrabban volt ez szóbeszéd tárgya a családban, s végül 1880 január–februárjában új fejezet kezdődött az akkor még háromgyerekes Fülep család éle-

tében. Fülep György tanulni kezdett. A pesti Állatorvosi Főiskolára akkortájt csak hatosztályos középiskolát végzeteket vettek fel. Mindazok, akiknek nem volt meg az iskolai végzettségük – közöttük Fülep Györgynek is –, felvételi vizsgát tehettek. Kovácsmesterünknek tehát előbb a felvételi vizsgára kellett készülnie. Erre Jászkiséren egy idősebb káplán, Földvári Károly készítette fel, aki naponta tartott egy-két órát a hatosztályos gimnázium tantárgyaiból. Fülep György pedig szorgalmasan tanult. Olyannyira, hogy 1880 szeptemberében Pesten már megjelenhetett a felvételi vizsgán. Erről az alábbiakat írta: „És eljött szeptember elseje. Előtte való 1–2 nappal magam felmentem Pestre a felvételi vizsgát letenni. Ilyenek voltunk 6-an, melyek közül 4-et vettek fel. Köztünk engem is. Kettőt visszautasítottak. A felvételi vizsga sikere után haza mentem és elmondtam a feleségemnek, hogy sikerült a vizsga és felvettek hallgatónak. Persze feleségemet az nagyon meglepte, mert mindig azt hitte, hogy otthon maradunk. De bizony pakolni kellett. Néhány nap múlva kocsira raktuk kis szerény holminkat, no meg a volt és kapott ennivalónkat, s magunk is ültünk a kocsira, mert még akkor nem volt Kisérről Pestre vonat. Kora reggeltől estefeléig fel is értünk. Az Üllői út 10 szám egy nagy épületű ház emeletén kaptam jó nagy két szoba, előszoba és konyha stb. lakást.”²⁰ Ezzel új fejezet kezdődött Fülepék életében. Miután három gyermekükkel beköltöztek albérleti lakásukba, Fülep György naponta járt a Rottenbiller utcai „intézetbe”. Az Üllői út 10. szám alól 1881. május 1-jén az utca túoldalán levő 5. szám alá, a Pordány-féle házba költöztek át. Az udvari részben, a földszinten béreltek lakást. Ezzel kapcsolatosan Fülep György megjegyzi: „az jobb lakás volt részünkre, mert a gyerekkocsit nem kellett az emeletre le és fel tologatni”.²¹ Onnan november 1-jén költöztek a Rákóczi út 65. alá egy második emeleti albérletbe, ahol 1882. május 1-jéig maradtak Fülepék. Akkor újra albérletet cseréltek, és a Dohány utca 100. alatt beköltöztek egy kétszobás lakásba. Ez már sokkal jobban megfelelt a család igényeinek, tekintettel arra, hogy közel volt az Állatorvosi Főiskolához. Innen mentek át 1882. november 1-jén a Murányi utca 11. alá. Ehhez a kétszobás albérleti lakáshoz szomorú emlékek fűződtek. 1882 novemberében, mindössze néhány nap leforgása alatt Fülepék difteritiszben elveszítették majdnem hároméves leányukat és Lajos fiukat. E szörnyű csapás szinte megbénította a család életét, de lelassította valamelyest Fülep György igyekezetét is. Családtörténetében ezt az időszakot így magyarázza: „Természetesen ez a csapás rendkívül lesújtott már azért is, mert az csapás tanulásom utolsó fél évében ért, amidőn a tanulásaimmal legjobban el voltam foglalva, s így ez kihatással volt arra, hogy nem nyerhettem el a kitűnő vagy jeles diplomát. Addig mindig az első tanulók között voltam, különösen a gyakorlati téren értem a betegkezelést a betegség megállapítását illetőleg senki sem tudott velem versenyezni. S így a diplomám csak jó jelzővel lett ellátva adva még pedig a rendes időben. Ezt azért jegyzem meg, mert hallgatók voltunk talán 24–25-en s ezek közül 9-en végeztünk a rendes időben

míg a többiek vissza maradtak későbbi időre. Mikor a diplomát a kezembe kaptam, boldog voltam és nagy reményeket fűztem hozzá és bizakodtam abban, hogy most már talán jobban és biztosabban tudom majd gyermekeimet felnevelni és áldott jó feleségemet is vissza tudom majd helyezni a társadalomnak azon nőjára, melyben született és nevelkedett.”²²

Fülep György, diplomálás után, saját bevallása szerint tanársegédként szeretett volna az állatorvosi főiskolán maradni. Ebben egyik tanára is támogatta, de végül „a miniszter az orra előtt becsukta az ajtót”.²³ Mint többgyermekes családapát erre a posztra nem nevezte ki. Mit is csinálhattak más, Fülepék hazautaztak Jászkisérre. „Azt már azért is kellett tennem – írja Fülep György –, mert a szó szoros értelmében nem volt semmink, még jóformán ennivalónk sem. Ami kis tőkénk volt, feléltük.”²⁴ Diploma tehát volt, állás és pénz pedig nem. Olyannyira nem, hogy ha történetesen Ferkó öccse fel nem utazik Pestre, és Györgynek kölcsön nem ad 140 forintot, haza sem tudtak volna menni! Fülep György csak néhány hétig volt otthon, Jászkiséren. Azután Kecskemétre utazott felesége nagybátyjához, aki ott rendőrségi fogalmazó volt. Az néhány napra rá hivatalos ügyben Pestre utazott, és magával vitte Fülep Györgyöt is. A Borz utcában voltak elszállásolva. Állatorvosunk Pesten csakhamar találkozott egyik kollégájával, aki elújságolta neki, hogy Pesten a tisztí főorvosi hivatalban keresnek egy állatorvost. Fülep György kapva kapott az alkalmon, azonnal jelentkezett, Gerlőczy Károly alpolgármester azonnal ki is nevezte napidíjas állatorvosnak két forint díjazás mellett. Nem is utazott vissza Kecskemétre, hanem csak üzent, hogy küldjék le a holmiját, feleségének pedig megírta, hogy állást kapott, jöhet a család Pestre. Fülep György azon nyomban bútorozott szobát bérelt a Zöldfa utcában, s csakhamar megérkezett felesége is a kis Jenő Györggyel. A Zöldfa utcai albérletből a régi, Murányi utcai albérletbe költöztek, ahol már ismerősként fogadták őket. Ott laktak 1885. május 1-jéig, s ott született meg 1885. január 23-án Lajos Pál, „az igen szép fiúgyermek”.²⁵

A Murányi utcából a család a Malom utcába költözött, mert az közelebb volt a vásártérhez, ahol Fülep György szolgálatot teljesített. Ekkor vették néhány száz megtakarított forintjukon az első új bútoraikat! Ebből a lakásból jöttek azután el 1886 tavaszán Beeskerekre.

Az 1885. évi budapesti országos kiállítás állatorvosunknak is sok munkát biztosított. Öt-hatezer szarvasmarhát hajtottak fel hetente a budapesti vásártérre, s az állategészségügyi feladatokat Fülep György egymaga látta el. A fárasztó munka mellett külön megterhelést jelentettek a Pestre érkező rokonok, akik rendre Fülepék albérletében szálltak meg néhány napra. Hogy ez a vendégeskedés hogy nézett ki, arról Fülep György az alábbiakat írja: „A kiállítás időben aztán a sok rokon és ismerős egyike a másiknak adta a kilincset, vagyis állandóan jöttek-mentek, néha 4–5 hozzánk. Ilyenkor a padlóra terítettünk részünkre pokróczokat és ott háltunk. Enni volt bőven, mert a fővárosi

mészárosok tudják értékelni a szakértőt és gondoskodtak a húsról, küldöttek aszerint, hogy mennyi vendégünk volt.”²⁶ Állatorvosunknak akadt még sok munkája Pesten, Budán, de Kőbányán is. Ez utóbbi helyen különösen nehéz volt neki szolgálatot teljesítenie, hiszen a család a városban lakott, ő pedig gyalog járt ki Kőbányára, s ebédre is gyalog járt haza, így négyszer tette meg az utat naponta! Így tartott ez hónapokig. Végül is 1886. március közepe táján hagyta el Fülep György Pestet és költözött le „a vidékre” – Nagybecskerekre.

JEGYZETEK

¹ Fülep György: *A Fülep család származása és származási helye*. Nagybecskerek, 1930. június 23. (Kézirattörök). Az eredeti paginálás szerint hiányzik a 11–30. és a 121–144. lap. E fejezet családtörténeti adatait csaknem teljes egészében innen merítettük. (Az MTA Könyvtárának kéziratára, Budapest, Ms 4603/13)

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. I. k. 224. l.

⁶ Fülep György: I. m.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Kimutatás Fülep György családjáról katonai ügyben. Nagybecskerek, 1906. (Az MTA Könyvtárának kéziratára, Budapest, Ms 4592/6)

¹⁸ Fülep György: I. m.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

TISZA-MOZAIK

AZ ALSÓ SZAKASZ HALAI

G U E L M I N O J Á N O S

Egy folyó vagy folyószakasz halfaunája, vagyis halfajainak összessége, elsődlegesen a természeti adottságoktól, az utóbbi két évszázadban viszont mindinkább az emberi tevékenységektől függ.

A Tisza Európa egyik legfiatalabb, leglágyabb vizű és talán legszabályozottabb folyója. Alsó szakasza a Maros-torkolattól a Dunáig terjed (Bukurov, 1948). A manapság mintegy 170 km hosszúságú alsó szakasz majdnem teljes egészében Jugoszláviához tartozik, és a Vajdaság területén halad át. Az alsó szakasz sorsa elválaszthatatlan az egész Tisza, részben pedig a nagyobb mellékfolyók és a Duna sorsától.

Szakaszunk halfaunájáról még nem készült átfogó elemzés, de a gyakori változások miatt egy pillanatkép nem is nyújtana kellő tájékoztatást. Ez a kis írás a több mint egy évszázad folyamán észlelt változásokat összesíti, részben a szakirodalmi adatok csoportosításával, részben e sorok írójának hat évtizedes tiszai észleléseinek és horgászatainak alapján.

Az alsó szakasz „életében” és halfaunájának alakulásában eddig két időszak különböztethető meg:

- 1) A természetes állapot időszaka (a 19. század derekáig);
- 2) Az emberi beavatkozások időszaka (a 19. század közepétől máig).

1. A természetes állapot időszakában folyóink az alsó szakaszán is szabadon kanyargott a mainál jóval hosszabb és sekélyebb medrében. Tavaszoként hatalmas területeket árasztott el, kiváló feltételeket nyújtva az egyes halfajok szaporodásához.

Volt is hal bőven.

Szakaszunk halállományát akkor a közép-dunai faunakerületre jellemző halfajok (főleg pontyfélék és sügérfélék), valamint a Fekete-tengerből évente felvonuló tokfajok alkották. A többi családot csak egy-két faj képviselte (akárcsak ma is).

A pontyfélék közül gyakori volt folyószakaszunkon a ponty (*Cyprinus carpio*), a márna (*Barbus barbus*), a balin (*Aspius aspius*), a dévérkeszeg (*Abramis brama*), a lapos keszeg (*A. ballerus*), a bagolykeszeg (*A. sapa*), a karikakeszeg (*Blicca bjoerkna*), a күsz (*Alburnus alburnus*), a jász (*Leuciscus idus*), a fenékjáró küllő (*Gobio gobio*) és a paduc (*Chondrostoma nasus*). Ritkább volt a domolykó (*Leuciscus cephalus*) és a szilvaorrú keszeg (*Vimba vimba*).

Főleg az ártéri és a mellékvizekben élt a kárász (*Carassius carassius*), a compó vagy „cigányhal” (*Tinca tinca*), a bodorka (*Rutilus rutilus*), a vörös szárnyú keszeg (*Scardinius erythrophthalmus*), valamint a szívárványos ökle (*Rhodeus sericeus amarus*) és a kurta baing (*Leucaspis delineatus*).

A pontyfélék furcsa vándorfaja a garda (*Pelecus cultratus*), melynek rajai tiszavirágzaskor úsztak fel a Dunából.

A sügérfélék legjelentősebb faja volt (és maradt) a fogassüllő (*Stizostedion lucioperca*), ritkább volt a kősüllő (*S. volgense*), a magyar bucó vagy „baráthal” (*Zingel zingel*) és a német bucó (*Z. sterer*). Ebbe a családba tartozott még a névadó sügér (*Perca fluviatilis*), továbbá a vágódurbincs (*Gymnocephalus cernuus*) és a selymesdurbincs (*G. schraetzer*). A *Gymnocephalus* nem korábban *Acerina* néven szerepelt, a fogassüllő neve pedig *Lucioperca sandra* volt.

A tokfélék közül a kecsge (*Acipenser ruthenus*) már a múlt században teljesen az édesvízi élethez alkalmazkodott, míg a vágó tok (*Acipenser güldenstädti*), a sima tok (*A. nudiiventris*), a söregtok (*A. stellatus*) és a hatalmasra növő viza (*Huso huso*) csak íváskor úszott fel a tengerből a Dunán át a Tiszába is.

Más családok képviselői közül említhető a szintén vándor angolna (*Anguilla anguilla*), mely a tokoktól eltérően édesvízben él, de ívni az Atlanti-óceánba úszik (s ott is pusztul el).

Gazdaságilag jelentős halfaj volt a harcsa (*Silurus glanis*) és a csuka (*Esox lucius*); régen pedig a mocsárvilág fontos böjti hala volt a réti csík (*Misgurnus fossilis*), míg kisebb rokona a vágó csík (*Cobitis taenia*) inkább a folyóvizet kedvelte.

Ritka téli hal volt a tengeri tókehalfélék családjához tartozó, de édesvízhez alkalmazkodott menyhal (*Lota lota*); a kis lápi póc (*Umbra krameri*) pedig rejtett életmódja miatt szinte ismeretlen volt.

Biztosra vehető, hogy az eddig felsorolt harminckilenc halfajon kívül már akkor jelen volt még egy-egy faj a pontyfélék és a sügérfélék családjából, de felismerésükre és leírásukra csak később került sor.

2. Az emberi beavatkozások időszaka a Tisza átfogó szabályozásával kezdődött a 19. század derekán. Bár korábban is voltak helyi jellegű töltésezések, csatornázások, azok nem befolyásolták sem a Tisza, sem a halfauna sorsát.

A folyószabályozás nagyon izgalmas témaköréből a leglényegesebb az, hogy Vásárhelyi Pál sokat vitatott, de alig módosított terve szerint a következő feladatokat kellett megoldani:

- a folyómeder egyenesítésével gyorsabban elvezetni a vizet;
- töltésezéssel meggátolni a folyó kiöntését;
- az ármentesített területet csatornázni, művelhetővé tenni.

Sajnos, a kivitelezést sok hibával, és néhol a tervtől eltérően végezték, ezért az 1855–1888-as időszakban a Tisza árvizei többet romboltak, mint bármikor. Egy jeges ár Szegedet is elpusztította 1879. március 12-én (több mint hatezer épületet döntött le a víz).

Az alsó szakaszon előbb tizenegy, majd még két kanyar átvágásával a korábbi 246 km hosszú medret 76 km-rel megrövidítették (így lett a már említett 170 km). A töltéseket a tervtől eltérően túl közel építették a folyómederhez, a kis hullámteret később erdősítették, a levágott kanyarokat (holtágakat) elzárták az anyamedertől, s mindezzel nagyon leszűkítették a halak szaporodási lehetőségét. A szűk térre szorított folyó mélyítette a medrét, rombolta a partot, ezért csak a vajdasági szakaszon több mint 600 000 m³ követ építettek vagy szórtak a mederbe.

Vegyük még figyelembe, hogy a II. világháború után a Tisza mentén is gyors ütemben épültek a gyárok, urbanizálódtak a települések; így egyre több szennyvíz terhelte a folyót. Ugyanakkor egyre nőtt a vízigény, és az ember immár nem elvezetni, hanem tárolni szerette volna a vizet. Megkezdődött hát a folyó újraszabályozása. Sorra épültek a vízlépcsők: Tiszalök (1954), Kisköre (1973), Törökbecse (1977), a Dunán pedig a vaskapui vízierőmű (Đerdap, 1970).

Ezzel a Tisza részben elveszítette folyóvízi jellegét, és az ember által vezérelt tározók („bögék”) lépcsőzetes sorává alakult. A mi szakaszunkon nagymérvű lett a meder feliszapolódása, megkezdődött az elmocarasodás.

Hogyan hatott mindez a halfaunára?

A kezdeti szabályozással felgyorsított vízfolyás megfelelt az áramlást kedvelő (reofil) halfajoknak, ezért sok volt akkor a kecsege, a márna, a paduc, a karikakeszeg, a bagolykeszeg, a bucó. Ugyanakkor a holtágakban és a réti csatornáknak elszaporodott a ponty, a csuka, a kárász, a compó és a vörös szárnyú keszeg. Ebben az időszakban jól megfért a Tiszán a gazdasági halászat és az izmosodó horgászmozgalom is. Később a gazdasági halászat – mint nem kifizetődő ágazat – megszűnt.

Az évtizedekig tartó nagyszabású folyószabályozási munkák, majd később a duzzasztógátak építése viszont elvágta a tengerről felvonuló tokrajok útját; ennyivel szegényebbek lettünk.

Még a 19. század végén Észak-Amerikából Nyugat-Európába is betelepítettek a törpeharcsát (*Ictalurus nebulosus*) és a naphalat (*Lepomis gibbosus*), melyek az 1920-as évek táján jelentek meg a Tiszán és a mellékvizekben.

A halkutatók 1933-ban, illetve 1974-ben leírtak két olyan új halfajt, melyek jelenlétére már korábban utaltam. Az első a pontyfélékhez tartozó halványfoltú küllő (*Gobio albipinnatus*), a másik a sügérfélék családjából a széles durbincs (*Gymnocephalus baloni*). Mindkét faj a mi szakaszunkon is él.

Századunk második felében nagyszabású haltelepítések kezdődtek. Távol-Keletről (főleg Kínából) behozták az ezüstkárászt (*Carassius auratus gibelio*), melynek állománya hosszú évekig csak korán érő, szapora nőstényekből, vagyis ikrásokból állt. Ezek összeívtak ugyan a ponty, a kárász és a nagyobb keszeg-félék hímjeivel – tejesseivel –, de ikrájuk nem termékenyült meg, így abból egyféle szűznemzéssel csak tiszta ezüstkárász-ivadék kelt ki. Ezzel viszont a más fajok hímjeinek egy része kimaradt a fajtestvérekkel való ívásból, tehát csökkent a pontyok, kárászok, egyes keszegek mennyisége. Az egykor pontyban gazdag Alsó-Tiszán ma nagyon kevés a ponty, pedig évtizedekig halasítás is folyt. Az ezüstkárász táplálékkonkurens is a többi pontyfélének.

Az 1960-as években a növényzettel benőtt csatornába, tavakba, holtágakba betelepítették a növényevő amurt (*Ctenopharyngodon idella*), majd a planktonevő fehér és pettyes busát (*Hypophthalmichthys molitrix* és *H. nobilis*). Ezek rövidesen a Tiszába is bejutottak. Az amurszállítmányokkal egy nem kívánatos halacska – a kínai razbóra (*Pseudorasbora parva*) is bekerült állóvizeinkbe. A vendégfajok jól akklimatizálódtak, és az amur kivételével természetes szaporodással fenntartják populációikat. Az amerikai fajokkal szemben a távol-keleti fajok nem korszosodtak el nálunk. Az amurok között ma már nem ritkák a húsz kg feletti testtömegűek, busákból pedig már negyven kg feletti példányokat is fogtak.

A törökbecsei duzzasztógát megépítését követően a gát feletti és alatti szakaszon a vízfolyás lelassult, megszűnt a nagy vízszintingadozás, csökkent a víz öntisztulása és oldott oxigéntartalma. Ez már nem felel meg az áramlást kedvelő (korábban felsorolt) fajoknak, s azok legfeljebb átvonulnak (ha megnyílnak a gát kapui) vagy teelésre térnek csak erre a szakaszra. Részben ezért, részben az egyre gyakoribb vízmérgezés miatt, az áramlást kedvelő fajok ma már ritkák a mi szakaszunkon, de fognak az állóvízi fajok is, mert az anyamedertől elvágott holtágak többsége kiszáradt.

A közelmúltban meglepetésként hatott, hogy halvilágunk elszegényedésének időszakában két új faj jelent meg a Tiszán. Ezek a gébfélék (*Gobiidae*) családjába tartozó, apró termetű tarka géb (*Proterorhinus marmoratus*) és a folyami géb (*Neogobius fluviatilis*). A ponto-káspikus fajok nyugati irányú terjeszkedése folyamán eljutottak hát a Tisza alsó szakaszára is, gazdagítva halfaunánk fajszerkezetét.

Herman Ottó (1887) a Szeged táján fogott tiszai halak közül harmincnégy fajt említ, köztük a sebes pisztrángot is. Ez nagyon meglepő, mert ez a fenéklakó faj csak az oxigénben gazdag hideg vízben élhet; ellenben megtörténhetett néha, hogy a jégzajlás valamely mellékfolyó felső szakaszáról lesodort egynéhány sebes pisztrángot is Szegedig. Hogy e ritka véletlenek folytatódhatnak, íme egy példa: Zentánál 1996. május 28-án egy szivárványos pisztráng (*Salmo gairdneri*) került az egyik halász hálójába. Ez a felszíni faj viszont elég jól

elviseli az oxigénben szegényebb, melegebb vizet is, de ivarérett korban már nem kedveli a folyót, és tóba, tengerbe vándorol (ha teheti).

Mindent összevetve, a Tisza alsó szakaszán az elmúlt közel két évszázad folyamán ötvenkét halfaj előfordulásáról tudunk, de ezek nem voltak egyszerre együtt soha.

A fajok családok szerinti megoszlása és arányszáma

Pontyfélék	26 faj	50%
Sügérfélék	8 faj	15,4%
Tokfélék	5 faj	9,6%
Gébfélék	2 faj	3,9%
Csíkfélék	2 faj	3,9%
Pisztrángfélék	2 faj	3,9%

A többi hét családot már csak egy-egy faj képviseli, mindegyik 1,9%-kal. Ezek a piócafélék, a csukafélék, a harcsafélék, az angolnafélék, a tőkehalfélék, valamint az Amerikából származó törpeharcsafélék és naphalfélék.

Vidékünkön honosnak tekinthető harmincnégy faj (65,4%), vándorló hét faj, betelepített hét faj, terjedő faj kettő, nagyon ritkán ide tévedő két faj.

IRODALOM

- Bukorov, B.: *Dolina Tise u Jugoslaviji*. Pos. izd. Geogr. dr., 1948
- Drndarski, L. M.: *Regulacioni radovi na reci Tisi*. Vode Vojvodine, 1974
- Herman Ottó: *A magyar halászat könyve*, II. köt. Kir. Magy. Term. Társulat Kiadó, Budapest, 1887
- Maletin, S.: *Aklimatizacija unesenih vrsta riba u vodenim ekosistemima Vojvodine*. Vode Vojvodine, 1989
- Pintér K.: *Magyarország halai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989

IRODALMI MÚZEUM

SZENTELEKYRE EMLÉKEZVE

Gál László egyik vitacikke nyomán

A nagybecskereki *Tükör* című riportlap a harmincas években több ízben cikkezett Szentelekyről. László B. Jenő vagy írói álnéven Vékony Náci, a lap szerkesztője gyakran adott teret a Szentelekyvel kapcsolatos visszaemlékezéseknek, alkalmi, évfordulós írásoknak. 1936 szeptemberében éppen egy ilyen cikk készítette Gál Lászlót arra, hogy szót kérjen a lap hasábjain. László B. Jenőhöz intézett levele sajátos kordokumentuma a jugoszláviai magyar irodalomnak, mert vázolja a Szenteleky halálát követő néhány év irodalmi, könyvkiadói viszonyait, Gál egyéni meglátásait.

„Kedves Jenő bátyám!

Szenteleky Kornél halálának évfordulójáról néhány keresetlen szóval a *Tükör* is megemlékezett. Nekem sajnos nem adatott meg Szentelekyt ismerem, de az anch io sono pittore jogon, engedd meg, hogy ideálljak az emlékezők közé: emlékezni és számadásra vonni.

Írod, hogy Szenteleky »... nem tudta megérteni az irodalom kereskedelmi kapcsolatait. Csak úgy történhetett meg, hogy még az a kevés összefogó munka, amit betegen, magát rontva és emésztve végzett, úgyszólván széthullt. De ezért nem Szenteleky a felelős, hanem azok az írók, akik eltávolodtak az ő intencióitól«.

Az irodalomnak igenis vannak kereskedelmi, vagy inkább gazdasági kapcsolatai. Az irodalom nem amatőrsport és nem is ebek harmincadja. *De tény az, hogy itt minden összefogó munka – ha van ilyen – széthullt és tény az, hogy szétszórva pusztul a bácskai homok néhány igazi tehetsége. Nincs hely, nincs lehetőség, nincs levegő, nincsen mecénás és nincsen olvasó.*

Erdély, Szlovenszko irodalmi hatalmas tölggyekké nőttek, de itten cserje sincs.

Talán nem is azok az írók okozták ezt a temetői csendet »akik eltávolodtak az ő intencióitól«. Én nem ismerem ezeket az intenciókat, de hittel hiszem,

hogy Szenteleky módot akart adni ennek a friss hajtásnak, hogy nőjjon, terebélyesedjen, adjon árnyékot és gyümölcsöt. Szenteleky Kornél meghalt. Még a halhatatlan halottakat sem lehet feltámasztani. De mit csinálnak az élők?

Az író ír. Aki nem ír az nem író. Hát hol vannak az írók? Három nagy lapja van Jugoszlávia magyarságának és én megkérdem a három jugoszláviai magyar laptól: hová tettétek Jugoszlávia magyar íróit?

Karinthyt, Szép Ernőt, Szomoryt, Tersánszkyt, Móricz Zsigmondot, az erdélyieket, a szlovénszókíakat mind megtaláljuk a jugoszláviai magyar napilapjaink hasábjain, de az itteniek?

Hová tették azokat az írókat, akik, ha gyengébb hangon is – bár vállalom a felelősséget azért a merésznek hangzó kijelentésért, hogy egy elfáradt Szép Ernőt, egy önmagábaunt Szomorý Dezsőt az itteniek is tudnak pótolni és elfelejtetni – de az itteni magyarság hangján írnának itteni problémákról, itteni színekkel? Hová tették a jugoszláviai magyar írókat és miért hallgat Radó Imre, Munk Artúr, Cziráky Imre, Borsódy Lajos, Huszár Sándor és miért hallgatott el mindenki itten, aki hitet érzett magában és erőt. Miért ez az ájult csend és van-e valaki, aki vállalná érte a felelősséget.

Tiszta bort a pohárba és tiszta poharat! Ha ingyen, ha nagyon kevés pénzért Karinthy kaphatok, nem fizetek ötven, száz, vagy – uram bocsáss! – százötven dinárokat itteni íróknak. Ez a helyzet! Nincsen hová írni, mert nincsen, aki írásért fizet. A magyar lapok nem jönnek be az országba, tehát azokból veszek minden közölni valót. Ez a kiadó szomorú álláspontja. De tudja-e Karinthy, hogy egyetlen úri gesztussal tönkretette egy neki idegen országbéli magyar kisebbség irodalmát? De vállalják-e a felelősséget akkor, ha a való helyzetet feltárjuk előtte és előttük, mindenki előtt, aki két és három pengőért adta el az úgynevezett utánközlési jogot.

De vállalja-e a felelősséget az a kiadó, aki előtt megkondítjuk a pusztuló magyar irodalom vészharangját?

Mert igenis szükség van arra, hogy mi írjunk a mi bajainkról, a mi örömeinkről, a mi népünkről. Mert igenis szükség van arra, hogy őrizzük a nyelvünket, a kultúránkat. Mert igenis jobban ízlik néha a saját termésű vinkó a legzamatosabb tokaji aszunál.

Hát álljanak elő mind, akik vállalják a felelősséget azért, hogy néhány száz-ezer egysorsot elő közül egyetlenegynek sem adatott meg a hang.

És akkor Jenő bátyám rá fogsz jönni, hogy nem az írókban volt a hiba.

Bocsáss meg, ha túlságosan igénybe vettelek. Elhallgatok, de még lesz mondanivalóm.

Szeretettel köszönt
Gál László”

Közléteszi Németh Ferenc

IN MEMORIAM

EMLÉKEZZÜNK DR. MÉSZÁROS SÁNDOR NYUGALMAZOTT EGYETEMI TANÁRRA

(1929–1996)

Temerinben született 1929-ben. Temerinről itt Újvidéken is mindig sok szeretettel beszélt. Élete utolsó éveiben (bár Újvidéken élt családi körben) ott szeretett legjobban tartózkodni. Pedig a gyeposori gyerek anyagiakban nem nagyon dúskálhatott, viszont élhette az egyszerű, dolgos kezű szülők gyermekeire oly jellemző, élményekben gazdag életét. Azt az életet, amely szorgalomra, kitartásra, nagy munkabíráásra nevel. Ha mindehhez adva van legalább egy kicsinyke tehetség, rátermettség és sok-sok kitartás, akkor a felfelé ívelés lehetősége is megadatik. Mészáros Sándorban mindehhez a rendkívül nagy céltudatosság és akarás is párosult. Mindig többet akart annál, amit már megvalósított (amit én az egyik legszebb, legértékesebb emberi tulajdonságnak tartok). Talán csak az róható föl neki, hogy néha egy kicsit türelmetlen volt, és emiatt néha nem tudta teljesen helyesen felmérni, mennyi az, amit az adott körülmények között elérhet, megvalósíthat. Látszólag ez a megállapításom ellentétben áll sokak azon véleményével, hogy kivételesen csendes, nyugodt, nagyon türelmes ember volt. Ez mind áll, de ezen tulajdonságai másokkal szembeni magatartására voltak inkább vonatkoztathatók. Önmagával szemben volt türelmetlen. Sokszor többet akart kihozni magából, mint amennyit az adott pillanatban és körülmények között kihozhatott. De akkor is, ha túlbecsülte erejét, képességeit, hallatlan munkabírással, szorgalommal pótolta a hiányt, és megvalósította azt, amit maga elé célul tűzött ki. Ezzel is magyarázható, hogy az elemi elvégzése után előbb Temerinben polgáriba, majd Szabadkán gimnáziumba járt, hogy utána Újvidéken elvégezte a Tanárképző Főiskolán a történelem-földrajz szakot. Iskolában rövid ideig tanított, mert újabb kihívást jelentett neki az, hogy a Tartományi Pártbizottság Történeti Levéltára olyan levéltárost keresett, aki magyarul is jól tud. Hogy elvállalhassa ezt az állást, hajlandó volt Belgrádban elvégezni az egyéves levéltárosi tanfolyamot. A levéltárban sem elégedett meg azzal, hogy csak levéltárosként dolgozzon, hanem kutató akart lenni, és azzá is vált. Mégpedig jó, kitartó,

rendkívül szorgalmas kutatóvá, aki a poros (és ezt szó szerint kell érteni, mert nálunk az ötvenes–hatvanas évek levéltári anyagára a por meg a rendezetlenség volt a jellemző) levéltári anyag kilométereket kitevő mennyiségén küzdötte át magát, hogy a történelemíráshoz szükséges forrásanyaghoz, adatokhoz jusson. Közben távhallgatóként végezte az Újvidéki Bölcsészeti Kar Történeti Tanszékén tanulmányait. Már ekkor, de főleg az eredményes záróvizsga után kisebb-nagyobb lélegzetű szak-, majd tudományos dolgozatokat, tanulmányokat jelentetett meg, tudományos tanácskozásokon vett részt dolgozataival. Ennek a munkásságának egyik csúcsa a doktorátus, amelyet a körülmények sajátos alakulása folytán nem Újvidéken, hanem a Priština-i Egyetemen védett meg. Ez, valamint a további, eredményekben gazdag munkássága tette lehetővé, hogy az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Kara Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd főmunkatársa és magántanára, végül pedig tudományos tanácsosa és rendes tanára legyen. Közben a hetvenes években néhány évig az intézet megbízott igazgatójaként is szolgálta e rangos intézmény és az ott folyó tudományos munka, valamint egyetemi rangú és fokú oktatás ügyét. De a Magyar Tanszék hallgatói is tőle tanulhatták éveken át a magyar nép történelmét. A nyolcvanas években ő adta e sorok írójának, az intézet akkori igazgatójának a legnagyobb támogatást ahhoz, hogy a Történelmi Tanszéken a magyar egyetemi hallgatók magyar nyelven is hallgathassanak előadásokat világ- és nemzeti történelemből egy-egy tanfolyam keretében. Vállalták ezzel azt a kockázatot is, hogy egy forrófejű pártfunkcionárius „magyar nacionalisták” jelzővel ellátott „fekete listá”-jára kerüljenek. Ennek ellenére gyakorlattá vált, hogy a magyar és a többi kisebbségi jelölt anyanyelven felvételizhetett, néhány tantárgyból magyar nyelven vizsgázhatott, a magyar hallgatók pedig a záróvizsgára készített dolgozatuk (a diplomamunkát) magyar nyelven írhatták és védhették meg professzoraik előtt a nyolcvanas évek második felében.

Mészáros, a professzor szerette hallgatóit, és azok is szerették, becsülték őt. A viszony mindig bizalmas, de sohasem bizalmaskodó volt közöttük. Az egyetemisták sokat tanultak tőle, ő is az egyetemistáitól. Megértette azok gondjait, problémáit, és igyekezett segíteni azok megoldásában. Ezért mindig bizalommal fordultak hozzá egyetemistái, még a Természettudományi Kar Földrajz Tanszékének a hallgatói is, ahol pedig csak egy-két évig tanított pluszmunkaként, jelképes tiszteletdíjért. Anyaintézete egyetemistái örültek, ha vállalkozott arra, hogy többnapos, országhatárokon belüli vagy külföldi tanulmányi kirándulásaikon ő legyen az útvezető. Kollektívájának szeretett, megbecsült és nagy tiszteletnek örvendő tagja volt. Sokunkhoz bensőséges baráti viszony fűzte, ami nem akadályozta meg abban, hogy ha kellett, bírálólág viszonyuljon hozzánk, de a bírálatokat is kész volt elfogadni, ha azok helyénvalóak voltak. Néhány fiatalabb kollégája előmenetelét azzal is igyekezett előmozdítani, hogy vállalta a tagságot abban a bizottságban, amely előtt doktori értekezésüket védtek.

Negyvenévi szorgalmas, eredményekben gazdag munka után a Történelemtudományi Intézetből vonult megérdemelt nyugalomba, de nyugdíjasként sem hagyott fel a kutatással és a tudományos munkássággal. Sajnos, váratlan halála miatt ez az időszak volt élete legrövidebb szakasza. Pedig, s ebben is biztos vagyok, még a halálos ágyán is dolgozni szeretett volna.

Tudományos kutatómunkája kezdetben szinte kizárólag a Vajdaság egyik régiójának, a Bácskának a munkásmozgalmára korlátozódott, ennek is arra a szakaszára, amely a múlt század kilencvenes éveitől kezdve 1918-cal bezárólag a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) keretein belül, annak részeként bontakozott ki és fejlődött jelentős mozgalommá. Olyanná, amellyel minden gazdasági, társadalmi, politikai és állami, tehát hatalmi tényezőnek komolyan számolnia kellett még az első világháború vérzivataros éveiben is, hogy aztán 1918-ban polgári demokratikus forradalomban (öszirózsás forradalom) csúcsosodjon ki. Mészáros munkásságának mintegy a felét erre az időszakra (1890–1918), az ebben az időszakban folyó társadalmi mozgalmakra, elsősorban az ipari munkások és szegényparasztok, földmunkások megmozdulásaira, politikai (általános választójog, a hatalomban való részvétel jogának a kivívása), gazdasági (nyolcórrai munkaidő, vásár- és ünnepnap munkaszünet, hogy pihenésre, ön- és továbbképzésre, művelődésre meg szórakozásra is jusson idő, olyan bérekért, hogy abból tisztességesen meg lehessen élni) és a társadalmi célokért (demokratikus vívmányok, egyenjogúság stb.) folyt a küzdelem.

Számos tanulmány mellett, amelyeket többnyire szerb nyelven írt, ebből a témakörből írta és védte meg doktori értekezését is *Radnički pokret u Bačkoj od formiranja Socijaldemokratske partije Ugarske do kraja prvog svetskog rata (1890–1918) (A bácskai munkásmozgalom a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásától az első világháború végéig – 1890–1918)* címmel. Könyv alakban Újvidéken jelent meg 1975-ben a Vajdasági Történelemtudományi Intézet gondozásában a Monográfiák sorozat 13. köteteként, 343 oldalon.

Tudományos kutatásainak az eredményeit a szerző hét fejezetben adja közzé. Az első fejezetben azt tárgyalja, hogyan hatott az MSZDP megalakulása a bácskai munkásmozgalom szervezeti megerősödésére, társadalmi küzdelmeire. Bírálja a magyar kormány szociálpolitikáját és viszonyulását a munkások megmozdulásaihoz, ismerteti, hogyan küzdenek a munkások azért, hogy társadalmi tényezőkké is váljanak, ha már a gazdaságban megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen tényezők. A második fejezetben az 1896 és 1898 között kibontakozó és nagy méreteket öltő ipari munkássztrájkokat és a földmunkások, szegényparasztok szervezkedéseit és a közvéleményt is megrázó és felrázó nagyméretű aratósztrájkokat és azok következményeit mutatja be. A többi fejezetben a mozgalom további alakulását dolgozza fel a XX. század első és második évtizedében az első világháború végéig. Külön fejezetet szentel az 1905–6-os esztendőnek, amikor a Fejérváry-kormánynak sikerült szembefordítania az MSZDP-t a magyar nemzeti célokért is küzdő polgári pártokból

álló koalícióval, amikért még külföldön is elmarasztalják, „királyi-császári párt”-nak csúfolják ezt a pártot. E tény felett szerzőnk azonban átsiklott. Megelégedett azzal, hogy konstataulta a paktum megkötését, amellyel az MSZDP a Bácskában is tömegbázist biztosított a kormánynak akkor, amikor az minden más támogatást nélkülöz – a parlamentit is –, és csak az uralkodó akaratából van hatalmon, csak azért, mert ellenszolgáltatásul megígérte, hogy bevezeti az általános választójogot, de garanciát rá nem adott. Az MSZDP vezette politikai küzdelemnek az ismertetését viszont gazdag, Bácskára vonatkozó dokumentumanyag segítségével részletekbe menően ismerteti, anélkül, hogy rámutatna: a mozgalomnak e szakasza inkább szolgálta a kormányt és az uralkodót, mint a választójogot és a demokráciát szomjazó tömegeket. Ez a helyzet, persze, nem tarthatott sokáig, mert az uralkodó inkább menesztette a „darabont kormányt”, és hozzájárult, hogy a koalíció alakítson olyan kormányt, amely élvezzi a parlament bizalmát, mintsem hogy bevezesse az általános választójogot. Az utolsó fejezetben az első világháború adta keretek között zajló bácskai munkásmozgalmat dolgozza fel a rendelkezésre álló forrásanyag segítségével.

Hasznos könyv, amelyben a szerző a szerb és szerbül tudó olvasóknak jobban és valóságábban világítja meg a Bácskában uralkodó állapotokat, mint sokan mások előtte. Mészáros ugyanis nem szorítkozott csupán a munkásmozgalom ismertetésére, hanem igyekezett azt elhelyezni korban és időben, az általános történelmi folyamatokban.

Dr. Mészáros néhány tucatnyi kisebb-nagyobb lélegzetű tanulmánya, a magyar nyelven írottak is, zömmel a munkásmozgalom egyes kérdéseire vonatkoznak. Közös jellemzőjük inkább az alapos, részletekbe menő analízis, a gazdag tényanyag közzéadásának a szándéka, mint az összegezésre való törekvés.

Két jelentős könyve viszont már nem egy társadalmi réteg szociális mozgalmait dolgozza fel, hanem egy kisebbségi sorsba juttatott nép, nemzetközösség helyzetével, küzdelmeivel a létért, sőt a létre való jogáért folyó harcával foglalkozik. Annak ellenére, hogy e két könyve nem elégítette ki egyesek elvárásait, talán azért is, mert ezek az elvárások túl nagyok voltak, mégis e két munkáját tartom a legjobb, legkiforrottabb alkotásának. Különösen vonatkozik ez a második kötetre. E két könyvében a délvidéki, azaz a vajdasági magyarság nemzeti elnyomatásának két fájdalmas évtizedét, a két világháború közötti időszakban lezajlott történéseket dolgozza fel, szerb nyelven. Az első könyv címe: *Položaj Madara u Vojvodini 1918–1929*, Novi Sad, 1981, a másodiké *Položaj Madara u Vojvodini 1929–1941*, Novi Sad, 1989. (*A magyarok helyzete a Vajdaságban 1918–1929*, illetve *A magyarok helyzete a Vajdaságban 1929–1941.*)

Dr. Mészárosnak komoly nehézségeket kellett leküzdenie már a kutatómunka során, hogy hozzájuthasson a releváns dokumentumokhoz, forrásokhoz, adatokhoz a hazai és a külföldi, főleg magyarországi levéltárakban, könyvtárakban és másutt, majd el kellett bírálnia, sőt nemegyszer felül is kellett bírálnia a nagyfokú elfogultsággal, sőt néha a tények tudatos elferdítésének a szándé-

kával frott szövegeket (gondolok itt az idevágó szakirodalom egy részére, a pártközleményekre, dokumentumokra, újságcikkekre, a különböző szintű állami szervektől, hivataloktól származó aktákra stb.). Belgrádi opponenseivel szemben is helyt kellett állnia, és más ellenállásokat is le kellett küzdenie. Mészáros becsülettel helytállt, és igyekezett minden nehézséget leküzdeni. Az eredmény e két könyv, amelyeket részletesebben ismertetek. Teszem ezt azért is, hogy ismételten felhívjam rá a magyar olvasóközönség figyelmét azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ezzel is hozzájáruljak ahhoz, hogy magyarul is jelenjenek meg, sajnos, most már posztumusz, Mészárosnak e könyvei.

Amikor Mészáros e két könyvét írta, létezett egy uralkodó ideológia, amely nem tűrte meg a többszólamúságot a társadalomtudományokban, legfőképpen nem a történetírásban, gyakran még az egzakt tudományokba is be akarta vinni ideológiáját. De az is köztudott, hogy minden kor rányomja szellemiségének bélyegét a tudományra, különösen pedig a történettudományra. Valamint az is, hogy a történelmet a győztesek írják. Ezért kétszer is jaj a legyőzötteknek.

Mészáros igyekezett, olykor bizonyos kompromisszumok árán bár, de történelmet írni. Olyat, amelyet nem a győztesek diktálnak. Ennek ellenére a kor szelleme az ő munkáira is rányomta a bélyegét. Néha mérsékelte a nemzeti elnyomás nagyságát, többnyire rövidke megjegyzésekkel, de leközi a rendelkezésére álló adatokat, amelyekből világosan kiviláglik, hogy a nagyszerb burzsoázia azon törekvésében, hogy létrehozza az egységes nemzetállamot, egy olyan területen is, amelyen sok nemzet fiait élnek és éltek évszázadokon át együtt vagy legalábbis egymás mellett békében, és mindegyik fennmaradhatott. Most e burzsoázia a legdurvább politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális elnyomatást alkalmazza azzal a céllal, hogy beolvassa a szerb nemzetbe a nem szerbeket, tehát a magyarokat, de a németeket és a többieket is, vagy távozásra kényszerítse őket. Ez a cél készítette e hatalmat arra, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területeken átmenetileg, addig, amíg a hatalmát itt is meg nem szilárdította, megvonja még a választójogot is a magyaroktól. Ezért zárta ki a magyarokat, majd a többi nem szerb nemzetiségűt az agrárreformból. Tudatosan nem társadalmi kérdést oldott meg vele, hanem szerb nemzeti érdekeket. Ha társadalmi kérdést akart volna megoldani, akkor legtöbb földet a magyar földnélküliek között kellett volna kiosztania a Bácskában. Nem azért, mert a földosztáshoz szükséges földterületet szinte kizárólag a magyar nagybirtokosoktól vette el, hanem azért, mert a történelmi körülmények alakulása folytán a Nagy-Alföld déli részein is magyarok alkották zömme a törpebirtokosok és a föld nélküli parasztok, az agrárproletárok hatalmas tömegét. Ez a magyar tömeg a húszas években nemcsak föld nélkül maradt, hanem a nagybirtokok felszámolása miatt munkalehetőség nélkül is. (Nem véletlenül hangzott el a mondás: a magyarkérdést úgy tudjuk a legjobban megoldani, ha nem adunk a magyaroknak munkát, nem teremtünk számukra

munkalehetőséget.) Mészáros nem fogalmaz mindig ilyen keményen, bár az általa közzétett adatok erre feljogosítanak.

A földmunkásoknál jelentősen jobb helyzetben voltak a kisiparosok és a gyári szakmunkások, mert szakmai tudásukra, szorgalmukra, rátermettségükre nagy szüksége volt a rezsimnek. A magyar hivatalnokokra és értelmiségiekre, különösen az oktatásügyben dolgozókra viszont már nem. Ezekről szinte máról holnapra megszabadult az új államhatalom, hisz már 1919–20-ban, tehát még a trianoni békeszerződés megkötése előtt megindult a magyar hivatalok, kulturális intézmények, valamint a magyar iskolarendszer leépítése, sőt majdnem teljes méretű likvidálása.

A tanügyi hatóságok szólalomok mögé akarták rejteni a lesújtó valóságot. Ezek a szólalomok bizonyos mértékig még szerzőnket is félrevezették, mert egy helyen azt állítja, hogy a szerb tanügyi hatóságok bizonyos humanizmust tanúsítottak a bácskái, bánáti és baranyai magyar pedagógusokkal szemben. Közben leközli a lesújtó adatokat, melyek szerint már 1919-ben kidolgozták a magyar iskolák likvidálásának a tervezetét, amelynek alapján a magyar általános iskolai tagozatokon bevezették a szerb nyelv kötelező tanítását, az ún. nemzeti tantárgyakat: a történelmet és a földrajzot szerb nyelven kellett tanítani, csak az elemi első négy osztályában folyhatott magyar nyelven is az oktatás, a szakközépiskolákban csak szerb nyelven, a gimnáziumok közül pedig csupán a szabadkaiban folyt nyolc osztályon át magyar nyelven is a tanítás, de ott is számos tantárgyat szerb nyelven tanítottak, a magyar tanítóképzést pedig teljesen beszüntették. Csak 1933-ban nyitottak magyar tagozatot a belgrádi tanítóképzőben. A tanítóknak, tanároknak vizsgát kellett tenniük szerb nyelvből, és fel kellett esküdniük az új államra. Nagyon sokan állás nélkül maradtak emiatt.

Sokak számára az ún. névelemzés volt a legfájdalmasabb. Ennek segítségével sokkal kevesebb magyart mutattak ki az első Jugoszláviában megtartott mindkét népszámlálás alkalmával, mint ahányan valójában voltak. Az iskolába történő beiratkozáskor olyan „alapossággal” alkalmazták a névelemzést, hogy ennek következtében a legtöbb községben, városban a magyar gyermekeknek csupán az egyharmada járhatott magyar iskolába. Kár, hogy Mészáros az idevágó adatokat nem részletezte jobban, hanem itt megelégedett az általánosítással. Pedig a szerb iskolákba kényszerített magyar gyermekek ezrei számos megaláztatásnak voltak kitéve, és most ne találgassuk, hogy hány tehetség kallódott el ennek következtében (akkor a kényszer miatt, ma elkallódik a szülők egy részének a konformizusa miatt).

Második kötetét dr. Mészáros azon időszak ismertetésének szentelte, amelyet Sándor király monarchista diktatúrája, valamint az áprilisi háború (1929–1941) határol. Ez a könyv nemcsak valamelyest terjedelmesebb (400 oldalas), hanem véleményem szerint alaposabb és jobb is, mint az első, ezzel is jól példázva azt a tényt, hogy nem csupán a tudomány, hanem az egyén is fejlődik az évek folyamán.

A nyolc fejezetre felosztott könyv segítségével világosabb képet kapunk arról, hogy milyen volt a jugoszláviai, főleg a vajdasági magyarság társadalmi, politikai és gazdasági helyzete a monarchodiktatúra bevezetése után, majd milyen változásokat eredményezett az oktrojált, vagyis az adományozott alkotmány, milyen magyarellenes hajszát váltott ki a Sándor király ellen elkövetett gyilkos merénylet, amihez pedig semmi közük sem volt a magyaroknak, sem az ittenieknek, sem pedig a magyarországiaknak, de még a magyar kormánynak és az általa képviselt politikának sem. Mégis megromlott a viszony Jugoszlávia és Magyarország között, s ennek legelsősorban és legfőképpen a jugoszláviai (vajdasági) magyarság látta kárát. Az a magyarság, amelyet eddig is politikailag, társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan és minden más téren az államhatalom igyekezett háttérbe szorítani.

Az oktrojált alkotmány lehetővé tette a politikai élet újjáéledését. Különösen Milan Stojadinović miniszterelnökösködése alatt volt élénk a politikai küzdelem, amelybe a magyarok is bekapcsolódtak. Mivel a húszas években működő Magyar Párt nem alakulhatott újjá, a magyarok egy része a Stojadinović-féle radikális közösséget, a másik része pedig az ellenzékot támogatta. A húszas évekhez hasonlóan most is sikerült egy képviselőt küldeni a parlamentbe, aki igyekezett képviselni a mintegy félmillió magyarországot, de nem sok sikerrel. Segített azonban a történelem iróniájaként, a nemzetközi helyzet alakulása, amely a jugoszláv külpolitika megváltoztatásához vezetett. Felbomlott a kisantant, Jugoszlávia pedig a központi hatalmak, főleg a hitleri Németország felé orientálódott. Magyarországgal is felélénkültek a kapcsolatok. Belpolitikai téren pedig kiéleződött a viszony a szerbek és a horvátok között. Stojadinović bukása után a Cvetković–Maček-féle megállapodással igyekeztek feloldani a válságot, majd pedig következett a második világháború kitörése és annak hatása a királyi Jugoszláviára. Ezekbe a nagy történelmi folyamatokba ágyazta be Mészáros a vajdasági magyarokkal kapcsolatos történéseket: azt, hogy miként hatott rájuk az első és a második bécsi döntés, a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés megkötése stb. Szerzőnk foglalkozik a revizionizmus és az irredentizmus kérdéseivel is. Igyekszik megvilágítani ezeket a kényes kérdéseket azok minden vonatkozásában: kikre, miért, milyen mértékben és hogyan hatottak ezek a kérdések. Persze a magyarokat a hatalom részéről sorra érték a vádak. Pedig csupán arról volt szó, hogy a magyar szegényparasztok és földmunkások újabb agrárreformot akartak, olyant, amelyből ők sem maradnak ki, a nemzeti kérdést pedig az itteni magyarság úgy akarta megoldani, hogy megvalósuljanak az általános emberi szabadságjogok és azokon belül megoldódjon a nemzeti egyenjogúság kérdése is, hogy szavatolva tudja nemzeti fennmaradását és megmaradását akár nemzeti kisebbségként is. De ha anyanyelvű oktatást kért, revizionizmussal vádolták, ha a magyar nyelv szabad használatát kérte a közéletben, akkor is, ha anyanyelvű művelődést akart, úgyszintén, és minduntalan irredentának bélyegezték. Tehát a hatalomtartók voltak azok, akik gyártották a revizionizmust és az irredentizmust.

Megismerkedhetünk továbbá a magyar munkások és szegényparasztok részvételével a munkásmozgalomban, a szövetkezeti élet alakulásával, a vallási és egyházi élet kérdéseivel. Azzal is, hogy mennyire és miért javult a harmincas években a magyar kulturális élet. Milyen előrelépést jelentett az új magyar értelmiség megjelenése, a magyar egyetemi és középiskolai ifjúság szervezkedése Belgrádban és Zágrádban. Megtudjuk azt is, hogyan alakult meg 1941-ben a Jugoszláviai Magyarok Kulturális Szövetsége, amelyet már a szervezkedés első szakaszában utolért az áprilisi háború.

Dr. Mészáros, mint már említettem, kivételes szorgalommal és eredményesen kutatott. E két kötet megírásához is áttanulmányozta mindazokat a levéltárakat és gyűjteményeket, amelyekről tudomásunk van, és hozzáférhetőek voltak akkor, amikor kutatott és a témához szükséges adatokat gyűjtötte. Emellett számos könyvet, tanulmányt, újságot, folyóiratot is áttanulmányozott adatgyűjtés és a kor jobb megismerése céljából. Ezt a hatalmas tényanyagot jól szelektálta, ellenőrizte, rendszerezte, feldolgozta és szerkezetileg egységbe ömlesztette a korszerű tudományos módszer alkalmazásával. Minden fontos kérdésben állást foglalt, zömmel időálló értékeléseket adott.

Annak ellenére, hogy néha enyhítő körülményeket keres és talál, sőt bizonyos megértést tanúsít a nagyszerb burzsoázia rezsimjével szemben, a kérlelhetetlen tények felkutatásával és közzétételével a leghatásosabb módon bírálja ezt a rezsimet. Különösen azért, mert a magyarokat eszközökben nem válogatva nyomorította, semmibe véve a saint-germaini békeszerződés nemzeti kisebbségeket védelmező rendelkezéseit. Ostorozza azokat, akik erőszakos asszimilációt akarnak, mert nacionalisták, sovíniszta, és elvakultságukban nem látják, nem fogják fel, hogy a nemzeti kisebbségek védelme az alapvető emberi jogok, tehát saját jogaik védelme is. Továbbá azt, hogy minden ország gazdasági és társadalmi érdeke a kisebbségi kérdés demokratikus megoldása, mert a kisebbségek a többségi nemzet jólétének a megteremtéséhez is hozzájárulnak, mégpedig annál nagyobb mértékben minél szabadabbak, hisz nincs nagyobb érték az emberi alkotómunkánál és ennek eredményeinél. Az asszimiláció szorgalmazása még akkor is elítélendő, ha nem durva erőszakkal, hanem burkoltan történik, ha szólamok, ígéretések, hazugságok mögé is rejtik. Az ilyen törekvések elleni harc mindenkor jogos, sőt kötelesség is. A vajdasági magyarok ezt a kötelességüket becsülettel megtették 1919 és 1941 között. A névelemzések áldozatai sem veszték el a nemzet számára. Történelmünk is megtette kötelességét. Az ismeretek gyarapításával hozzájárult ahhoz, hogy napjaink harcait eredményesebben vívhassa a haladás érdekében tevékenykedő minden jó szándékú ember.

Élete utolsó éveiben dr. Mészáros legújabb kori történelmünk legfájóbb eseményeivel foglalkozott tudományosan. Az alig több mint fél évszázaddal ezelőtt, 1944–45 őszén és telén végbement atrocitásokra vonatkozó levéltári dokumentumokat és forrásokat kutatta, rá jellemző alapossgal és szorgalommal, azzal a szándékkal, hogy kibővítsé és árnyaltabbá tegye erre vonatkozó

eddig ismereteinket. Szegényesek ezek az ismereteink, mert a hatalomtartók agyonhallgatással akarták meg nem történné tenni a megtörténtekeket. Ezért mintegy fél évszázadon át nem volt szabad sem tudományosan, sem publicisztikailag foglalkozni vele, az áldozatok hozzátartozóit pedig annyira megfélemlítették, hogy még napjainkban sem nagyon mernek beszélni róluk. Cseres Tibor és Matuska Márton publicisztikai jellegű ide vonatkozó könyvének a megjelenése sem tudta feloldani ezt a görcsöt. Dr. Mészáros is nagyon sok nehézséggel találta szemben magát kutatásai folyamán. Sok vitát kellett folytatnia szóban és írásban azokkal, akik s most a legenyhébb kifejezést használok, nem helyeselték, hogy egyáltalán vállalkozott erre a munkára. Nem csoda hát, hogy kutatásait nem tudta már korábban befejezni. Ezért egy átfogó mű megírása helyett kénytelen volt részeredményekkel megelégedni. Ezeket az eredményeket tartalmazza a Budapesten megjelent *Holtta nyilvánítva* című könyve. Ebben a könyvében bebizonyítja, hogy nagyon sok ártatlan magyar, köztük gyermekek és nők is áldozatul estek az 1944–45-ös atrocitásoknak. Az áldozatok óriási többségének csak az volt a „bűne”, hogy magyarnak született. A végrehajtottakat pedig csak a bosszú és a kegyetlenkedésre való hajlam hajtotta, hisz tetteiket önkényesen, minden jogi alapot nélkülözve hajtották végre.

Dr. Mészárost nem a felelősségre vonás, még csak nem is a szemrehányás szándéka vezérelte, hanem csak azt akarta, hogy a történelmi tények feltárásával rávilágítson arra, hogy hova vezet a gyűlölködés, és hogy hozzájáruljon ahhoz az általános pozitív emberi óhajhoz, hogy soha többé ne ismétlődjenek meg a nemzetek, az emberek közötti atrocitások, vérengzések. Ehhez viszont a történelmi múlt alaposabb ismerete szükséges, az olyan ismeretek, amelyek nem egyoldalúak. Ezt nyugodt lelkiismerettel állíthatom, mert sokszor és sokat beszélgettünk erről a kérdéstről és az ezzel kapcsolatos munkájáról, nehézségeiről, gondjairól, kételyeiről. Sajnos, ezt a munkát nem folytathatja, nem fejezheti be. Helyette másoknak kell erre vállalkozniuk. Az általa olyan hön szeretett Temerinjének a monográfiáját sem fejezheti be. Meg kell elégedni azzal, amit még 1969-ben megjelentetett első ilyen jellegű próbálkozásként. De az is jó alapot szolgál majd valakinek az utána következők közül.

Hirtelen haláloddal, Sándor (Sanyi, ahogyan mindig is szólítottalak), mérhetetlen fájdalmat okoztál nekem, de családom minden egyes tagjának is, barátaidnak, munkatársaidnak, mindenkinek, aki csak ismert. Benned egy nagyon jó embert és barátot veszítettünk el, közösségünk pedig egy értékes tudományos kutatót. Sándor, Sanyi, Šanjika, dr. Mészáros Sándor, nyugodjál békében.

Újvidék, 1996. szeptember elején

CSEHÁK Kálmán

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SZERETETTELJES KRÓNIKA

Németh István: *Házioltár*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996

Ha Németh István riportjai, vasárnapi írásai és jegyzetei, amelyekben térségünk (kis)emberének alakja, arcéle rajzolódik ki, életének vágyakkal, küzdelmekkel, keservekkel és örömökkal is telt pillanatképei tűnnek fel, ha ezek Fellini *Az országúton* című filmjét idézték fel az olvasóban, akkor elbeszélései, amelyeket *Házioltár* című kötete foglal magában, az *Amarcordot*, Fellini másik filmjének képeit hívják elő. Nemcsak azért, mert a szerző egy helyütt (Óregapa „durranás-produkciói” kapcsán) maga is a filmről tesz említést, hanem mert ugyanaz a módszer (az emlékezés), látásmód (a gyermek élményeit újraélő felnőtt látásmódja), hangvétel (a megszőpítő szeretet derűje), közösségi háttér (ellentétekkel, indulatokkal, de együttérzéssel, összefogással is telt falusi-paraszti környezet) és korszak (a több háborúval, társadalmi és ebből kifolyólag egyéni tragédiákkal terhelt XX. század múlt évtizedei) jellemzi írásait, mint Fellini remekművét is. És természetesen ugyanaz a mély átélés, személyesség, intimitás hatja át őket.

A *Házioltár* elbeszélései (a befejező és zárószöveggel együtt) egy monumentálisnak ígérkező vajdasági magyar családregegy fejezeteit jelentik. Németh István családja történetét elsősorban, de mindannyiunk sorsrajzát is. A Németh–Kis család sokszorosán összebonyolódó történetéről, létéről, alakjairól, küszködéseiről, gyászairól és ünnepeiről mond Németh István „szerelmes” krónikát, s közben olyan tükröt tart elénk, amelyben megrendülten ismerünk önmagunkra. Mert ugyan képzelhetünk, kereshetünk és akár találhatunk is magunknak itt, e vajdasági tájban felemelőbb élményeket, fényesebb életpályákat, sorstörténeteket, törekvéseket és nevezetes épületeket, de a valóság, az itteni lét teljesebb és igazabb képe mégiscsak emez. Még akkor is, ha benne sokszor földközeliak a vágyak és a küszködések: az épületek nem is épületek, csak képzelet szőpítette szegényes emberhajlékok; az életpályának meg igen kicsiny az íve; legfeljebb a megélhetés, a túlélés mentén alakul. Németh István könyvét olvasva mégis úgy érezzük, csodálatos fények ragyogják be ezeket a történeteket. Nagy távlatok nyílnak meg előttünk. Az fró ugyanis olyan mélyen tekint bele az emberi lélek rejtelmeibe (még ha szavai szerint: „... legjobb igyekezete ellenére se tudott mélyebbre merülni a saját lelkénél”), hogy onnan a leglényegyet, a legszebb emberi értékeket képes kiemelni: Nena ragyogó ember-szeretetét, Keresztanya töretlen hitét a világban, Óregapa megfoghatatlan mosolyát, Kisóregapa soha meg nem rendülő egyenes tartását, Szüle szelídségét, az édesanya

biztonságot sugárzó lényét, az apa „Isten fakuló szemével” együttthatónak képzelt tekintetét. Csupa igaz ember: még bűneikben is esendők.

Németh István családtörténete gazdagon árnyalt, többretegű mű: önéletrajzi vallomás, társadalomkép és írói önreflexió. Azaz: a legintenzívebb, a legszemélyesebb líra, szociológiai tanulmány és esszé a regényről. Pontosabban ezeknek elemeiből összetevődő bonyolult műalkotás.

A könyvet bevezető szöveg, az *Igézet földjén* című *Nyitány*, akár egy klasszikus drámában vagy zeneműben, a hangulatteremtés gesztusa: expozíció a mű mindhárom rétegében. Egyrészt írói nyilatkozat, a szándék megnevezése: „A szerző nem családregényt ír ugyan, mégis kezdjük a szülők, a nagyszülők, a dédszülők, a nagybácsik és a nagynénik neveivel . . .” Egy olyan prózaíróval állunk itt szemben, aki – tudjuk, mert műhelytitkaiba nyújt, enged betekintést – témáját saját életéből, családjának történetéből veszi, maga is elszakíthatatlanul részese a történeteknek, minden, ami másról, róla vagy csak róla szól, ugyanakkor küzdelmet folytat tárgyával, a (család)regénnyé szerveződő élményanyagot mentené ki az elavultnak, alkalmatlannak hitt műfaj csapdájából. Ugyanezen szövegben tárul elénk a helyszín, a közeg, amely alapot, keretet képez történeteikhez. Akár hősei, helyszínei sem konstruáltak: léteztek, adottak, döbbenetesen valóságosak. Ebben rejlik a mű egyik fő hatóereje: lélegzetelállító hitelességében, őszinteségében. Az író szemszögéből nézve: az élményanyag valóságosságában, megmásíthatatlanságában, eleve elrendeltségében. Ezen a ponton lép ki az írói szándék a személyesség, a vallomás bűvköréből és nyit felénk is utat, távlatot.

Az *Öt profán ének* című központi fejezet (akár egy dráma vagy egy nagyregény középső, bonyodalmat, kulminációt hordozó felvonásai, illetve fejezetei) öt szövege, Németh István író családjának öt – a falusi-paraszti közösségben is, vagy épp azért – heroikus személyiségéről szól: Nenáról, Keresztanyáról, Öregapáról, Kisöregapáról és Apáról. Igazi hősök ők, hiszen az adott világ keretei között az emberélet próbáit, mélységeit és magasságait járják: küzdenek, csüggednek, veszítenek, győznek, felemelkednek és elbuknak. Valamennyiüket a halál perspektívájából, sőt olykor ténylegesen is a sír széléről látatja az író, temetésük, exhumálásuk, újratemetésük nyújt alkalmat életük elbeszélésehez. Sorstörténete az emberélet állomásait követve fut le előttünk, amely fordulatokhoz az egyedi lét teremt más-más szövevényt. Nena útját például áradó emberszeretete, jósága, Keresztanyáét a küzdelmes sorssal szembehelezkedő dac, kitartás határozza meg. Az emberéletnek a bölcsőtől a koporsóig vezető íve ebben az elbeszélésben rajzolódik ki legerőteljesebben, legdöbbenetesebben: a szöveg első bekezdéseiben a még leány nagynéni tartja keresztvíz alá a majdani frót, hogy a záróképekben a keresztanyja fejfáját vivő frót lássuk viszont. A lélek legmélyebb tartományaiba talán akkor merül le az író, amikor édesapja alakját, életét rajzolja meg előttünk. Valóságos megtérés-történet. A külvilág, a földrajzi térség, a beszületés tényének determináló hatása ezekben a sorokban nyer valóságos dimenziót. Az apa alakjában az örökké új világot váró, célját sosem érő eltévelyedő és megtérő vajdasági magyar kisember portréja nyer formát.

Sajátos lezárását képezi a kötetnek a *Leltár* című szöveg, amely egy valamikori kovácsműhely tárgyait veszi leltárba, mélyen benne a jelen időben. Épp ezért áraszt az egész szöveg, nemcsak a műhely lepusztultsága miatt, leromlás-, elmúlás-, megsemmisülés-szöveg. Szinte képet nyer, vízióvá alakul előttünk az érzés: „Nemcsak a falak, talán az egész műhely kísérletet tett több csillagot éjszakán, hogy elinduljon egykori mestere után . . .”

Egy végletesen letisztult hangú, nagyon megrendült, mélyen beleérező író szólal meg ezekben a szövegekben. Ugyanakkor a szeretetnek azon a hangján és fokán képes

megszólalni, amely az *egészet*, a múlt és jelen, a személyes és közösségi, a jó és a rossz bonyolult szövevényét is képes megszépíteni: Keresztanyát hófehérben, Öregapát porcukorban, az összes szereplőt a „nagy, beláthatatlan, mozdulatlan napszítta kékség” alatt láttatni.

Mondanám azt, hogy irodalmunk egyik legjelentősebb regénye van készülöben, alakul, formálódik a *Házioltár* által. De megállapítással már elkéstem. Hiszen rögvest ezekkel a szavakkal reagált a kritika. Inkább azt mondom: egyik legnagyobb, legszebb olvasmány-élményünk érlelődik irodalmunk égisze alatt. Amelyről már/majd nem lehet kritikusai objektivitással, elfogulatlanul beszélni.

BENCE Erika

SZENTKÉP ÉS NÉPÉLET KAPCSOLATA

Szilárdfy Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század.* Devotio Hungarorum 2. Néprajzi Tanszék, Szeged, 1995

A művészettörténész Szilárdfy Zoltánnak már a hetvenes évek vége óta jegyzett kutatási témája a népével is kapcsolatos vallási tematikájú műalkotások vizsgálata. Hiszen első ismert munkája is a pestisjárványok után született, s a népi kegyesség eredményezte kegyképtípusok elemzése. (Ezekről mivelénk, a Vajdaságban is lehetne értekezni, a Szent Rókus- vagy a Szentháromság-tisztelet hullámozó intenzitása kapcsán: szobrok állítása, kápolnák építése, templomi szentképek rendelése stb.)

A Szilárdfy által feldolgozott képzőművészeti alkotások jó része a barokk korban jött létre, s ehhez tudnunk kell, hogy a török uralom alól felszabaduló Magyarországot s az itteni újraéledő katolikus vallási intézményeket ez az akkor uralkodó stílusirányzat kerfítette hatalmába. A török előtti korból pedig szépkeves anyag maradt. S a művészetet pártoló katolikus Habsburg uralkodóház élt is a kegyes áhítat formáinak és alkalmainak terjesztésével, erősítve így, természetesen a maga társadalmi pozícióját is. De a barokk művészet terjesztésében is elévülhetetlen érdemeket szerzett. A XVII–XVIII. század folyamán megerősödik a Mária-tisztelet, új életre kelnek egykori zárándokhelyek, újabbak is jelentkeznek, felélenkül a búcsújárás. Ez a folyamat pedig magával hozza a fejletlen vidékeken is imitt-amott megjelenő első nyomdák termékeinek megjelenését a szent helyeken, közöttük a hitbuzgalmi célokat is szolgáló szentképeket, és az ún. szent ponyvát, imádságos füzetecskéket illusztrált címdallal.

Korábban, a középkorban, a festett szentképek voltak ismereteseek, melyek egy-egy templom vagy kápolna oltárképeként a szélesebb néptömegnek szóltak. Magánáhitat céljaira ilyeneket csak nemes főurak, rangos egyházi előljárók tudtak maguknak megengedni s megszerezni. A kolostorokban festett, nem mindig nagy esztétikai értékkel bíró szentképek már a szerzetesek egyéni szükségleteit elégítették ki, de ezek, egyedi példányok lévén, újfent nem voltak mindenki számára hozzáférhetőek. Tehát csak a már említett ipari fejlődés és „a sokszorosító grafikai eljárások – a fametszet, a rézmetszet, a mezzotintó, a rézkarc – megjelenésével tömegcikké, vásárokon és búcsúkon vásárolható portékává váltak a szentképek”. Használatuk a nép körében különféle volt, s a mainál különbözőbb is, hiszen nemcsak a falra függesztették őket, hanem az ágytámlára is, sőt

„szekrényekbe, ládába, sőt még koporsókba is ragasztották, a zárándokok pedig kalapjukra tűzték”.

Újabb fajtájuk lett a képes imalap, amelynek hátoldalán imádság, fohász olvasható az ábrázolt szenthez. Mindezek napjainkban is megtalálhatók falusi imakönyvek lapjai között, melyeket a tulajdonos vagy maga vásárolt, vagy ajándékba, emlékbe kapott különböző búcsúkon, zarándokutakon járt hozzátartozóitól. Némely imakönyv a duplájára vastagodott ezektől a szentképektől, melyek könyvjelző szerepe rég elhalványult. Imakönyvek borítólapján is találunk ilyen, igaz, későbbi és színes grafikai ábrázolásokat, melyeken a képet, mint régen minden szentképet, csókkal is illetnek használat előtt vagy a használat egy meghatározott pillanatában.

Az új nyomdatechnikai, sokszorosító eljárások által olyan magas példányszámban kerülhettek a hívők közé e szentképek, hogy szokást, kultuszt is eredményezhettek. Ikonográfiájuk sokszor hasonló, stílusuk azonos jegyeket mutat.

Szilárdfy Zoltán vaskos, kétnyelvű (magyar és német), katalógusnak nevezett könyve 637 barokk kori szentképet mutat be a művészettörténeti szempontok figyelembe tartásával, s mindegyikről illusztrációt is hoz. Így válik igazán teljessé a könyve. Külön csoportosítja a pergamenképeket, a festett szentképeket, a csipkézett (vágott és szurkált technikával készült) szentképeket, a kollázs szentképeket, a selyemre nyomott képeket, allegorikus szentképmetszeteket, az üdvtörténet elemeit bemutató képeket, Jézus és Mária ábrázolásait, szentekről készült szentképmetszeteket, kegyképek metszeteit, képes imalapokat. E gazdag könyvben segítik az eligazodást a mutatók (helységnevi, személynévi és ikonográfiai).

A szerző óriási gyűjteményéből e mostani kiadvány már előre jelez még kettőt, melyek a szentképek koronkénti változását hivatottak majd dokumentálni.

SILLING István

S Z Í N H Á Z

MOLIÈRE: AMPHITRYON

Azzal, hogy a rendező, Verebes István, az *Amphitryon* szereplői közé egy négytagú családot iktat, hogy néma résztvevői legyenek a különös történetnek, melyben az istenek földi örömökre, a földiek pedig isteni gyönyörre vágyanak, úgy kell értelmezni, hogy a Molière-játszás nehézségeit kívánja legyőzni. Molière hősei, kivált az *Amphitryon*ban, amelynek van ugyan drámai tétje, de inkább epikus, mintsem drámai történet, kiváltképpen gyakran fordulnak a közönséghez, s kevésbé egymással, mint inkább a nézőkkel kommunikálnak. Hogy ezt a ma már elfogadhatatlan klasszicista „kifelé beszélést” elkerülje, a rendező kitalál egy ágrólszakadt családot (ágrólszakadtságukat indokolja, hogy éppen háború dúl, s ilyen vonatkozásban találkozik, találkozhat a dráma és a közönség jelen ideje, erre utal a család fő színlap megnevezése: Otthontalan), melynek tagjai, elsősorban a férfi (Magyar Attila) állandó némaszereplőként téblábol a színen az istenek, a hadvezérek, imádoztaik és szolgálók között: hallgatózik, szemlél,

tesz-vesz, álldogál, söpör, tereget, beszedi a megszáradt lepedőket, lereagálja a látottakat és a hallottakat – jelen van (helyettünk?), de mindenekelőtt alkalmat ad arra, hogy Molière szereplői valakihez beszéljenek, legyen hallgatóságuk, és ne a közönséghez kelljen fordulniuk.

Az ötlet vitathatatlanul jó, funkcionál, szervesen beépül az előadásba, segíti a közönséget abban, hogy közvetlenebb kapcsolata legyen a színpadon történetekkel, ennek ellenére azonban az előadás enyhe unalmat áraszt a sikerebb rendezői és színészi megoldások, néhány kiváló ötlet ellenére, számomra érdektelen. Nem azért, mert maga a történet ma már kevésbé vonzó, mint egykoron lehetett. Mert az isteni csábítás trükkje, bármennyire is frappáns, megismételhetetlen – Jupiter Amphitryon képében csábítja el Alkménét, a hadvezér feleségét (ennek tükörtörténete a két szolga, Merkur isten és Sosias, Amphitryon szolgálójának esete, ami a főszereplők háttértörténeteként a vígjáték komikus jellegét hivatott hangsúlyozni, illetve a cselekményességet kell segíteni), amihez a szerelmében megalázott thébai hadfinak még boldognak is kell mutatkozni –, hanem azért, mert az előadás zárópoénja, szerintem, kidolgozatlan. Az előadás csupán közli, elmondja a történetet, de nem hangsúlyozza kellően az efféle isteni tréfa embertelenségét, a legnagyobbak és a sérthetetlenek önző aljasságát, semmivel sem törődő magatartásának megengedhetetlenségét, azt az önkényt, amely pusztít, megaláz, s még örülni is kell ezért. Holott a közönség szemet felnyitó figyelmeztetése, aminek természetesen nem szájbarrágósan didaktikus módon kellene történnie, éppen az Otthontalan család történetbe iktatásával együtt, az előadás zárórészében játszódhatna le. Itt kínálkozik a mű minimális, de ezúttal elegendőnek tetsző aktualizálási esélye. Az esély azonban kihasználatlan marad, pedig úgy érzem, éppen a befejezés időszersűfítésével nemcsak a mai nézőhöz szólna közvetlenebbül az előadás, hanem Molière-hez is hitelesebb lenne. Mert nem valószínű, hogy a nagy komédiászertőt csupán a történet különössége izgatta és vonzotta, s nem látta benne a vele és a hozzá hasonlókkal packázó hatalmaságok erkölcselenségének leleplezési lehetőségét is.

Hogy kell(ene) Molière-t manapság játszani, azt nemcsak az említett rendezői ötlet szükségessége tanúsíthatja, hanem az újvidéki előadás színészi hibái is figyelmeztetnek rá. S nem csupán a verses szöveg interpretálásának nehézségeire gondolok, hanem értelmezési problémákra is és szövegmondási artikulációs gondokra is. Mindez sajnos nem újdonság ebben a színházban, kivált néhány színésznél. Számomra az előadás legteljesebb értékű színészi teljesítményét László Sándortól (Merkur) láttuk. Pontosan értelmez, érthetően beszél, tud helyzetet kialakítani s játszik is. Lehet, hogy kevésbé látványos amit nyújt, de megbízható, követhető, kidolgozott játék az övé. Szípkázóbb felvillanásai vannak Mezei Zoltánnak (Amphitryon) és főleg Viser (azelőtt Vukoszávlev) Ivánnak (Sosias), de az előbbi észrevétlen is, amikor nem kellene, az utóbbi pedig annak ellenére, hogy kiváló mozgáskultúráról tesz tanúbizonyságot (mindenekelőtt abban a jelenetben, amikor elképzeli, hogy fogja Alkménének előadni a hadvezér-férj dicsőségét), beszéde, főleg, ha izgalmi állapotba jut, szinte érthetetlen. Kár, Sosias ugyanis az istenekről és hadvezérekről szóló történet központi alakja, játékmester, kinek nem ügyes mozgásúnak, hanem érthetően beszélőnek is kell(ene) lennie. Az előadás legproblematisabb alakítása Szilágyi Nándor Jupitere. Nem tudni, komikusra vagy istenien fenségesre képzelte el a csábító főistent. Inkább nevetni kell rajta, csakhogy akkor nem illik bele se a történet, se az előadás összképébe. Szánalmas. Az Éjjel (Ábrahám Irén), ki a virradat készletetésével segíti Jupiter csábító szándékát, s a két nő szereplővel, Alkménével (Vicei Hernyák Natália) és Cleanthisszal, Sosias feleségével (Banka Livia) – ahogy kritikusai

zsargonban mondani szokás – láthatóan kevesebbet foglalkozott a rendezés, nincsenek is kellően kitalálva, ennek ellenére azonban szerves részei a produkciónak, fegyelmezett csapatmunkával hozzájárulnak az előadás sikeréhez. Mert hibái ellenére a Verebes István rendezte *Amphitryon*, ami Kiss Kovács Gergely díszletében és a Branka Petrović tervezte ruhákban – az is, ez is elsősorban a lepusztultságot hangsúlyozza – látható az Újvidéki Színházban, mégiscsak nézhető, működő előadás. Talán egy új, szervezettséget, profi színházi hozzáállást és munkát ígérő korszak kezdetét üdvözölhetjük erről az előadásról szólva.

Úgy tetszik, a színház hosszabb pangás és szervezetlenség után végre ismét kezd színházként működni. Van színlap, amin az előadásra vonatkozó fontosabb információk mellett megtudhatjuk, mi lesz ebben az évadban műsoron, mikor lesznek a bemutatók, kik rendezik az előadásokat, van havi műsort közlő szórólap, az előcsarnokban látható a társulat tagjainak fényképe. Mindez természetes, de ebben a színházban mégsem volt így.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

A MAIL ART JUGOSZLÁVIÁBAN

Jugoszláviában a mail art határozottan artikulált formában a hetvenes évek elején jelentkezik. Ez az időszak lényegében egybeesik azzal a jelenséggel, amikor a világban szárnyát bontja a küldeményművészek második nemzedéke.

A kommunikációnak ez a módja azok között a fiatal, pályájuk kezdetén álló, a hivatalos művészfelfogással ellenkező meggyőződést valló intellektuelek körében válik népszerűvé, akik a konceptuális művészet vonzkörében teszik meg első lépéseiket a művészet világában.

A konceptuális és verbi-voko-vizuális poétikák természetében a priori benne van a postai úton történő áramoltatásnak a lehetősége. Az európai művészettörténet radikális ágának korabeli újításaira érzékeny fiatalok előszeretettel veszik pártfogásukba a futuristák, dadaisták és fluxisták térkommunikációs leleményeit. A hetvenes évek nemzedékének java része olyan alkotások áramoltatására használja a posta intézményét, amelyek mai mércékkel mérve nem sorolhatók a mail art doktrínere vonulatába.

Azonban nem sokat kell várni rá, s a művészet anyagtalantított formáit kultiváló alkotók közül kiválnak azok, akik külön hangsúlyt fektetnek a küldeményművészet beszédgyakorlatának a kifejlesztésére, gyakran azzal a tevékenységükkel párhuzamosan, amelyet egyéb alkotói szférákban fejtenek ki. A hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején pedig már olyan személyek jelentkeznek a mezőnyben, akik kifejezetten postaművészeknek tekinthetők, a mail art művészetfelfogásából merítik a kezdeti ösztönzést, s csak miután átverekedték magukat annak a képlékeny természetű kreatív közegnek a nyelvi-artikulációs megpróbáltatásain, veszik maguknak a bátorságot, hogy a művészet magasabb lépcsőfokán megállapodott műfajok felé közeledjenek, mint ami-

lyen a performance vagy az installáció. A mail art tehát ez esetben mint alap, mint elrugaszzkodási pont funkcionál a művészeti rendszer megbecsültebb poétikáihoz való közeledésben, s ezáltal rendeltetése edukatív felhanggal egészül ki.

A konceptuális poétikák fedőneveként Jugoszláviában honos meghatározás, az úgynevezett *új művészeti gyakorlat* tendenciái a hatvanas évek közepén vesznek lendületet a vizuális költészet, a nyelvi indíttatású konceptualizmus, az akcióművészet, a tájművészet és más műfajok térközeiben.

A művészettörténet az első művészeti célzatú postai küldemények megjelenését a hatvanas évek második felére teszi, helyét pedig Vladan Radovanović (1932) opusában jelöli meg, aki már az ötvenes években alkotott parafluxus objekteteket. Érdekes azonban, hogy az ő neve a későbbiekben nem fordul elő a mail art címlistákon. Annál nagyobb vehemenciával és ambícióval lép fel a hatvanas és hetvenes évek fordulóján Mirosljub Todorović (1940) szignalista művészetfilozófija, amely szinkretista természetéből kifolyólag többek között a küldeményművészetet is magába kebelezi, sok más művészeti vívmánnyal egyetemben. Todorović elsősorban verbi-voko-vizuális műveinek terjesztésével nyeri meg a későbbi Network rokonszenvét.

A szlovéniai Nuša és Srečo Dragan művészpár úgyszintén az elsők között tulajdonított jelentőséget a postai üzenetváltásnak, ám a „gondolati kommunikáció” problematikája köré szerveződő aktivitásuk nem a klasszikus mail art, hanem az elektronikus médiumok kapcsolatteremtő lehetőségeire támaszkodik, mintegy előrejelezve az e-mail eljövételét.

A mai értelemben vett és vonatkozó történeti dokumentumokkal bíró mail art csírái 1971-ben jelennek meg Jugoszláviában, mégpedig a Nyugaton tevékenykedő küldeményművészekkel való kapcsolatfelvételnek köszönhetően, elsősorban Hans-Werner Kalkmann, Klaus Groh, Urbán János, Ugo Carrega, Adriano Spatola és mások jóvoltából.

1972-ben Belgrádban és Zágrádban bemutatják a párizsi 7. Ifjúsági Biennálé *Postai küldemények* című szekcióját. A mail art népszerűsödését azonban igazából a különféle művészeti fesztiválokon vagy postai úton terjesztett címlisták teszik lehetővé. Ez a mail art igazi hőskora, amikor Joseph Beuystól kezdve Eric Andersenén át John Cage-ig mindenki részt vesz a Network megalapozásában, s ebből a jugoszláviai művészek is kivesszük részüket, hiszen a hatvanas évek közepe óta joggal érezhetik úgy: nincsenek kívül a világ művészeti eseményein, s időbelileg is lépést tarthatnak a nemzetközi művészet progresszív vonulatával.

A hetvenes évek elején Bogdanka Poznanović (1930) tanárnő az esztétikai kommunikáció különféle formáinak megalapozására tesz sikeres kísérletet. A Nyugaton és egybűt zajló művészeti események információi épp az ő postaládáján keresztül áramolnak be az országba. Műterme a hetvenes évek elején kirajzó progresszív művésznemzedéknek válik fontos tájékozódási gócpontjává (archívumának vonatkozó anyaga ma is tehetősebb bármely állami intézményénél).

Poznanović 1973-ban lefényképezi saját postaládáját, s a felvételeket szétküldi, azzal a kérelemmel, hogy a negyvenöt címzett interveniáljon rajtuk. Az 1974-ben lezárt projektben olyan művészek vettek részt, mint J. Gerz, K. Groh, F. Vaccari, J. H. Kocman, H. Damen, J. Valoch, G. Politi, W. Sharp, J. Buys, K. Friedman stb., s néhány hazai művész is itt szerepelt elsőként mail art alkotásokkal. Az 1974-ben Belgrádban, 1979-ben pedig Zágrádban bemutatott *Feedback Letter-Box* című kommunikációs projekt az első mail art kiállítás Jugoszláviában.

A jugoszláviai szerzők mail art tevékenységének hőskorát idézi emellett a zágrábi Ida Biard Párizsban alapított French Window és Galerie des locataires (Lakók galériája)

nevű vállalkozása is. Az intézményeket megkerülő kommunikációs forma lényege, hogy Biard újsághirdetések vagy névre szóló meghívók útján gyűjti be a kiállítandó műveket, amelyek „poste restante” érkeznek számára Milánóba, Düsseldorfba, Párizsba, Zágrábba, New Yorkba stb. A beérkezett alkotásokat pedig sok esetben postahivatalokban viszi kézszög elé.

A küldeményművészet szellemisége rohamosan híveket szerez magának, s miután egy csomó assembling is napvilágot lát, fokozatosan kialakul a mail art doktriner vonulata, amely aztán olyan részirányzatokat hoz felszínre, mint a pecsét- és bélyegművészet. De ami ennél is fontosabb: körvonalazódik a mail art-ra szakosodott művész, vagyis a networker személye.

Ezt a művésztypust személyesíti meg a hetvenes évek közepén kibontakozódó, máig aktív Andrej Tišma (1952), illetve a nyolcvanasok elején jelentkező Jaroslav Supek (1952), Nenad Bogdanović (1955) és Dobrica Kamperelić (1947). A hetvenes évek elején, a kezdeteknél jelen lévők közül viszont meghatározónak bizonyul a legendás Slavko Matković (1948–1994) opusa, a szlovén Franci Zagoričnik (1933) teljesítménye a Westeast-kiadványok révén, s a magam (1950) munkássága, amely intenzív formájában a nyolcvanasok végén hal el.

A mail art gócpontjai a szellemiségükben nyitottabb északi – Európához közeli – nagyvárosokban (Ljubljana, Belgrád, Zágráb), illetve Vajdaság tartomány multinacionális közegében alakulnak ki. Különösen ez utóbbi válik ki tömegességével és aktív kiadói produkciójával, amely a kezdeti assemblingek és a későbbi szakosodott mail art fanzinok közötti fesztávon mozgó sajtótermékek tarka termését mondhatja magáénak.

A küldeményművészetet számos hivatalos irodalmi-művészeti folyóirat is felkarolja, egész számokat bocsátva különféle pecsét- vagy bélyegművészeti gyűjtemények rendelkezésére. Emellett a lapokban és egyéb művészeti kiadványokban megjelent szócikkek száma is jelentős.

Az assemblingek elsősorban a Vajdaságban ténykedő konceptuális csoportosulások körében közkedtek. A szabadságvágy által fűtött szerkesztői ambíciók kiélése lényegében ezeken a kiadványokon keresztül zajlik le. A lényegüket tekintve illegálisnak mondható publikációk köré polifon érdeklődésű fiatalok tömörülnek.

A nyelvi természetű konceptualizmus vonzásában szinte magától értetődő, hogy az írott és látott nyelv szintézise foglalkoztatja őket, ennek nyomait pedig különféle, postai úton begyűjtött és terjesztett assembling-kiadványokban hintik el, amelyek néha csak egy-két kiadást érnek meg, hogy aztán más néven tűnjenek fel egy rövid időre. A vegyes tartalmú publikációkat idővel kizárólag a mail art-ra szakosodott sajtótermékek követik, immár a küldeményművészet harmadik nemzedékének köszönhetően.

Akik küldetésszerűen vállalják fel a küldeményművészetet, megérik mindazt a számos metamorfózist, amelyen ez a trend átesik, a kezdeti gerillaszereptől kezdve, az irányzat esztétikájának meghatározásán át a közismert kongresszusokig és a turizmusig, mint a mail art metafizikai kiszögellésig.

Egyes nézetek szerint a jugoszláviai mail art különleges vonását azokban a tautológiai, illetve a kommunikáció természetét próbára tevő projekteknél kell keresni, amelyekben a feladó, a posta intézménye és a címzett közötti interaktív lehetőségek végletesítése figyelhető meg. Ezek szerint a küldeményművészet szellemi erőfeszítéseinek háttérben továbbra is a hetvenes évek konceptuális reflexei munkálnak.

A mail arttal szembeni különböző erkölcsi viszonyulás következtében ma már csak kevesen ragaszkodnak a mozgalom eredeti elveihez. A falusi kerítésekéről, a szenespin-

cékből és az alternatív klubokból kirajzott postai küldemények végül a hivatalos galériákban kötöttek ki. Nem véletlen, hogy a belgrádi Modern Művészetek Múzeumában 1994-ben megrendezett *YU Mail Art* című kiállításon többen is hiányoztak az úttörők csapatából.

A mail art sorsa az új nemzedék kezében van. Híveinek ismét olyan nehézségekkel kell számolniuk, mint a postai cenzúra, a magas illetékek, és minden olyan akadály, amely az ország elszigeteltségéből következik.

SZOMBATHY Bálint

A szöveg a *Mail Art – Osteuropa im internationalen Netzwerk* című kiállítás katalógusában jelent meg, Kerekes László fordításában (Staatliches Museum Schwerin, Schwerin, 1996. július 21–szeptember 15.)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Bori Imre*: Bajcsy-Zsilinszky–Kosztolányi–Mann (tanulmány) 780
Csányi Erzsébet: A fülelés poétikája (tanulmány) 789
Németh Ferenc: A Fülep család Becskerekén (tanulmány) 799
Guelmino János: Tisza-mozaik (tanulmány) 808

IRODALMI MÚZEUM

- Németh Ferenc*: Szentelekyre emlékezve 813

IN MEMORIAM

- Csehák Kálmán*: Emlékezzünk dr. Mészáros Sándor nyugalmazott egyetemi tanárra 815

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Bence Erika*: Szeretetteljes krónika (Németh István: *Házioltár*) 824
Silling István: Szentkép és népélet kapcsolata (Szilárdfy Zoltán: *A magánárhívat szentképei a szerző gyűjteményéből I.*) 826

S z í n h á z

- Gerold László*: Molière: *Amphitryon* 827

K é p z ő m ű v é s z e t

- Szombathy Bálint*: A mail art Jugoszláviában 829

E számunk megjelenését a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia, a Tartományi Művelődési, Oktatási és Tudományügyi Titkárság, valamint a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma támogatta

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1996. október. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–601–3–14861-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 dinár, fél évre 25 dinár. Egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár; külföldre egy évre 100 dinár, fél évre 50 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079